

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МЕЛЬНИЧЕНКО ІННА ДМИТРІВНА

УДК 343.85; 343.54/6

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ
СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ, ПОВ'ЯЗАНОМУ
ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ**

081 «Право»

Галузь знань: 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І.Д. Мельниченко**

Науковий керівник:

Руфанова Вікторія Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент

Дніпро – 2025

АНОТАЦІЯ

Мельниченко І. Д. Кримінологічна характеристика та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право (08 Право). – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 2025.

Дисертація є першим в Україні теоретико-прикладним кримінологічним дослідженням, яке присвячене сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію незалежної та суверенної України спричинило появу та поширення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, яке вчиняють військовослужбовці Російської Федерації.

Факти сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, сьогодні набули критичного масштабу, поширеності, систематичності та небаченої жорстокості. Російські військові використовують сексуальне насильство як зброю з метою залякування, приниження, демонстрації власного домінування на окупованій території. Поширеність цього явища пов'язана певною мірою з таким: історично так склалося, що сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, вважалось неминучим ефектом будь-якої війни чи збройного конфлікту, але не злочином, який потребує переслідування та притягнення до відповідальності винних осіб.

З метою з'ясування кримінологічної характеристики сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, вивчено сучасний стан цього явища, встановлено та проаналізовано кількісні та якісні показники сексуального насильства, досліджено нормативно-правові акти, які закріплюють повноваження окремих суб'єктів запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні.

У дисертації ґрунтовно досліджено сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, з'ясовано сутність цього явища, ознаки та форми вчинення. Встановлено, що першопричиною такого насильства є гендерна нерівність та усталене толерування насильства щодо жінок у країнах пострадянського простору. Обґрунтовано, що домінуючий вплив на поширення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, здійснюють такі фактори: зростання мілітаризації країн; поширення та неконтрольований обіг зброї; безкарність сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом; гендерна дезінформація; політична економія війни.

Сформульовано кримінологічний профіль особи, яка вчиняє сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні. Встановлено, що насильство вчиняють громадяни Російської Федерації (82 %) у віці від 20 до 40 років, які є рядовими військовослужбовцями, при цьому 15,4 % випадків насильства припадає на представників командного складу військ РФ.

Обґрунтовано необхідність розробки та прийняття загальнодержавної програми запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, яка б враховувала особливості функціонування сектору безпеки і оборони у частині запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються в умовах збройного конфлікту.

Крім того, аргументовано доцільність розробки порядку взаємодії між органами поліції, прокуратури, Державним бюро розслідувань, Службою безпеки України та іншими суб'єктами щодо ефективного розслідування та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, який би врегульовував питання обміну інформацією, проведення спільних заходів, роботу з постраждалими тощо.

Розкрито зміст та основні ознаки сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, під яким пропонується розуміти насильницькі дії сексуального характеру, які прямо чи опосередковано пов'язані зі збройним конфліктом та вчиняються в обстановці примусу.

У роботі аргументовано необхідність уточнення положень чинного

законодавства щодо забезпечення захисту персональних даних постраждалих осіб, проведення слухань у цих справах у закритому судовому засіданні, а також здійснення судових проваджень в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, врегулювання підслідності проведення досудового розслідування сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні.

Встановлено пріоритетність таких напрямів запобігання: активного впровадження гендерно чутливого, інклюзивного, орієнтованого на постраждалих підходу; налагодження міжнародної, міжвідомчої взаємодії у правоохоронній сфері, а також сприяння підвищенню зацікавленості в наукових дослідженнях цього виду злочинності.

Запропоновано пріоритетні вектори державної політики щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні: 1) проведення превентивних заходів; 2) здійснення просвітницької роботи щодо зниження ризику стати потерпілою від насильства; 3) надання допомоги при евакуації з потенційно небезпечних населених пунктів; 4) надання якісної медичної, правової, психологічної та інших видів допомоги постраждалим; 5) якісне розслідування всіх випадків насильства; 6) недопущення повторної травматизації потерпілих осіб; 7) забезпечення невідворотності покарання та притягнення всіх винних до відповідальності.

Особливу увагу приділено аналізу положень міжнародних та вітчизняних нормативних документів щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. Обґрунтовано необхідність розроблення Закону України «Про протидію сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні», який би містив основні засади здійснення запобігання, визначав суб'єктів запобігання та їхні повноваження щодо протидії сексуальному насильству, передбачав ключові засади надання різних видів допомоги постраждалим від насильства тощо.

У межах дослідження встановлено такі проблемні питання, які знижують ефективність запобіжної діяльності: недостатньо ефективний механізм

виявлення та моніторингу потенційних викликів безпеці як у масштабах держави, так і стосовно конкретної особи; відсутність достатньої кількості висококваліфікованих та обізнаних у проблематиці сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, прокурорів, поліцейських, працівників соціальної, медичної, освітньої галузей, сфери надання психологічної допомоги тощо; недосконалість законодавчих механізмів та процедур захисту та відновлення прав потерпілих осіб.

Окремо досліджено взаємодію між суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, запропоновано заходи вдосконалення такої взаємодії, а саме: на нормативному рівні визначити перелік суб'єктів, які здійснюють запобігання насильству, що дозволить уникнути дублювання повноважень та підвищити рівень ефективності запобігання; нормативно регламентувати питання взаємодії між органами поліції, прокуратури, ДБР, СБУ та іншими суб'єктами щодо ефективного розслідування та запобігання СНПК; розробити механізм накопичення, обробки та моніторингу інформації про сексуальне насильство та ін.

У результаті проведеного дослідження сформульовано пропозиції та обґрунтовано висновки, які мають теоретичне та практичне значення. Отримані результати дослідження можуть бути використані у:

- правотворчості – для вдосконалення законодавства щодо нормативного закріплення основних засад запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні;

- правозастосовчій діяльності – для підвищення ефективності впровадження міжнародних стандартів досудового розслідування сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, застосування підходів, орієнтованих на потерпілих, під час досудового розслідування кримінальних проваджень досліджуваної категорії та підвищення ефективності запобіжної діяльності (акт впровадження в діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України від 10.10.2023 № 36904);

– освітньому процесі – при викладанні таких навчальних дисциплін: «Кримінологія», «Запобігання кримінальним правопорушенням Національною поліцією», «Актуальні проблеми кримінології», «Кримінальне право. Особлива частина», «Кваліфікація кримінальних правопорушень», а також інших навчальних дисциплін, пов'язаних зі здійсненням запобіжної діяльності кримінальним правопорушенням проти особи;

– науково-дослідній роботі – для подальшого аналізу досліджень у кримінологічній галузі, зокрема дослідження детермінант злочинності в умовах збройного конфлікту, заходів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі збройним конфліктом в Україні.

Ключові слова: кримінологія, запобігання, протидія, злочинність, причини та умови, детермінанти, кримінальне правопорушення, статеві свобода та статеві недоторканість, зґвалтування, примусове оголення, сексуальне насильство, воєнний злочин, злочин проти людяності, геноцид, збройний конфлікт, війна.

SUMMARY

Melnichenko I. D. Criminological characteristics and prevention of sexual violence related to armed conflict in Ukraine. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in the field 081 Law (08 Law). – Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, 2025.

The dissertation is the first, theoretical and legal criminological scientific study in Ukraine devoted to sexual violence related to the armed conflict in Ukraine. The relevance of the study is due to the fact that the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of independent and sovereign Ukraine has led to the emergence and spread of conflict-related sexual violence committed by Russian Federation military personnel.

Facts of conflict-related sexual violence in Ukraine have reached a critical scale, prevalence, systematic nature, and unprecedented brutality. Russian military forces use sexual violence as a weapon with the aim of intimidating, humiliating, and demonstrating their dominance over the occupied territories. The prevalence of this phenomenon is partly due to the historical perception that conflict-related sexual violence was an inevitable effect of any war or armed conflict, rather than a crime requiring prosecution and accountability of perpetrators.

In order to determine the criminological characteristics of conflict-related sexual violence in Ukraine, the current state of this phenomenon was examined, quantitative and qualitative indicators of sexual violence were identified and analyzed, and the legal and regulatory acts defining the powers of specific entities responsible for preventing conflict-related sexual violence in Ukraine were studied.

The dissertation provides a comprehensive analysis of conflict-related sexual violence in Ukraine, clarifies the essence of this phenomenon, and identifies its features and forms of commission. It has been established that the root cause of such violence lies in gender inequality and the entrenched tolerance of violence against women in post-Soviet countries. It is substantiated that the dominant factors influencing the spread of conflict-related sexual violence in Ukraine include: the

growing militarization of states; the proliferation and uncontrolled circulation of weapons; impunity for conflict-related sexual violence; gender-based disinformation; and the political economy of war.

A criminological profile of individuals who commit sexual violence related to the armed conflict in Ukraine has been formulated. It has been established that the violence is committed by citizens of the Russian Federation (82 %), aged 20 to 40, who are ordinary military personnel, with 15.4 % of cases of violence committed by representatives of the command staff of the Russian Federation's armed forces.

The need to develop and adopt a national program to prevent sexual violence related to the armed conflict in Ukraine has been substantiated, which would take into account the peculiarities of the functioning of the security and defense sector with regard to criminal offenses committed in the context of armed conflict.

In addition, the expediency of developing a procedure for interaction between the police, the prosecutor's office, the State Bureau of Investigations, the Security Service of Ukraine, and other entities for the effective investigation and prevention of sexual violence related to the armed conflict in Ukraine, which would regulate the exchange of information, is justified. the procedure for conducting joint activities, working with victims, etc.

The content and main characteristics of sexual violence related to the armed conflict in Ukraine are revealed, which is understood to mean violent acts of a sexual nature that are directly or indirectly related to the armed conflict and are committed in a coercive environment.

The paper argues for the need to clarify the provisions of current legislation regarding the protection of victims' personal data, the conduct of hearings in these cases in closed court sessions, as well as the conduct of court proceedings via videoconference during broadcasts from another location, and the regulation of jurisdiction over the pre-trial investigation of sexual violence related to the armed conflict in Ukraine.

Priority has been given to the active implementation of a gender-sensitive, inclusive, victim-oriented approach; the establishment of international, interagency

cooperation in the field of law enforcement, as well as promoting greater interest in scientific research into this type of crime.

Priority vectors of state policy to combat sexual violence related to the armed conflict in Ukraine have been proposed: 1) preventive measures; 2) educational work to reduce the risk of becoming a victim of violence; 3) providing assistance in evacuating potentially dangerous settlements; 4) providing high-quality medical, legal, psychological, and other types of assistance to victims; 5) conducting high-quality investigations of all cases of violence; 6) preventing the re-traumatization of victims; 7) ensuring the inevitability of punishment and bringing all perpetrators to justice.

Particular attention is paid to the analysis of the provisions of international and domestic regulatory documents on the prevention of sexual violence related to the armed conflict in Ukraine. The need to develop a Law of Ukraine «On Counteracting Sexual Violence Related to the Armed Conflict in Ukraine» is justified, which would contain the basic principles of prevention, define the subjects of prevention and their powers to counteract sexual violence related to the armed conflict in Ukraine, which would contain the basic principles of prevention, define the subjects of prevention and their powers to counter sexual violence, and provide for the key principles of providing various types of assistance to victims of violence, etc.

As part of the study of problematic issues that reduce the effectiveness of preventive activities, the following were identified: an insufficiently effective mechanism for identifying and monitoring potential security challenges both at the state level and in relation to specific individuals; a lack of sufficient numbers of highly qualified prosecutors, police officers, social workers, medical professionals, educators, psychological support workers, etc. who are knowledgeable about the issues of sexual violence related to armed conflict; imperfect legislative mechanisms and procedures for protecting and restoring the rights of victims.

The interaction between entities involved in the specialized criminological prevention of sexual violence related to the armed conflict in Ukraine was studied separately, and measures to improve such interaction were proposed: at the regulatory level, define a list of entities involved in the prevention of violence, which will avoid

duplication of powers and increase the effectiveness of prevention; regulate the interaction between the police, the prosecutor's office, the State Bureau of Investigation, the Security Service of Ukraine, and other entities regarding the effective investigation and prevention of sexual violence related to armed conflict; develop a mechanism for collecting, processing, and monitoring information on sexual violence, etc.

As a result of the research conducted in the scientific work, proposals have been formulated and conclusions have been substantiated that are of theoretical and practical significance. The results of the study can be used in:

- law-making – to improve legislation on the normative consolidation of the basic principles of preventing sexual violence related to the armed conflict in Ukraine;

- law-enforcement – to improve the effectiveness of the implementation of international standards for the pre-trial investigation of sexual violence related to the armed conflict in Ukraine, the application of victim-oriented approaches during the pre-trial investigation of criminal proceedings of the category under investigation, and the improvement of the effectiveness of preventive activities (Act of Implementation in the Activities of the Main Investigation Department of the National Police of Ukraine dated 10.10.2023 No. 36904);

- the educational process – when teaching academic disciplines such as «Criminology», «Prevention of Criminal Offenses by the National Police», «Current Issues in Criminology», «Criminal Law. Special Part», «Classification of Criminal Offenses», as well as other academic disciplines related to the implementation of preventive measures against criminal offenses against individuals;

- scientific research – for further analysis of studies in the field of criminology, in particular, research on the determinants of crime in the context of armed conflict, measures to prevent and combat criminal offenses related to the armed conflict in Ukraine.

Keywords: *criminology, prevention, counteraction, crime, causes and conditions, determinants, criminal offense, sexual freedom and sexual integrity, rape, forced nudity, sexual violence, war crime, crime against humanity, genocide, armed conflict, war.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковано основні
наукові результати дисертації*

1. Мельниченко І. Д. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні як форма дискримінації за ознакою статі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2. С. 605–609.

2. Мельниченко І. Д. Кримінологічне забезпечення запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спец. вип. № 2. С. 316–321.

3. Мельниченко І. Д. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом: соціальна природа, поняття та ознаки. *KELM*. 2023. № 2 (54). С. 154–159.

4. Мельниченко І. Д. Взаємодія спеціальних суб'єктів щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1 (19). С. 394–407.

5. Rufanova V., Babanin S., Bohuslavskiy V., Savenko V., Melnychenko I. Strengthening International Law against Sexual Violence in Armed Conflicts: Insights from the Russian-Ukrainian War. *Pakistan Journal of Criminology*. 2024. Vol. 16. No. 01. P. 111–125.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Мельниченко І. Д. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні: сучасний стан і запобігання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Вінниця, 09 груд. 2022 р.). Вінниця : ХНУВС, 2022. С. 114–116.

7. Мельниченко І. Д. Дискримінація за ознакою статі як передумова

вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Протидія дискримінації в Україні та світі : тези доп. Всеукр. наук.-практ. семінару* (м. Дніпро, 20 жовт. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 90–94.

8. Мельниченко І. Д. Міжнародні стандарти у сфері запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом. *Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення) : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 02 груд. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 179–183.

9. Мельниченко І. Д. Соціальна обумовленість сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Ретроспектива військової агресії рф в Україні: злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в сучасному вимірі : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ 22-23 черв. 2023 р.). Київ : Алерта, 2023. С. 168–173.

10. Мельниченко І. Д. Погляд на сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом через оптику загроз національній безпеці України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 625–627.

11. Мельниченко І. Д. Забезпечення поліцейськими прав потерпілих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності: стан та перспективи : тези доп. Всеукр. круглого столу* (м. Дніпро, 28 бер. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 136–139.

12. Мельниченко І. Д. Сучасні проблеми дослідження сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Наука в умовах воєнного стану: пошуки, проблеми, перспективи розвитку : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених* (м. Дніпро, 03 трав. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 149–152.

13. Мельниченко І. Д. Повноваження органів Національної поліції України щодо протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Дотримання прав і свобод людини Національною поліцією України в умовах глобальних викликів сьогодення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 27 жовт. 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 92–95.

14. Мельниченко І. Д. Захист жінок від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція : матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 26-27 жовт. 2023 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 203–208.

15. Мельниченко І. Д. Деякі проблеми забезпечення прав осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Права людини і громадянина під час дії воєнного стану : зб. наук. статей за матеріалами наук.-практ. конф. з нагоди 75-ї річниці Загальної декларації прав людини* (м. Харків, 08 груд. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 231–235.

16. Мельниченко І. Д. Роль Організації Об'єднаних Націй у запобіганні сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) : у 2 ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 545–547.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	15
ВСТУП	16
Розділ 1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ	30
1.1. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, як об'єкт наукової розвідки	30
1.2. Поняття, ознаки та форми сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні	53
1.3. Фактори, що детермінують вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні	74
1.4. Характеристика осіб, які вчиняють сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні	90
Висновки до розділу 1	103
Розділ 2. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ, ПОВ'ЯЗАНОМУ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ	107
2.1. Правове регулювання запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні	107
2.2. Загальносоціальні заходи запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні	126
2.3. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні	148
2.4. Міжнародний досвід запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні	167
Висновки до розділу 2	186
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194
ДОДАТКИ.....	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АР Крим – Автономна республіка Крим

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ГОН – гендерно обумовлене насильство

ДБР – Державне бюро розслідувань

ДРК – Демократична республіка Конго

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КМЄС – Консультативна місія Європейського Союзу в Україні

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МКТЮ – Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії

МТР – Міжнародний трибунал щодо Руанди

НАТО – організація Північноатлантичного договору

ОГП – Офіс Генерального прокурора

ООН – Організація Об'єднаних Націй

р. – рік

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

РС – Римський Статут

РФ – російська федерація

СБУ – Служба безпеки України

СГОН – сексуальне та гендерно обумовлене насильство

СНПК – сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом

ТГ – територіальна громада

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до ст. 3 Конституції України на найвищому державному рівні задекларовано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Відповідно, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Права людини складають ядро світової концепції безпеки. Без забезпечення прав людини неможлива довготривала та стабільна безпека як в окремій країні, так і у світі.

З початком збройної агресії проти України 24 лютого 2022 р. під глобальною загрозою опинилася світова система безпеки, жахливих масштабів набули випадки порушення міжнародного, конвенційного, кримінального права та прав окремої людини. Надзвичайно актуалізувалася проблема запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні.

Збройна агресія проти України, яка почалася 24 лютого 2022 р., трансформувала парадигму сексуального насильства; загострила вектори його впливу на міжнародний мир та безпеку; актуалізувала розробку та впровадження сучасних та перспективних способів надання допомоги, якої потребують постраждалі особи, а також нагальну необхідність розробки комплексних та дієвих заходів запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. Адже сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, виступає реальною загрозою праву кожної людини на гідне життя, а також безпеці всього людства.

Від початку збройної агресії проти України 24 лютого 2022 р. фіксуються злочини, прямо заборонені ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Це, зокрема, факти зґвалтувань жінок та дівчат, чоловіків та хлопчиків, осіб похилого віку. Жінки найчастіше стають жертвами зґвалтувань та залякувань сексуального характеру, чоловіки – жертвами

катувань із елементами сексуального насильства. Однак поміж жертв сексуального насильства з боку окупантів переважають саме жінки та дівчата. Випадки сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, сьогодні набули критичного масштабу, поширеності, систематичності та небаченої жорстокості. Російські військові використовують сексуальне насильство як зброю з метою залякування, приниження, демонстрації власного домінування на окупованій території. Поширеність цього явища пов'язана певною мірою з таким: історично так склалося, що сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, вважалося неминучим ефектом будь-якої війни чи збройного конфлікту, але не злочином, який потребує переслідування та притягнення до відповідальності винних осіб.

На всіх територіях України, які були звільнені від російських окупантів, зокрема у Херсонській, Харківській, Чернігівській, Київській, Донецькій, Луганській областях, фіксуються численні випадки вчинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, військовими російської федерації. На спеціальну телефонну лінію Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, яка розпочала свою роботу з 01 квітня 2022 р. за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), станом на 01 травня 2022 р. за психологічною допомогою звернулося майже 700 осіб [185].

Варто зазначити, що світова спільнота суворо засуджує будь-які прояви насильства, у тому числі сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом. Так, у 2008 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію 1820 (2008), яка вперше на рівні ООН визнала сексуальне насильство як тактику війни та загрозу міжнародному миру та безпеці, а також закликала до об'єднання зусиль для вирішення цієї проблеми. Наступні резолюції Ради безпеки ООН 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013) спрямовані на активізацію заходів запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, забезпечення невідворотності покарання, відшкодування шкоди та надання допомоги постраждалим від такого насильства.

На національному рівні указом Президента України від 30 вересня 2019 р.

були визначені Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року – у цьому документі йдеться про підтримку проголошених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № 70/1 глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року та забезпечення їх дотримання. Поміж інших пункт 5 передбачає забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат, подолання проблеми гендерно обумовленого та домашнього насильства; пункт 10 – скорочення нерівності. Оскільки першопричиною сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, є гендерна нерівність, слід наголосити на тому, що окремі положення національного законодавства визначають подолання цієї проблеми одним із пріоритетів державно-правової політики України.

Національним планом дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року стратегічною ціллю (№ 4) визначено забезпечення захисту від насильства за ознакою статі, сексуального насильства (в умовах збройної агресії та в мирний час).

Отже, актуальність розробки наукової концепції державної політики у сфері запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, ґрунтується на ідеях забезпечення взаємодії різних сил і засобів, які задіяні в цьому, ефективній консолідації заходів кримінально-правового впливу та запобігання злочинності і зумовлена як мінімум двома групами причин.

Перша виявляється у негативних тенденціях злочинності, що пов'язані з повномасштабним вторгненням росії та територію України; значним зростанням випадків вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, з одночасним відставанням можливостей правоохоронної системи у реалізації превентивних повноважень; недосконалим механізмом взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні; недостатньо ефективною системою документування та розслідування заяв про сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні;

недосконалою системою збору, оброблення та моніторингу даних із розподілом за статтю, віком та іншими характеристиками, проведення досліджень щодо встановлення рівня поширеності різних форм і проявів сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, тощо.

Відповідно до офіційних повідомлень представників апарату Національної поліції України станом на жовтень 2025 р. слідчими Національної поліції України розпочато 140 кримінальних проваджень за фактами вчинення військовими РФ сексуального насильства. З початку повномасштабного вторгнення прокурорами зафіксовано 381 факт сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом. Встановлено, що військовими РФ було вчинено сексуальне насильство стосовно 23 неповнолітніх осіб (22 дівчинок та 1 хлопця). Наведені цифри – лише вершина айсбергу та незначний відсоток від тих масштабів сексуальних звірств, які вчинялися та продовжують вчинятися на окупованих територіях.

Друга група причин пов'язана з необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до трансформаційних викликів сучасності та до міжнародних потреб. Сьогодні відбувається активна трансформація наукової картини світу, значна частина наукових теорій перестає відповідати накопиченим емпіричним знанням, змінюється світогляд чи досліджуваній реальності, з'являються нові виклики, які потребують комплексних та своєчасних досліджень. У розрізі досліджуваної теми максимально активізувалася проблема недостатнього врахування потреб різних груп жінок і чоловіків, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, у законах, стратегіях, програмах і планах щодо постконфліктного відновлення та розбудови миру, перехідного правосуддя та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб тощо; спостерігається недостатня розвиненість мережі загальних та спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, для забезпечення їхнього доступу до спеціалізованих послуг, особливо у сільській місцевості. Потребує осучаснення система методичного забезпечення суб'єктів,

які здійснюють заходи у сфері запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, тощо.

У зв'язку з цим у межах обраного напрямку наукового дослідження особливий інтерес викликає дослідження феномена сексуального насильства, котре вчиняється під час збройного конфлікту, який розпочала російська федерація на території незалежної та суверенної України.

Питання насильницької поведінки викликали особливий інтерес та зумовили науковий пошук таких вітчизняних учених, як: О. Бандурка, В. Голіна, О. Гумін, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, В. Кудрявцев, П. Михайленко, Г. Мінковський та ін.

Вагомий внесок у розробку проблем насильства щодо жінок та запобігання цьому явищу здійснили А. Блага, В. Брижик, О. Волощук, В. Галуцько, Б. Головкін, Т. Журавель, О. Кочемировська, К. Левченко, Ю. Лисюк, О. Мартиненко, Т. Мельник, Д. Тичина, О. Харитонova, Г. Христова тощо.

В Україні спостерігається досить високий науковий інтерес до вивчення проблем протидії домашньому насильству, насильству проти дітей, гендерно обумовленому насильству, однак сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, як самостійний феномен окремо не було досліджене. У наявних наукових працях окремі аспекти сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, висвітлювались або фрагментарно, або у межах значно ширшої проблематики. Жодного дисертаційного дослідження не було присвячено кримінологічним аспектам сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні.

Водночас у військових реаліях сьогодення як кримінологічна наука, так і правозастосовна практика відчуває дефіцит інформації, знань у розумінні положень як вітчизняної правової бази, так і міжнародного права, вмінь, навичок щодо запобігання, виявлення, протидії, доказування та притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні. У зв'язку з цим вироблення напрямів

запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, потребує окремого дослідження, особливо зважаючи на специфіку сьогодення. Всі вищеперераховані факти та аргументи зумовили актуальність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертації узгоджуються з Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019); Стратегією національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020); Стратегією у сфері прав людини (Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021); Стратегією воєнної безпеки України (Указ Президента України від 25.03.2021 № 121-2021); Стратегією людського розвитку (Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021); Стратегією гендерної рівності Ради Європи на 2024–2029 рр. від 06.03.2024 № СМ(2024)17; Державною стратегією забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.09.2022 № 752-р); Національним планом дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 № 1544-р); Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023).

Дисертаційна робота була виконана в межах тематики наукових досліджень і науково-технічних розробок Міністерства освіти і науки на 2022–2026 рр., затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 03.02.2022 № 109 (п. 3); тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2025–2029 рр. (п.п. 11, 12, 13), затвердженої наказом МВС України від 21.05.2024 № 326, та тематики науково-дослідної роботи Дніпровського державного університету внутрішніх справ на 2024–2029 рр. (кримінально-правове та кримінологічне забезпечення протидії злочинності).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 30 листопада 2022 р.)

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є розробка кримінологічної характеристики сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, з метою формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення сучасної системи заходів протидії з боку правоохоронних органів. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- висвітлити стан наукової розвідки сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні;
- визначити поняття, ознаки та форми сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні;
- розглянути фактори, які детермінують вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні;
- охарактеризувати осіб, які вчиняють сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні;
- проаналізувати міжнародне та національне законодавство, яке регламентує запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні;
- з'ясувати загальносоціальні заходи запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні;
- опрацювати спеціально-кримінологічні заходи запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні;
- проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері реалізації державної політики щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика та запобігання

сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і завдань, забезпечення достовірності отриманих результатів та висновків використовуватиметься система методів наукового пізнання. Методологічною основою дослідження постає діалектичний метод, а також сукупність як загальнонаукових, так і спеціальних методик, методів та прийомів наукового пізнання. Діалектичний метод є основою методологічної конструкції всієї дисертаційної роботи і визначає стратегію дослідження кримінологічної характеристики та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні.

Формально-логічний метод надасть змогу дослідити поняття, зміст, ознаки та способи вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні (підрозділи 1.1–1.4). За допомогою *логіко-семантичного* методу буде визначено поняття сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні (підрозділ 1.1). *Історико-правовий метод* застосовуватиметься для дослідження генезису виникнення збройного конфлікту в Україні та формування державної політики щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні (підрозділи 1.1, 2.1).

Методи аналізу, класифікації, групування та системно-структурний метод використовуватимуться для з'ясування основних критеріїв диференціації способів та видів вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, вивчення законодавства, а також суб'єктів запобігання та протидії йому (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 2.3). Використання *соціологічного та статистичного методів* сприятиме узагальненню юридичної практики, аналізу емпіричної інформації, пов'язаної з темою дисертаційного дослідження (підрозділ 1.2). Застосування *функціонального методу* дозволить визначити основні напрями вдосконалення заходів запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні (підрозділи 2.2–2.4). *Порівняльно-правовий метод*

використовуватиметься під час огляду й вивчення юридичної літератури, основних наукових підходів щодо вирішення поставлених завдань дослідження, а також аналізу вітчизняного законодавства в аспекті його співвідношення з аналогічними нормами зарубіжного законодавства (підрозділи 1.1, 2.1). *Формально-юридичний метод* буде застосовано під час дослідження нормативних джерел наукової роботи, що надасть можливість виявити недоліки чинного законодавства України, яке регулює діяльність суб'єктів у сфері запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення їхньої діяльності (підрозділи 1.1, 2.1).

Емпіричну та інформаційну основу дослідження становлять систематизовані дані державної та відомчої статистичної звітності за 2022–2024 рр., а також узагальнені матеріали вивчення 39 повідомлень про підозру у вчиненні сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні; матеріали практики Європейського суду з прав людини; аналітичні звіти Офісу Генерального прокурора, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації України, міжнародних інституцій – Європейського Суду з прав людини, Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, Фонду доктора Деніса Муквеге, Європейського центру захисту прав людини та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним монографічним дослідженням в Україні, яке присвячене вирішенню теоретичних та прикладних проблем запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. У роботі сформульовано низку нових наукових положень і висновків, зокрема:

уперше:

- на монографічному рівні досліджено сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, з'ясовано сутність цього явища, ознаки та форми вчинення;
- визначено комплекс детермінант сексуального насильства, пов'язаного

зі збройним конфліктом в Україні, встановлено, що першопричиною такого насильства є гендерна нерівність та усталене толерування насильства щодо жінок у країнах пострадянського простору; домінуючий вплив на поширення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, здійснюють такі фактори: зростання мілітаризації країн; поширення та неконтрольований обіг зброї; безкарність сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом; гендерна дезінформація; політична економія війни;

– окреслено кримінологічний профіль особи, яка вчиняє сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні. Встановлено, що більшість таких злочинів вчиняють громадяни Російської Федерації (82 %) віком від 20 до 40 років, які переважно є рядовими військовослужбовцями; представниками командного складу військ Російської Федерації скоєно 15,4 % випадків цього виду насильства;

– обґрунтовано необхідність розроблення та ухвалення загальнодержавної програми запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, яка б урахувала особливості функціонування сектору безпеки і оборони у частині запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в умовах збройного конфлікту;

– аргументовано доцільність розроблення та ухвалення порядку взаємодії між органами поліції, прокуратури, ДБР, СБУ, волонтерськими та громадським організаціями для забезпечення ефективного досудового розслідування сексуального насильства, запровадження сучасних чутливих методик роботи з постраждалими особами, а також обміну інформацією; порядку проведення спільних заходів, забезпечення супроводу постраждалих осіб та ефективної чутливої комунікації;

удосконалено:

– визначення поняття «сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні», під яким пропонується розуміти насильницькі дії сексуального характеру, що безпосередньо або опосередковано пов'язані зі збройним конфліктом та вчиняються в умовах примусу;

– обґрунтування необхідності удосконалення положень чинного законодавства України з метою забезпечення ефективного захисту персональних даних осіб, які постраждали від злочинів сексуального насильства, пов'язаних зі збройним конфліктом. Запропоновано уточнення правових норм щодо проведення судових слухань у зазначених справах у закритому судовому засіданні, а також визначено доцільність нормативного закріплення можливості здійснення судового провадження в режимі відеоконференції із забезпеченням трансляції з іншого приміщення. Обґрунтовано потребу врегулювання питань підслідності досудового розслідування злочинів зазначеної категорії задля забезпечення їх ефективного та неупередженого розслідування;

– узагальнення методичного та практичного компонентів кримінологічного запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, встановлено пріоритетність активного впровадження гендерночутливого, інклюзивного, орієнтованого на постраждалих підходу; налагодження міжнародної, міжвідомчої взаємодії у правоохоронній сфері, а також сприяння підвищенню зацікавленості в наукових дослідженнях цього виду злочинності;

– окреслення домінуючих векторів державної політики на шляху протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом: 1) проведення превентивних заходів; 2) здійснення просвітницької роботи щодо зниження ризику стати потерпілою від насильства; 3) надання допомоги при евакуації з потенційно небезпечних населених пунктів; 4) надання якісної медичної, правової, психологічної та інших видів допомоги постраждалим; 5) якісне розслідування всіх випадків насильства; 6) недопущення повторної травматизації потерпілих осіб; 7) забезпечення невідворотності покарання та притягнення всіх винних до відповідальності;

дістало подальшого розвитку:

– узагальнення положень міжнародних та вітчизняних нормативних документів щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі

збройним конфліктом в Україні, обґрунтовано необхідність розроблення Закону України «Про протидію сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні», який би містив основні засади здійснення запобігання, визначав суб'єктів запобігання та їхні повноваження щодо протидії сексуальному насильству, передбачав ключові засади надання різних видів допомоги постраждалим від насильства тощо;

- ідентифікація проблемних питань, що знижують ефективність запобіжної діяльності, як-от: недостатньо ефективний механізм виявлення та моніторингу потенційних викликів безпеці як у масштабах держави, так і стосовно конкретної особи; відсутність достатньої кількості висококваліфікованих та обізнаних у проблематиці сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, прокурорів, поліцейських, працівників соціальної, медичної, освітньої галузей, сфери надання психологічної допомоги тощо; недосконалість законодавчих механізмів та процедур захисту та відновлення прав потерпілих осіб;

- розроблення заходів підвищення ефективності взаємодії між суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні, а саме: на нормативному рівні визначити перелік суб'єктів, які здійснюють запобігання насильству, що дозволить уникнути дублювання повноважень та підвищити рівень ефективності запобігання; нормативно регламентувати питання взаємодії між органами поліції, прокуратури, ДБР, СБУ та іншими суб'єктами щодо ефективного розслідування та запобігання СНПК; розробити механізм накопичення, обробки та моніторингу інформації про сексуальне насильство та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

- *правотворчості* – для вдосконалення законодавства щодо нормативного закріплення основних засад запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні;

- *правозастосовчій діяльності* – для підвищення ефективності

впровадження міжнародних стандартів досудового розслідування сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, застосування підходів, орієнтованих на потерпілих, під час розслідування та підвищення ефективності запобіжної діяльності (акт впровадження в діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України від 10.10.2023 № 36904);

– *освітньому процесі* – при викладанні таких навчальних дисциплін, як: «Кримінологія», «Запобігання кримінальним правопорушенням Національною поліцією», «Актуальні проблеми кримінології», «Кримінальне право», «Кваліфікація кримінальних правопорушень» та ін.;

– *науково-дослідній роботі* – для подальших досліджень у кримінологічній галузі, зокрема щодо детермінант злочинності в умовах збройного конфлікту, заходів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, обумовленим збройною агресією Російської Федерації проти України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації, теоретичні і практичні висновки оприлюднені на п'яти міжнародних та шести всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (м. Вінниця, 09 грудня 2022 р.); «Протидія дискримінації в Україні та світі» (м. Дніпро, 20 жовтня 2022 р.); «Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Дніпро, 02 грудня 2022 р.); «Ретроспектива військової агресії РФ в Україні: злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в сучасному вимірі» (м. Київ, 22–23 червня 2023 р.); «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (м. Дніпро, 17 березня 2023 р.); «Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності: стан та перспективи» (м. Дніпро, 28 березня 2023 р.); «Наука в умовах воєнного стану: пошуки, проблеми, перспективи розвитку» (м. Дніпро, 03 травня 2023 р.); «Дотримання прав і свобод людини Національною поліцією України в умовах глобальних викликів сьогодення» (м. Одеса, 27 жовтня 2023 р.); «Українська

воєнна та повоєнна кримінальна юстиція» (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 р.); «Права людини і громадянина під час дії воєнного стану» (м. Харків, 8 грудня 2023 р.); «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (м. Дніпро, 15 березня 2024 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано п'ять статей (три одноосібні статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; одна одноособова стаття у виданні іноземної держави; одна стаття у співавторстві у виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази Scopus за профілем дисертації) та одинадцять тез доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, двох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків) списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 244 сторінки, із яких основного тексту – 178 сторінок. Список використаних джерел (245 найменувань) розміщено на 31-й сторінці, 3 додатки – на 22-х сторінках.

Розділ 1

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ

1.1. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, як об'єкт наукової розвідки

У Пекінській декларації і Платформі дій, що є одними з найважливіших міжнародних документів у сфері гендерної рівності, зазначається: «порушення прав людини щодо жінок у ситуаціях збройного конфлікту є порушенням фундаментальних принципів міжнародно визначених прав людини та міжнародного гуманітарного права» [158].

Повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України поставило під загрозу всю міжнародну систему безпеки. Значна кількість міжнародних угод, договорів та інституцій не забезпечили стримування злочинної агресії та, відповідно, захист прав і свобод населення України від нелюдського поводження, зґвалтувань, знущань, катувань та вбивств.

Заборона агресивної війни вперше зафіксована багатосторонньою угодою – Паризьким пактом (Пакт Бріана-Келлога) 1928 р. Спільнотою було вирішено відмовитися від війни як інструменту національної політики у відносинах один із одним. Країни закликали розв'язувати будь-які конфлікти мирним способом (ст. 1, 2). Згадана угода не містила ні визначення агресії, ні процедур мирного розв'язання конфліктів, вона декларувала необхідність відмовлення від збройних конфліктів та мирний спосіб врегулювання спорів.

У 1945 р. ООН, приймаючи свій статут, підтримала «мирний» посил і проголосила заборону війни та збройного способу вирішення конфліктів. Було задекларовано необхідність: 1) виявляти терпимість і жити разом, у мирі один із одним, як добрі сусіди; 2) об'єднати сили для підтримки міжнародного миру й безпеки. Зазначалося, що збройні сили можуть бути використані не інакше як у

спільних інтересах, а міжнародний апарат може використовуватися для сприяння економічному й соціальному розвитку всіх народів [210].

Однак історичні події свідчать, що збройних конфліктів розпочалося більше, ніж припинилося. Внаслідок удосконалення військової тактики, модернізації військового озброєння значно зростає кількість постраждалих від воєнних дій, у тому числі цивільних. Зокрема, у Франко-Пруській війні (1870–1871 рр.) загинуло лише 2 % цивільних осіб, а війна у В'єтнамі (1965–1973 рр.) забрала 3 млн життів цивільного населення проти 150 тис. військових, що склало 95 % усіх жертв [203, с. 7].

Станом на вересень 2023 р., за офіційними даними, тільки за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» встановлено 50 913 потерпілих осіб, із яких загинули 1476 осіб (2,9 %); потерпілі – особи жіночої статі становлять 2323 особи (4,6 %), неповнолітні – 398 осіб, малолітні (до 14 років) – 268 осіб. Від збройного конфлікту в Україні загинуло 503 дитини, 1122 – поранено. Вважаємо, ці цифри є максимально високими та яскраво відображають кривавість протистояння, адже діти та жінки є категорією населення, яка має бути максимально захищена від страждань та наслідків війни [109].

Неоднозначність заборони війни Статутом ООН виявляється й у тому, що одночасно із заборобою війни на світовому рівні активізувався процес кодифікації міжнародного гуманітарного права, яке визначає закони та звичаї війни, захист жертв війни (Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи до них). Тобто, з одного боку, війна та збройні конфлікти забороняються світовою спільнотою, а з іншого – прописуються правила війни, визначаються воєнні злочини тощо. Правила війни вперше були прописані саме в Гаазьких і Женевських конвенціях. Ці міжнародні договори встановлюють чіткі межі дозволеного під час воєн і є універсальними та обов'язковими для всіх держав. Гаазькі конвенції стали першими багатосторонніми міжнародними договорами, які стосувалися процесу ведення війни (вони встановили дозволені методи та зброю) [205].

Під час військового конфлікту грубо порушуються не лише задекларовані на міжнародному рівні правила та закони війни. Значних масштабів набувають порушення основоположних прав людини, передбачених принципами міжнародних стандартів у сфері прав людини та міжнародним гуманітарним правом.

Кожен військовий конфлікт, будучи в глобальному аспекті загрозою безпеці людства, на локальному рівні призводить до зростання кількості та урізноманітнення форм сексуального насильства (зґвалтування, сексуальне рабство, насильницька вагітність тощо). Під час військового конфлікту максимально високо зростає рівень вразливості жінок та дівчат щодо загроз сексуального насильства, викрадення, катувань та вбивств [44; 60].

Сексуальне насильство, яке вчиняється в умовах збройного конфлікту, має історичні витoki. Воно було поширеним у війнах стародавніх греків, римлян та євреїв, а також під час Троянської війни [6; 37]. Масове сексуальне насильство документувалось у Першу та Другу світові війни, під час війни у В'єтнамі та протягом останніх десятиліть, у збройних конфліктах у Сальвадорі, Гватемалі, Ліберії, Кувейті, Боснії і Герцеговині, Сьєрра-Леоне, північній Уганді, Демократичній республіці Конго, Судані [37] тощо. Це насильство не є наслідком особливостей певної людини, її морального розбещення чи сексуального тяжіння. У літературі висловлюється думка, що сексуальне насильство є колективною стратегією вчинення насильства проти жінок (дівчат) і являє собою елемент війни проти ворога [29].

Проблема протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, набула актуальності для України з 2014 р., коли РФ було анексовано АР Крим, частини Донецької та Луганської областей. До цього часу СНПК як суспільно небезпечне діяння не викликало особливого наукового інтересу з боку вітчизняних науковців. Також відсутніми були і кримінальні провадження за такими фактами. Варто зазначити, що з 2014 р. до 2022 р. громадськими організаціями фіксувалися випадки вчинення СНПК в районі проведення антитерористичної операції, однак жодну особу за цей злочин не

було засуджено та притягнуто до кримінальної відповідальності.

Приблизно з XX століття вчені почали виявляти науковий інтерес до вивчення злочинності під час війни. На думку дослідників, саме під час війни вчиняються найбільш тяжкі та жорстокі злочини проти людства [70, с. 25]. У XVI ст. професор Ф. де Віторія наголошував, що війни можуть вестися тільки для виправлення неправого діла і тому важливо зобов'язати агресора відшкодувати іншій стороні воєнні витрати і заподіяну шкоду [59, с. 3–11]. У свій час І. Кант писав про абсолютну заборону агресивних війн і допустимість використання усіх засобів для визначення і покарання відповідальних [26, с. 38–47].

Важливо зазначити, що у 1625 р. побачила світ фундаментальна праця у галузі міжнародного права та філософії – книга Г. Гроція «Про право війни та миру» (*De jure belli ac pacis*). Вона вважається першою спробою систематизувати та обґрунтувати міжнародне право на основі природного права [152, с. 405]. Г. Гроцій обґрунтовує, що природне право є обов'язковим і під час війни. У книзі розписуються допустимі методи ведення війни, йде мова про захист цивільного населення, заборону необґрунтованого та надмірного насильства тощо. У цій роботі вперше було виокремлено правові межі, які існують навіть у війні. Вони стали слугувати основою для положень Женевських конвенцій та ключових документів сучасного гуманітарного права. Г. Гроцій розділяв право на війну та право під час війни. Цей поділ є фундаментальним для сучасного міжнародного права. Ідеї Г. Гроція про права людини, які існують незалежно від держави, стали підґрунтям для концепції невід'ємних прав людини, які в подальшому знайшли своє відображення у Загальній декларації прав людини (1948), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966) та Європейській конвенції з прав людини (1950) [23].

Події Другої світової війни яскраво продемонстрували необхідність не тільки встановлення і розвитку норм, які б забезпечували мир і безпеку людства, але й посилення наукових досліджень злочинів проти миру та безпеки

людства. Першоджерела вказували на унікальність і значущість Нюрнберзького трибуналу, причому враховувалось те, що виваженість і відточеність його рішень, повага й сприйняття міжнародною спільнотою його вироків базувалися на наукових напрацюваннях кращих правознавців із кримінального та міжнародного права тих часів [152, с. 402].

Саме Нюрнберзький військовий трибунал чітко визнав принцип індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб. Тому і сьогодні загальновизнаними є норми його вироку, як-от: «злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, які скоїли такі злочини, можуть бути виконані норми міжнародного права...». Це положення обґрунтовує обов'язковість індивідуальної відповідальності фізичних осіб [157, с. 368] та є прогресивним відносно доктрини Бріана-Келлога, відповідно до якої відповідальність за міжнародні злочини несли тільки держави за здійснення агресії стосовно до іншої держави [151, с. 721].

Найбільш жакливі злочини, вчинені під час Другої світової війни, активізували наукові дослідження питань відповідальності за їх вчинення. Проблема визначення відповідальності за злочини проти миру та безпеки людства займалися такі зарубіжні дослідники, як К. Аллен [5, с. 13–128], У. Дербі [14, с. 64 – 69], Т. Мерон [35, с. 28 – 64], Е. Нейєр [38, с. 11–77], М. Робінсон [49, с. 22–36], Л. Вулф [1] та ін. Згадані вчені представляють науку кримінального права Великої Британії, США, Канади, Ізраїлю, Італії. Саме в їхніх працях здійснено спроби формулювання видових ознак злочинів проти миру та безпеки людства.

Одними з фундаментальних досліджень забезпечення міжнародного миру є монографія Л. Гріна [204, с. 374], що вийшла друком у Нью-Йорку у 1993 р., і праця професора Кембріджського університету К. Холстера [20, с. 379]. Ці наукові роботи присвячені висвітленню напрямів забезпечення міжнародного порядку у період збройних конфліктів. Автори вважають, що важливе місце в питанні забезпечення міжнародного миру належить інституту кримінальної

відповідальності за порушення законів і звичаїв війни. У монографії «Справедливість і генезис війни» [22, с. 258] професор науково обґрунтовує необхідність міжнародної системи протидії воєнним злочинам і відповідальності за їх здійснення.

Після Першої та Другої світових війн міжнародну спільноту більше цікавило питання індивідуальної відповідальності комбатантів та їх керівництва, які вчиняли злочини. Водночас важливим було сформулювати найбільш небезпечні злочини проти миру та безпеки людства. Зважаючи на положення міжнародних документів, стає зрозумілим, що під час збройних конфліктів щодо жінок застосовувалося сексуальне насильство. Так, ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни прямо вказує, що жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і зокрема захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність [102].

Оскільки збройні конфлікти в географічному та часовому аспектах тривають постійно, до питань відповідальності за сексуальне насильство під час збройних конфліктів у своїх роботах зверталися такі зарубіжні дослідники, як: Г. Ганджолі [19], К. Бучанан [10], С. Бенуелл [55, с. 46], А. Бітенга Александре і К. Моке Мутондо [2, с. 151] та ін. Вчені аналізували зґвалтування під час війни і внутрішніх конфліктів у Сьєрра-Леоне, Уганді, Демократичній республіці Конго, Колумбії, Гватемалі та Перу. Зазначені автори вивчали військові злочини, злочини проти людяності та геноцид у Боснії і Герцеговині (колишній Югославії), а також Руанді, Іраці. Саме в Іраці до сьогодні поширеним є сексуальне рабство та сексуальна експлуатація жінок та дівчат.

К. Бучанан, досліджуючи питання запобігання насильству за ознакою статі в М'янмі, зазначає, що після здобуття М'янмою незалежності виник збройний конфлікт між збройними силами М'янми (Татмадау) і різними етнічними збройними організаціями. Масштабного поширення сексуальне насильство набуло саме під час цього конфлікту. Незалежна міжнародна місія ООН встановила, що в М'янмі сексуальне та гендерне насильство є

характерною ознакою тактики війни. Сексуальне насильство вчинялося збройними силами Татмадау, прикордонною поліцією та поліцією. У підготовленому звіті були викладені факти систематичного вчинення сексуального насильства озброєними особами щодо жінок, дівчат, трансгендерних осіб, а також чоловіків і хлопчиків із етнічних меншин штатів Качин, Північний Шан і Ракхайн. Було доведено перекресний характер такого насильства з нашаруванням релігійних поглядів, сексуальної орієнтації та етнічної належності потерпілих осіб. У 2019 р. Гамбія також порушила справу перед Міжнародним судом ООН щодо сексуального насильства, вчинюваного Татмадау в Ракхайні [11]. Ці факти підтверджують тезу про те, що сексуальне насильство характеризує будь-який збройний конфлікт, незалежно від континенту, на якому він відбувається, національності, релігії тощо.

У науковій роботі «Торгівля людьми під час конфлікту: контекст, причини та військові дії, запобігання злочинності та управління безпекою» Ю. Мурашкевич, Т. Фентон і Х. Ватсон досліджували торгівлю людьми в контексті збройного конфлікту [36, с. 369]. Е. МакАлпайн, М. Хоссейн і К. Циммерман вивчали особливості секс-торгівлі та сексуальної експлуатації в умовах збройних конфліктів в Африці, Азії та на Близькому Сході [33]. С. Вельте у дослідженні «Збройний конфлікт і торгівля жінками» розглядає воєнні та постконфліктні зони як зони походження, транзиту та призначення, використовуючи приклади різних регіонів, таких як Афганістан, Ірак, Сьєрра-Леоне, Колумбія, Південна Корея та Боснія і Герцеговина. Особливий акцент робиться на зв'язку між торгівлею людьми та присутністю міжнародних миротворчих операцій [67].

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, викликало науковий інтерес серед істориків. Так, П. Бос, Д. Бурдс, А. Вилегала, М. Гавришко, Е. Гарріс крізь призму історичних подій досліджували проблеми сексуального насильства в Європі під час Другої світової війни (1939–1945), вплив процесу переселення у 1944–1946 рр. на зростання насильства щодо жінок [81, с. 118].

Історичний дискурс сексуального насильства над жінками з боку членів

підпілля та повстанців як у їхньому середовищі, так і поміж цивільного населення розглянуто в дослідженні М. Гавришко. Зазначається, що чинниками, що сприяли порушенню сексуальних норм у воєнні часи, були: мілітарна культура, гегемонна маскулінність, обмежений ресурс влади у жінок. Авторка резюмує, що жіноче тіло є додатковим фактором ризику, символом та зброєю у збройних конфліктах [89, с. 91]. Саме сексуальне насильство над жінками, що належать до сторони противника, часто є зброєю ворогуючих сторін, способом комунікації між домінантною та підпорядкованою маскулінністю. Саме за таких умов згвалтування стає засобом приниження й деморалізації супротивників, які не здатні захистити своїх жінок. Учасники збройного протистояння часто застосовують сексуальне насильство як спосіб ефективного тероризування супротивника, покарання чи «винагороди» за свою службу. Тому, як усталено, на думку гвалтівників, воно не повинне передбачати покарання [68]. М. Гавришко зазначає, що сексуальне насильство під час війни вчиняють переважно без спеціальних наказів та інструкцій. В. Гінда в монографії «Інтимні стосунки та сексуальне насильство під час німецько-радянської війни в окупації і на фронті» на підставі опрацювання широкого кола історіографічних джерел досліджує зміни у сексуальному житті людей в екстремальних умовах німецько-радянської війни [7, с. 10] і доходить висновку, що секс за тих умов використовувався як можливість вижити чи отримати необхідну інформацію у ворога. На переконання дослідника, жінки в період окупації вимушені були «продавати» власне тіло за продуктовий пайок, рятуючи себе, своїх дітей, рідних від голодної смерті. Крім того, вступаючи в інтимні стосунки з німецьким солдатами, жінки намагалися убезпечити себе від відправок до Німеччини на роботи. Саме тому такі дії є формою примушування жінок до полових відносин або сексуального рабства, особливо за умов, коли жінок примусово відправляли до будинків розпусти [91, с. 181].

Щодо кримінально-правових аспектів відповідальності за порушення законів і звичаїв війни, цій тематиці присвячували наукові праці Г. Анісімов [74, 75], В. Базов [76], І. Берднік [79], А. Вознюк [86, 118] О. Дудоров, І. Жук

[118], І. Заворотько [103; 104], К. Задоя [105], В. Миронова [146, с. 18], С. Мохончук, В. Навроцький, А. Політова [161], Ю. Пономаренко, І. Строкова [214], М. Хавронюк [223] та інші вчені.

До початку збройної агресії РФ проти України у вітчизняній науці кримінального права тематиці кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни була присвячена одна дисертаційна робота В. Миронової. Авторка зазначає, що одночасне охоплення статтями 433, 434, 438 КК України заборонених міжнародно-правовими нормами дій стосовно військовополонених та цивільного населення створює значні проблеми з кваліфікацією цих злочинів. Тому В. Миронова переконана, що слід виключити з КК України статті 433 та 434, що надасть змогу кваліфікувати всі ці дії і застосовувати покарання за однією санкцією виключно за ст. 438 КК України, яка відповідно до міжнародних норм передбачає кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Регламентація у КК України однакового підходу до такого роду порушень повною мірою відповідатиме міжнародним нормам, які не розмежовують відповідальності за ці дії залежно від того, хто є суб'єктом (військовослужбовець чи цивільна особа) або якого характеру є збройний конфлікт (міжнародного чи не міжнародного) [146, с. 9].

Аналіз тематики затверджених тем дисертаційних робіт у період із 2014 р. до 2022 рр. свідчить про досить незначну кількість досліджень, присвячених проблематиці сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Так, С. Мохончук розглядає кримінального-правову охорону миру та безпеки людства (2014); розслідуванню злочинів, пов'язаних із порушенням законів та звичаїв війни, присвячено дослідження М. Парія (2015 р.); міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройного конфлікту та ситуацій насильства всередині держави вивчає Ю. Усманов (2015); кваліфікація збройного конфлікту в міжнародному праві стала предметом дослідження О. Сенаторової (2015) [159].

Д. Свиридова аналізує особливості кримінальної відповідальності за

порушення законів та звичаїв війни (на матеріалах з тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополь) (2018); публікації С. Глушановської присвячені кримінально-правовій характеристиці порушень законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) (2018). Тема дисертаційної роботи М. Зубанського спрямована на вирішення проблемних питань кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни (2018).

У 2022 р. було затверджено шість тем, які стосуються проблематики притягнення до відповідальності за порушення законів та звичаїв війни та запобігання таким діям: «Відповідальність за порушення законів та звичаїв війни за кримінальним законодавством України» (А. Александрова); «Ефективність кримінально-правової протидії порушенням законів та звичаїв війни» (В. Янко); «Запобігання сексуальному та гендерно-зумовленому насильству в Україні» (А. Жиравецький); «Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, вчинене в умовах воєнного стану, за кримінальним правом України» (В. Підпригора); «Дитина як жертва торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту» (А. Ялі); «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням, обумовлених гендером» (О. Сивун) [159].

Процесуальні проблеми доказування у кримінальних провадженнях щодо порушень законів та звичаїв війни у своїх наукових статтях розглядає А. Шульженко. Вона зазначає, що наразі в Україні діє обмежена кількість експертів, які практикують вибухотехнічні дослідження, експертизи ДНК-профілю, що потребує вирішення питання підготовки більшої кількості таких спеціалістів, а також залучення відповідних фахівців із країн, із якими Україною укладено договори про експертну діяльність. Існує потреба в розширенні меж судово-експертної діяльності за подібними дослідженнями шляхом розвитку зв'язків між іноземними судово-експертними установами, а також залучення до подібних досліджень спеціалістів науково-медичних установ. Існують проблеми, пов'язані з доказуванням, зокрема неможливість

проведення окремих слідчих (розшукових) дій, таких як слідчий експеримент, підозра і затримання, обрання запобіжного заходу, допит підозрюваного. Провадження щодо обстрілів мирних територій порушуються за фактами, безособово, і є певні складнощі у встановленні особи підозрюваного, пов'язані з воєнним станом в Україні [229].

Отже, у вітчизняній науці зовсім небагато робіт, присвячених дослідженню саме сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, як одного зі кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. За останні 9 років лише 2 теми наукових досліджень стосувалися безпосередньо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (автори І. Заворотько (2016 р.) та В. Підпригора (2022 р.)). Вищезазначене дозволяє стверджувати, що СНПК потрапляє в поле зору науковців поверхнево і переважно в розрізі дослідження питання кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни.

Побіжно торкалися тематики сексуального насильства в умовах збройного конфлікту у своїх дослідженнях вчені, які аналізували гендерно зумовлене насильство або окремі аспекти порушення законів та звичаїв війни. Так, О. Зозуля зазначає, що дослідження феномена гендерно зумовленого насильства ведуться за такими основними напрямками: виділення специфіки різних його видів залежно від змісту насильницьких дій (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) і типу відносин між чоловіками, жінками, хлопчиками, дівчатками; оцінка поширеності цього виду насильства в міжособистісних відносинах; вивчення психологічних особливостей жертв такого насильства; профілактика гендерно зумовленого насильства та організація корекційної і психотерапевтичної роботи з людьми, що пережили його [110, с. 60]. Однак комплексного дослідження протидії гендерно зумовленому насильству в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) (крізь призму кримінально-правової та кримінологічної характеристики) та такому його виду, як сексуальне насильство, не проводилось, хоча певна публікаційна активізація з цієї проблематики спостерігається.

Станом на 2023 р. у вітчизняному науковому полі захищена лише одна дисертаційна робота, предметом якої визначено сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Так, у 2020 р. І. Заворотько захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право» на тему «Сексуальне і гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин». Тобто в цій роботі сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, досліджено як міжнародний злочин. Питання запобігання не охоплюється дослідженням.

У своїй праці І. Заворотько:

- детально досліджено генезу міжнародно-правової заборони вчинення сексуального і гендерно обумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом, та виділено три форми такої заборони у джерелах міжнародного гуманітарного права та дві форми – у джерелах міжнародного права з прав людини;

- виділено закономірності дослідження сексуального і гендерно обумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом, у доктрині міжнародного права; обґрунтовано необхідність вживання цілісного поняття «сексуальне і гендерно обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом», а не окремих його складових частин;

- сформульовано авторську дефініцію сексуального і гендерно обумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом, під яким запропоновано розуміти акт сексуального характеру та (або) акт, що вчиняється стосовно особи через гендер, якщо вони вчинені в умовах примусу та завдали особі фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди, а також погрозу вчинення зазначених актів та (або) примус до участі у них за умови, що вони мають географічний, часовий і причинний зв'язок зі збройними конфліктами або іншими ситуаціями, що порушують мир, та ін. [103, с. 9].

Положення наукової новизни І. Заворотько підтверджують, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, досліджено крізь призму міжнародних стандартів, договорів та угод.

Досить дискусійним, на наш погляд, є запропонований авторкою підхід щодо необхідності використання цілісної дефініції СГОН, а не окремих її складових частин: сексуальне насильство та (або) ГОН. Авторка вважає, що вживання саме цілісного поняття «сексуальне і гендерно обумовлене насильство» унеможливило розгляд сексуального насильства як частини ГОН та зберігає взаємозв'язок, що існує між цими двома категоріями. І. Заворотько аргументує цю тезу тим, що не всі акти гендерно обумовленого насильства є сексуальним насильством. Наприклад, масові вбивства чоловіків – представників цивільного населення, які придатні за віком для проходження військової служби, у певному населеному пункті здійснюються злочинцями через сприйняття чоловіків потенційними учасниками воєнних дій, що зумовлене їхньою соціальною роллю (гендером). Водночас далеко не всі акти сексуального насильства є гендерно обумовленим насильством. Наприклад, акти сексуального насильства, що застосовуються до особи як вид катування, часто не є гендерно обумовленим насильством, адже вчиняються щодо особи не через її гендер, а задля отримання інформації, покарання чи з іншою метою [103, с. 11].

На нашу думку, органічний зв'язок між сексуальним насильством щодо представників обох статей та гендерно обумовленим насильством є очевидним, адже саме статеві відмінності та соціальні ролі чоловіків та жінок є ключовими акцентами, на які слід звертати увагу при кваліфікації конкретного кримінального правопорушення. Крім того, умови збройного конфлікту утворюють особливий правовий контекст правопорушення та зумовлюють специфіку форм сексуального насильства, яке може вчинятися та буде відмінним від сексуального насильства, від якого страждають жінки в мирний час. Так, під час збройного конфлікту найбільш поширеними видами СНПК є зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність і примусова стерилізація. У мирний час найчастіше вчиняються зґвалтування, розбещення неповнолітніх, сексуальне насильство, вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, домагання тощо.

На наше переконання, більш вузька та конкретна назва явища дозволяє краще зрозуміти його сутність, соціальну природу, детермінанти тощо. Цілком погоджуючись із І. Заворотько стосовно того, що не кожне сексуальне насильство є гендерно зумовленим насильством і спектр форм гендерно обумовленого насильства не обов'язково пов'язаний із діями сексуального характеру, в нашому дослідженні буде запропонована авторська дефініція поняття СНПК. Звісно, досліджувати СНПК автономно від інших форм гендерно обумовленого насильства досить складно, однак, як вище було зазначено, більш детально зосередимося саме на СНПК.

Вважаємо цілком обґрунтованою думку І. Заворотько, що гострими проблемними питаннями відповідальності за сексуальне та гендерно обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на території України, є: відсутність у національному законодавстві України цілісного поняття СГОН; сприйняття національним законодавцем СГОН переважно з погляду забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також запобігання домашньому насильству; відсутність поняття зв'язку злочинних діянь із конфліктом; недосконалість законодавства України щодо криміналізації актів СГОН, пов'язаного зі збройним конфліктом на території України [103, с. 18]. Підтримуючи такий підхід, вважаємо за доцільне визначити правові межі та закріпити законодавчі дефініції сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, а також поняття гендерно обумовленого насильства. Адже для того щоб пізнати явище, є потреба у правильній його назві, єдиному підході законодавців, науковців та правників щодо розуміння його сутності та особливостей.

О. Дрозд, Л. Сорока проводили аналіз чинних міжнародних та європейських нормативно-правових актів, що регулюють міжнародне та регіональне співробітництво, а також кращих практик із протидії торгівлі людьми в контексті збройного конфлікту. Дослідники зауважують, що гендерне насильство є центральним елементом у торгівлі людьми під час збройного конфлікту і саме жінки беруть на себе основні обов'язки у відбудові

зруйнованих війною суспільств. Однак програми постконфліктної відбудови не враховують прав та інтересів жінок або не враховують їх належною мірою. Саме тому є нагальна потреба у використанні у вітчизняному законодавстві міжнародних стандартів та рекомендацій щодо заходів протидії торгівлі людьми та гендерному насильству в програмах постконфліктної реконструкції України. На думку дослідників, важливо підвищувати обізнаність працівників, які працюють у сфері надання гуманітарної допомоги біженцям і які запобігають торгівлі людьми у зонах бойових дій. Слід розробити рекомендації та тренінги щодо того, як розпізнавати торгівлю людьми, запобігати їй і реагувати на неї. Для жінок, які стали жертвами торгівлі людьми та насильства під час збройних конфліктів, необхідно розробити та впровадити програми постконфліктної реабілітації в тісній співпраці з місцевими жіночими організаціями [101, с. 79; 102, с. 204]. Запропоновані пропозиції заслуговують на увагу, проте відкритим залишається питання законодавчого врегулювання отримання постраждалими статусу особи, яка постраждала від СНПК. Адже всі процедури реституції, реабілітації, репарацій, сатисфакції можуть бути ефективними лише за умови їх законодавчого врегулювання.

Водночас важливо усвідомлювати роль громадянського суспільства в питанні поширення сексуального насильства, зокрема СНПК. Адже на сьогодні рівень толерування насильства є досить високим, спостерігається практика віктимблеймінгу потерпілих від СНПК. Жінок звинувачують у тому, чому вони не виїхали, чому залишилися на окупованій території, внаслідок чого стали потерпілими від СНПК.

У своїх наукових доробках привертає увагу до проблеми СНПК О. Харитонova. Вчена зазначає, що розвиток концепту прав людини, поряд із поширенням феміністичного руху, призвів до усвідомлення того, що сексуальне насильство під час війни – це результат радикалізації повсякденної сексистської поведінки в суспільстві, що під час війни лише загострюються приховані сексистські ідеї, розповсюджені у мирний час. Жінки та дівчата виступають першочерговою мішенню, оскільки гендерне насильство в

повсякденному житті глибоко вкорінене, і тому в ситуації конфлікту подібне насильство швидше «нормалізується» [224, с. 62].

На думку О. Харитонової, сексуальне насильство – це сексуальний вираз агресії, бажання продемонструвати владу і панування. Жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, стають не тільки жінки і дівчата, а і чоловіки, і люди з іншими гендерними ідентичностями. Насильство щодо них має на меті порушити соціальні та правові норми, принизити людей та спільноти. Нерідко подібне насильство є способом злочинців привернути політичну увагу і у такий спосіб заявити про себе як про небезпечне збройне формування, яке необхідно сприймати серйозно [224, с. 72].

Звісно, правопорушення сексуального характеру вчиняються і в часи конфліктів, і в мирні часи. Будучи глибоко вкоріненими в будь-яке суспільство, вони є наслідком домінування патріархального ладу та тривалої дискримінації. Виникнення ситуації структурної нестабільності у вигляді конфлікту посилює дискримінацію та її крайній прояв – насильство.

У загальному розумінні поняття «сексуальне насильство» охоплює всі порушення сексуальної автономії та сексуальної недоторканості людини. Воно часто характеризується приниженням, домінуванням та знищенням. Поряд із тим, що сексуальне насильство є найгрубішим правопорушенням за будь-яких обставин, воно також являє собою загрозу миру та безпеці, коли використовується як тактика війни; не існує єдиного погляду на те, коли заподіяна шкода або насильство мають саме «сексуальний» характер. Це пов'язане з великою розмаїтістю способів сексуального вираження, ідентичностей, норм і сприйняття поміж різних націй, регіонів, культур, спільнот та окремих людей [46].

А. Політова досліджуючи протидію гендерно зумовленому насильству в умовах воєнного стану, звертає увагу на відсутність конкретного механізму протидії гендерно зумовленому насильству в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) в Україні [163]. Підтримуючи цей підхід, зауважимо, що незважаючи на досить вагомий прогрес у питаннях нормативного забезпечення

протидії гендерно обумовленому насильству, водночас відсутні законодавчі та інституційні механізми комплексного впливу на різні форми гендерно обумовленого насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту. Дійсно, ні правова, ні соціальна, ні медична, ні правоохоронна, ні гуманітарна – жодна сфера суспільного життя не були готові до існуючого масштабу порушення базових прав людей, до такої кількості зґвалтувань, катувань, знущань, вбивств тощо. Ситуація, що виникла, надзвичайно актуалізувала тезу Ю. Усманова стосовно того, що право на життя є найменш захищеним у ситуації міжнародного збройного конфлікту [220, с. 14]. Водночас правоохоронна та судова системи зараз опинилися перед викликами, пов'язаними із захистом прав та свобод людей, відновленням порушених прав, правильною кримінально-правовою оцінкою вчинених діянь, справедливим, повним та всебічним розслідуванням сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, специфікою такої категорії злочинів, особливостями роботи з постраждалою особою, отриманням доказової бази та притягненням винних до відповідальності тощо.

І. Берднік аналізувала питання кваліфікації сексуального насильства з урахуванням положень національного та міжнародного права. На думку професорки, на окрему увагу заслуговує питання кваліфікації сексуального насильства, вчиненого комбатантом стосовно дитини у віці від 14 до 16 років: відповідальність за сексуальне насильство, вчинене комбатантом стосовно дитини, підлягає кваліфікації за ознаками ч. 1 та/або 2 ст. 438 КК України [79, с. 374]. Вчена зазначає, що спільними та обов'язковими ознаками для всіх кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством в умовах міжнародного збройного конфлікту (ст. 438 КК України), є: 1) безпосередній об'єкт; 2) безпосередній додатковий обов'язковий об'єкт – статевая свобода та статевая недоторканість особи в умовах збройного конфлікту [76, с. 59]; 3) потерпілі (жертви) – комбатанти, які безпосередньо не беруть участь у збройному конфлікті та перебувають під владою супротивної сторони (особи *hors de combat*, військовополонені), або цивільне населення, яке перебуває на

території, підконтрольній стороні збройного конфлікту; 4) об'єктивна сторона правопорушень характеризується альтернативними формами: діями у формі інших порушень законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та (або) відданням наказу про вчинення таких дій [74, с. 9]; 5) обстановка вчинення дії – контекст міжнародного збройного конфлікту та зв'язок із таким конфліктом [146, с. 18]; 6) суб'єктивна сторона у формі прямого умислу [153, с. 12]; 7) обізнаність правопорушника про те, що він вчиняє протиправні дії в умовах збройного конфлікту; 8) суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 16 років і належить до сторони збройного конфлікту або є цивільною особою, за умови, що її дії пов'язані зі збройним конфліктом (як правило, це комбатанти, а також військовий командир – у випадку віддання наказів про вчинення сексуального насильства) [223]. Основну увагу авторка приділяє з'ясуванню кримінально-правових засад притягнення особи до відповідальності за вчинене сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, та переконана, що сексуальне насильство в умовах міжнародного збройного конфлікту підлягає кваліфікації за ст. 438 КК України.

Що ж стосується кваліфікаційної роботи Н. Гридінюк на тему «Адміністративно-правові засади взаємодії Національної поліції з державними та громадськими інституціями щодо протидії гендерно обумовленому насильству», то авторкою вперше до особливостей протидії гендерно обумовленому насильству як об'єкту адміністративно-правового регулювання віднесено: 1) публічно-правові відносини, які врегульовані нормами адміністративного права; 2) суб'єктів, які чинним законодавством наділені адміністративною правосуб'єктністю щодо виявлення, припинення та притягнення винних до адміністративної відповідальності; 3) активні дії спеціально уповноважених суб'єктів щодо недопущення дискримінації людини за ознакою гендерних стереотипів шляхом застосування правообмежувальних заходів (заходів поліцейського примусу); 4) наявність адміністративно-правового інструментарію; 5) систему взаємозв'язків та комунікації між усіма

уповноваженими суб'єктами щодо протидії дискримінації за ознакою гендерних стереотипів; 6) нормативний масив, який визначає адміністративну правосуб'єктність та правовий інструментарій уповноважених суб'єктів. Авторка визначає, що взаємодія Національної поліції України з державними та громадськими інституціями щодо протидії гендерно обумовленому насильству являє собою визначену нормативно-правовими актами узгоджену діяльність уповноважених підрозділів Національної поліції України, які здійснюють заходи щодо протидії гендерно обумовленому насильству, та інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, населення, територіальних громад та громадських об'єднань із метою виявлення, припинення та притягнення до відповідальності осіб за порушення, які пов'язані з дискримінацією людини за ознакою гендерних стереотипів. У роботі сформульовано пропозиції та рекомендації щодо внесення змін до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у частині закріплення категорії «гендерно обумовлене насильство», а також необхідності систематизації нормативно-правових актів, котрі стосуються питань організації та здійснення взаємодії Національної поліції України з іншими зацікавленими суб'єктами щодо запобігання та протидії гендерно обумовленому насильству [94, с. 28–29].

Військові дії на території України, що розпочалися у 2014 р., дещо спровокували активізацію вітчизняних досліджень різних аспектів сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні.

Так, у 2015 р. був опублікований звіт «Гендерно-обумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту», здійснений організацією «Український центр соціальних реформ». Встановлено, що найбільш поширеними формами насильства в період конфлікту були випадки, коли населення принижували або ображали; залякували, шантажували або погрожували; били рукою або давали ляпас; відбирали або вимагали гроші/майно; відбирали документи; змушували працювати без оплати праці або за мінімальні гроші; піддавали неприйнятним висловлюванням сексуального

характеру [90, с. 38].

Українська Гельсінська спілка з прав людини після моніторингового візиту в зону конфлікту опублікувала висновки на тему «Проблеми насильства за ознакою статі в зоні конфлікту». Основними тезами звіту є:

- погрози та імітації насильства, зокрема сексуального, не сприймаються як насильство, хоча завдають глибоких ран постраждалим і важко долаються протягом тривалого періоду;

- відсутні підстави стверджувати, що протягом тимчасової окупації мали місце масові зґвалтування як засіб ведення війни, що вчинялися в інших зонах конфлікту (Руанда, Боснія тощо);

- є опосередковані свідчення, що на територіях, які зараз не знаходяться під контролем України, факти порушень прав людини, насильства, і зокрема сексуального, мають більш жорстокий характер, відбуваються частіше і не документуються [219]. У цілому правники відмітили, що хоча факти сексуального насильства мали місце в період конфлікту, однак потерпілі особи не готові про них говорити.

У 2017 р. громадська організація «Східноукраїнський центр громадських ініціатив» опублікувала звіт за результатами дослідження «Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України», авторами якого виступили А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін. [85, с. 49]. Дослідження присвячене тематиці гендерно обумовленого насильства та сексуального насильства на сході України (Донецька та Луганська області).

Автори звіту відносять до сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, зґвалтування, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію або будь-яку іншу форму сексуального насильства щодо жінок, чоловіків, дівчат або хлопців, яка має часовий, географічний та/або причинно-наслідковий зв'язок із збройним конфліктом.

Основними положеннями дослідження є такі:

- сексуальне насильство використовувалося як частина катування,

заподіяння каліцтва, нелюдського поводження, убивств, переслідування, замаху на людську гідність. Сексуальне насильство також трактується як засіб політичного залякування та військової тактики, що використовувався сторонами конфлікту;

- сексуальне та гендерно обумовлене насильство набуло поширення в незаконних місцях несвободи та використовувалося з метою залякати, принизити, покарати супротивників із-поміж комбатантів та політичних опонентів;

- зі травня 2015 р. спостерігалось зростання випадків торгівлі жінками та ВПО з метою сексуальної експлуатації. У попередні роки більшість випадків торгівлі людьми була пов'язана з торгівлею чоловіками з метою експлуатації їхньої праці [207];

- характеризувалися системністю такі форми гендерно обумовленого насильства: викрадення дівчат, зґвалтування малолітніх [209], насильство щодо жінок похилого віку [82]. При цьому влада на окупованих територіях не забезпечувала розслідування у належний спосіб випадків сексуального насильства [77];

- у місцях несвободи умисно створювалися умови, які призводили до зґвалтувань, як-от спільне утримання чоловіків і жінок, зокрема військових та ідеологічних ворогів;

- сексуальне насильство застосовувалось до жінок як під час катувань, так і саме собою. Було задокументовано такі види насильства: зґвалтування, погрози та спроби зґвалтування, ушкодження утробі вагітної жінки, сексуальні домагання, спостереження за сексуальним насильством щодо інших, примусове спостереження за оголеними чоловіками. Найбільш поширеною формою сексуального насильства щодо жінок було зґвалтування;

- щодо чоловіків застосовувалися такі види сексуального насильства: примусове оголення, зґвалтування, спроби зґвалтування, погрози зґвалтування, погрози кастрації; сексуальне насильство як частина катувань або нелюдського поводження, образи, приниження, залякування сексуального характеру, погрози

сексуального насильства щодо членів родини. Найбільш поширеною формою сексуального насильства щодо чоловіків було примусове оголення. Вважається, що в оголеному та безпорадному стані людина гостріше відчуває свою беззахисність, що підсилює страх перед кожним елементом катування, оскільки завжди існує ймовірність стати жертвою жорстокого поводження або зґвалтування [217, с. 74] Також дослідниками зафіксована інформація про погрози вчинити сексуальне насильство (погрози кастрації, погрози катувань сексуального характеру, погрози зґвалтування) щодо чоловіків під час перебування в незаконних місцях несвободи.

Поширеною практикою було використання таких видів насильства у місцях несвободи: спільне утримання в одному приміщенні чоловіків та жінок, які представляють різні сторони конфлікту; ненадання доступу до малолітніх дітей, зокрема дітей грудного віку; деурінація на ув'язнених особами іншої статті; неврахування вимог жіночої гігієни, утримання в антисанітарних умовах; перевдягання та примус до виконання дій у жіночому одязі, що сприймалось як примусова зміна гендерної ролі (примушування чоловіків-військових до вдягання жіночого одягу, примусові танці чоловіків-військовополонених у жіночому вбранні);

- спостерігається дуже низький рівень притягнення винних у сексуальному насильстві до відповідальності через низький рівень повідомлення про злочини та складність збирання доказів;

- рівень гендерно обумовленого насильства на сході України залежить від трьох чинників: часових фаз конфлікту, віддаленості територій від лінії розмежування і того, хто здійснював ефективний контроль над територією. Більшість задокументованих випадків сексуального насильства припадає на 2014 р. – початок 2015 р., на період активних бойових дій [85, с. 41].

Результати дослідження яскраво відображають складну в різних аспектах ситуацію з поширенням СНПК. Аналізуючи викладену в дослідженні інформацію, зазначимо, що події сьогодення мало відрізняються від подій 2014–2015 рр. в аспекті використання сексуального насильства під

час воєнних дій. Водночас це дає підстави стверджувати, що з початку конфлікту у квітні 2014 р. владою країни не було приділено достатньо уваги проблемі сексуального насильства, про що свідчить відсутність кримінальних проваджень та осіб, притягнутих до відповідальності за сексуальне насильство, хоча всім відомо, що нічого так не сприяє вчиненню злочинів, як безкарність.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо:

1. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є малодослідженим явищем. Цей феномен був предметом зарубіжних та вітчизняних кримінально-правових досліджень як минулого, так і сьогодення. Наразі з цієї тематики захищена лише одна дисертаційна робота І. Заворотько (2020 р.) та затверджена тема дисертації В. Підопригори (2022 р.). Незначний інтерес до окресленої проблематики свідчить про її неактуальність для України до 2014 р. Однак після 2022 р. спостерігається активізація досліджень, хоча кримінологічні аспекти сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, на дисертаційному рівні в Україні не досліджувалися;

2. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, вивчалось як одна з форм гендерно зумовленого насильства або як один із видів правопорушень, що становлять порушення законів та звичаїв війни;

3. Через відсутність достатньої уваги до проблеми сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, відсутність єдиних статистичних обліків для Національної поліції України, прокуратури, неузгодженість зі статистичним формами міжнародних організацій бракує достатньої емпіричної бази для проведення ґрунтовних, якісних кримінологічних наукових розвідок явища.

1.2. Поняття, ознаки та форми сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні

Військові конфлікти, як одна з найбільш небезпечних світових загроз, негативно впливають на рівність жінок та чоловіків. Будучи поширеним проявом збройного конфлікту, сексуальне насильство досить тривалий час було замовчуваною темою. Певною мірою це пов'язане з тим, що насильство над жінками сприймали як неминучий побічний ефект війни. Однак останніми роками спостерігаються зміни у фокусі та сприйнятті характеру сексуального насильства, пов'язаного з військовим конфліктом.

Відповідно до ст. 3 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. кожна людина має право на життя, свободу, особисту недоторканність. Однак сучасний світ далекий від ідеалу та дотримання прав людини під час збройного конфлікту. Історично підтверджено, що під час всіх без винятку збройних конфліктів трапляється безліч випадків сексуальної експлуатації, сексуального насильства, примусової проституції, зґвалтування тощо.

Так, у 1975–1979 рр. в Камбоджі червоні кхмери практично знищили 2 млн власного населення шляхом вчинення сексуальних звірств щодо жінок і дітей. У 1994 р. в Руанді під час геноциду тутсі було позбавлено життя майже 1 млн людей, при цьому скалічено і зґвалтовано десятки тисяч жінок. У 1991–2001 рр. під час югославських воєн де загинуло майже 100 тис. людей, було зафіксовано сотні випадків сексуальних злочинів. Після війни в Боснії саме боснійські жінки почали говорити про сексуальне насильство [162, с. 203].

Оцінка сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, з погляду суспільної небезпечності, яка визначається насамперед рівнем суспільної шкідливості, свідчить про високий рівень небезпечності його як соціально-правового явища. Воно має негативні багатовекторні наслідки як в аспекті порушення основоположних прав людини, негативних наслідків для здоров'я (фізичного та ментального), так і щодо характеру та тенденцій

розвитку театру військових дій, а також динаміки збройного конфлікту в цілому [51, с. 223].

У резолюції 1820 вказується, що сексуальне насильство є найгрубішим правопорушенням за будь-яких обставин, а також визнано, що воно є загрозою миру та безпеці, коли використовується як тактика війни. У сучасному світовому просторі не існує єдиного погляду на те, коли заподіяна шкода або насильство мають саме «сексуальний» характер. Це пов'язане з великою розмаїтістю способів сексуального вираження, ідентичностей, норм і сприйняття поміж різних націй, регіонів, культур, спільнот та окремих людей [191].

У контексті збройного конфлікту акти сексуального насильства мають складну та неоднозначну історію. До ХХ ст. масове зґвалтування жінок, яке часто вважалося неминучим, розумілося як складова здобичі переможця. Через численні чинники, але особливо через гендерну нерівність, сексуальне насильство над жінками з боку військовослужбовців також характеризувалося як виправдане з мотивів позбавлення чоловіків фізичної близькості під час воєнних кампаній. Станом на сьогодні розуміння сексуального насильства відрізняється від попередніх поглядів. До ХХ ст. зґвалтування та інші форми сексуального насильства широко класифікувалися як «зброя війни», а не як наслідок конфлікту [79, с. 375].

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є проявом агресії, бажання продемонструвати владу і панування, відповідно, постраждалими від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, стають не тільки жінки і дівчата, а й чоловіки, і люди з іншими гендерними ідентичностями. На думку О. Харитонові, насильство щодо них застосовується з метою порушити соціальні та правові норми, принизити людей та спільноти. Нерідко подібне сексуальне насильство є способом злочинців привернути політичну увагу і у такий спосіб заявити про себе як про небезпечне збройне формування, яке необхідно сприймати серйозно [225].

Під час багатьох війн «сексуальне завоювання» жінок ворога вважали і

винагородою за воєнний успіх, і трофеєм. Р. Зайферт зазначала, що одним із неписаних правил війни є дозвіл переможцям на сексуальне насильство над жінками протягом одразу після битви [53].

Вважаємо, «практика» отримання жіночих тіл як нагороди за перемогу в бою є безпосереднім втіленням усталеного в мирні часи явища гендерної нерівності та ставлення до жінки як до «другорядного члена суспільства», допустимості нехтування її правами, інтересами та бажаннями [113, с. 607].

Вітчизняне законодавство не містить поняття «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом». Цей термін не використовується і в договорах міжнародного гуманітарного права [62]. Як правило, він застосовується як синонім до сексуального насильства, яке є порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

ООН у Резолюції 1960 (2010) трактує сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, як сексуальне насильство, яке відбувається в конфліктних або постконфліктних ситуаціях або в інших ситуаціях, що викликають занепокоєння (наприклад, політична боротьба), і має прямий чи опосередкований зв'язок із самим конфліктом чи політичною боротьбою, тобто часовий, географічний та/або причинно-наслідковий зв'язок. Воно стосується окремих випадків або типових проявів практики зґвалтування, сексуального рабства, примусу до проституції, примусової вагітності, примусової стерилізації та інших форм сексуального насильства порівнянної тяжкості, скоєних проти жінок, чоловіків, дівчат та хлопчиків, а також відповідних моделей поведінки, у тому числі використання цієї поведінки як військової тактики або засобу політичного залякування сторонами конфлікту [48].

Відсутність міжнародного поняття сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, може бути викликана тим, що основні міжнародні документи про права людини не містять згадки про сексуальне насильство.

Так, Конвенція про ліквідацію дискримінації щодо жінок (CEDAW) 1979 р. не містить жодного положення з приводу цього. Є пряма норма, яка забороняє торгівлю жінками та експлуатацію жіночої проституції [123]. На

відміну від неї, Конвенція про права дитини зобов'язує держави захищати дітей від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (ст. 34). Для цього необхідно вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину [124].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (2011 р.) підтверджує той факт, що під час збройних конфліктів відбуваються тривалі порушення прав людини, які особливо зачіпають жінок у формі поширеного або систематичного зґвалтування та сексуального насильства. Також під час збройних конфліктів та в постконфліктний період збільшується ризик та частота насильства за гендерною ознакою [125].

Пекінська декларація та Платформа дій, прийняті на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок (1995 р.), визначили «насильство щодо жінок» і «жінки та збройний конфлікт» як критичні сфери, що вимагають термінових заходів. Було артикульовано, що права жінки є правами людини, які особливо порушуються під час збройних конфліктів [158].

Заборона сексуального насильства впливає й зі змісту Конвенції ООН проти тортур (1984). Конвенція тлумачить катування як будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди [62]. Спеціальний доповідач проти тортур у 1986 р. зазначав, що

сексуальне насильство є одним із різноманітних методів фізичних тортур [45].

Європейський суд з прав людини у справі *Aydin v. Turkey* (1997 р.) дійшов висновку, що зґвалтування 17-річної дівчини разом із іншим жорстоким поводженням: зв'язування очей, побиття, роздягання, обприскування водою під високим тиском – з метою отримання інформації становило катування [16]. Прецедентне право міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди також підтверджує, що зґвалтування являє собою тортури [43]. Під час конфліктів у Руанді та в колишній Югославії сексуальне насильство було систематичним та поширеним. Тому було визнано, що воно використовувалось у цих конфліктах як зброя [63].

Зі змісту РС МКС (ст. ст. 6, 7, 8) випливає, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, одночасно містить у собі ознаки та може бути актом геноциду, військовим злочином та злочином проти людяності [50]. На наше переконання, така правова оцінка сексуального насильства свідчить про високий рівень небезпечності його як соціально-правового явища, яке має негативні багатовекторні наслідки як в аспекті порушення основоположних прав людини, так і щодо характеру та тенденцій розвитку театру військових дій, а також у цілому динаміки військового конфлікту.

У 2000 р. Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй була підписана резолюція 1325 «Жінки, Мир, Безпека». Цей документ став ключовим щодо визначення місця та ролі жінок у питаннях вирішення збройних конфліктів, а також захисту їх від насильства в цей період. Поміж інших пріоритетними векторами визначено: 1) захист прав і врахування потреб постраждалих в умовах конфліктів і після їх завершення, зокрема захист від різних форм насильства та переслідування; 2) врахування особливих потреб жінок і дівчат, у тому числі вразливих категорій (зокрема, біженців, внутрішньо переміщених осіб, жінок, які постраждали від насильства за ознакою статі та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом), а також жінок-комбатантів, жінок-ветеранів під час надання послуг у сфері охорони здоров'я, психологічної та гуманітарної допомоги; забезпечення участі жінок в економічному відновленні

та перехідному правосудді в конфліктних і постконфліктних ситуаціях [154].

Усвідомлення того, що жінки з огляду на фізичні особливості та усталені гендерні ролі, є найбільш вразливою категорією населення під час збройного конфлікту, і сприяло формуванню ключових положень Національного плану дій. Певною мірою це є врахуванням положень резолюції Ради Безпеки ООН 1325, в якій наголошено на обов'язку всіх держав покласти край безкарності та притягнути до відповідальності осіб, відповідальних за геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини, у тому числі ті, що стосуються сексуального та іншого насильства щодо жінок та дівчат [192].

Як вище вже зазналося, існуюча вітчизняна нормативна база не містить дефініції СНПК, відповідно, і кримінальне законодавство прямо не передбачає такого кримінального правопорушення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне ознайомитися з міжнародною термінологією у досліджуваній сфері. Це дозволить сформулювати поняття СНПК, зрозуміти його сутність та виокремити основні ознаки.

Сексуальне насильство, яке вчиняється під час збройних конфліктів (війн), є малодослідженим явищем, оскільки тривалий час ця тема була замовчуваною та певною мірою татуйованою. Можливо, це пов'язане з тим, що насильство над жінками прийнято було вважати як неминучий ефект війни. Незважаючи на це Римський статут МКС, як фундаментальний документ міжнародного кримінального права, у статтях 6, 7, 8 визначає, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, одночасно містить у собі ознаки та є за своєю суттю актом геноциду, військовим злочином та злочином проти людяності. Статутом МКС забороняються будь-які насильницькі дії над особистістю, у тому числі жорстоке поводження і катування, наруга над людською гідністю, яка включає в себе і сексуальне насильство [194].

Статут МКС не містить визначення СНПК, однак у його змісті використовується словосполучення «злочини, пов'язані з сексуальним насильством». До таких злочинів віднесено: зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію

чи будь-яку іншу подібну за тяжкістю форму сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій (торгівля людьми з метою подальшої сексуальної експлуатації, примусове оголення, примусовий, ранній шлюб, примус спостерігати за актом сексуального характеру, ураження статевих органів електричним струмом, розправи з елементами сексуальних знущань тощо).

У Конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) закріплено, що жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, зокрема захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність (ст. 27). Жінки користуються особливою повагою та їм забезпечується захист від зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань (ст. 75 Додаткового протоколу № 1 до Женевських конвенцій).

Додатковим протоколом № 1 до Женевських конвенцій заборонено:

- а) насильство над життям, здоров'ям і фізичним та психічним станом осіб, зокрема: вбивство; катування всіх видів – фізичні чи психічні; тілесні покарання; каліцтво; б) знущання над людською гідністю, зокрема принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі; в) взяття заручників; г) колективне покарання; е) погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій. (ст. 77 Додаткового протоколу № 1 до Женевських конвенцій).

Існування збройного конфлікту саме собою вже свідчить про глобальне порушення прав людини. Чоловіки більше за жінок гинуть у збройних конфліктах, однак жінки вразливі в інших аспектах. Зокрема, поширеною є практика вчинення щодо жінок зґвалтування та інших форм сексуального насильства [184]. Також жінки є більш вразливими через зменшення можливостей, бідність, вимушене переселення тощо.

СНПК характеризуються специфічними ознаками, які обумовлюють його відмінність від сексуального насильства, що вчиняється за мирних умов, а саме:

1. *Контекст збройного конфлікту.* Для кваліфікації сексуального

насильства, пов'язаного з конфліктом, обов'язковим є встановлення наявності контекстуального аспекту [74]. З погляду міжнародного права за своєю суттю збройний конфлікт є війною, для якої обов'язковим є офіційне оголошення війни хоча б однією зі сторін протистояння. Однак офіційне оголошення війни на сьогодні відбувається рідко, тому використовується така категорія, як «збройний конфлікт». Так, в офіційних міжнародних документах замість терміна «війна» вживається «збройний конфлікт», що більше відображає сучасні реалії ведення воєнних дій.

Воєнний конфлікт – це форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей зі двостороннім застосуванням воєнної сили. Основними формами воєнного конфлікту є війна та збройний конфлікт. Збройний конфлікт – це збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [178, с. 5]. Міжнародний збройний конфлікт – будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил [112].

Для кваліфікації дій винної особи, яка вчинила сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, важливо довести, що сексуальне насильство: 1) було частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення; 2) було здійснено з усвідомленням, що воно є частиною нападу [28]

Термін «широкомасштабний» означає масштабний характер нападу та кількість жертв, а «систематичний» відображає організований характер актів насильства [28].

Ключові принципи зв'язку сексуального насильства зі збройним конфліктом:

– широкомасштабними та систематичними повинні бути не акти сексуального насильства, а широкомасштабним або систематичним має бути загальний напад, частиною якого є ці акти [56];

– окремий акт або обмежену кількість злочинів сексуального насильства можна кваліфікувати як злочин проти людяності, якщо тільки ці злочини не настільки віддалені від загального нападу, що неможливо встановити зв'язок між ними [28];

– акт має бути частиною нападу, однак не обов'язково, щоб він був вчиненим у активній фазі нападу, якщо є достатній зв'язок акту з нападом;

– мотиви на кваліфікацію не впливають, мотиви виконавця для вчинення сексуального насильства, такі як особиста вигода чи задоволення або попереднє знайомство з постраждалою особою, не заперечують зв'язку із загальним нападом.

Про зв'язок сексуального насильства зі збройним конфліктом можуть свідчити такі факти: 1) статус виконавця як комбатанта; 2) статус потерпілого як некомбатанта; 3) приналежність потерпілого до сторони противника; 4) злочин сексуального насильства може вважатися таким, що слугує кінцевій меті воєнної кампанії; 5) злочин сексуального насильства вчинено в межах або в контексті службових обов'язків виконавця; 6) злочин вчинено на підконтрольній території воюючої сторони; 7) для встановлення зв'язку між сексуальним насильством та збройним конфліктом необов'язково, щоб злочин було вчинено «під час фактичних бойових дій або на місці бойових дій», достатньо, «щоб злочини були тісно пов'язані з бойовими діями, що відбувалися в інших частинах територій, контрольованих сторонами конфлікту» [28];

2. *Відсутність добровільної згоди.* Не може бути добровільної згоди на сексуальні відносини, якщо сила, погроза застосування сили або примусу чи можливість використати обстановку примусу позбавляють постраждалу особу дати добровільну та справжню згоду. Наявність обстановки примусу та тиску навіть не вимагає застосування фізичної сили. Сама обстановка збройного конфлікту містить примус.

Водночасне може бути розцінена як справжня згода слова потерпілої, її поведінка, якщо потерпіла була не спроможна дати справжню згоду, навіть за

обставин мовчання чи відсутності опору.

В обстановці збройного конфлікту відсутні всі елементи концепції активної згоди на сексуальні відносини. Так, зокрема, відсутні: 1) добровільність: людина погоджується на сексуальну взаємодію за власним бажанням; 2) безпека: людині нічого не загрожує через відмову; 3) усвідомленість: людина контролює свої дії, що стає набагато складнішим у разі алкогольного чи наркотичного сп'яніння; 4) активність: людина активно вербально висловлює згоду; 5) відкликання: людина може будь-якої миті припинити взаємодію; 6) інформованість: людина розуміє, на які умови сексуального акту та на які дії погоджується.

Зважаючи на вищевикладене та супутні обставини насильства (паніка, відчай, страх перед насильством, примус, затримання, психологічний тиск, зловживання владою), добровільна згода неможлива. Доведення факту наявності примусових обставин, які робили згоду неможливою, є достатнім для притягнення винної особи до відповідальності за СНПК. Апеляційна палата МКС зазначила, що «...обставини, за яких вчиняються такі воєнні злочини чи злочини проти людства, переважно є примусовими» [98]. Важливо доводити «контекстуалізацію» сексуального насильства, тобто проаналізувати функції такого сексуального насильства в контексті більш широкої сфери злочинності, визначити його місце та відобразити його «зв'язки» з іншими злочинами, що вчинялись [5, с. 89]. В умовах збройного конфлікту концепція добровільної згоди, яка притаманна для зґвалтування (інших форм сексуального насильства) в мирний час, змінюється на концепцію примусу, яка містить можливість добровільної згоди.

У рішенні Апеляційного суду *Dorđević Appeal Judgement*, para 852, було встановлено, що «коли особу ув'язнюють, особливо під час збройного конфлікту, з огляду на ці обставини можна дійти висновку про примушування та відсутність згоди» [15];

3. *Вчиняється в сукупності з іншими злочинами проти особи, зокрема такими, як незаконне позбавлення волі, тримання під вартою, катування,*

жорстоке поводження тощо;

4. *Характеризується більш жорстокими формами* вчинення (з використанням зброї, електричного струму, інших предметів, ушкодження, відтинання геніталій тощо).

Чинниками, що впливають на тяжкість сексуального насильства, є: 1) акт вчинений публічно або на очах інших, або інформація про нього поширюється, або є загроза її поширення за допомогою технічних засобів; 2) акт було вчинено кількома виконавцями; 3) акт повторювався не один раз; 4) акт супроводжувався фізичним та/або психологічним насильством (у тому числі шляхом збезчещення, образ, приниження та/або будь-якого іншого словесного нападу); 5) акт було вчинено проти дитини або іншої вразливої особи; 6) постраждала особа була змушена брати участь у актах сексуального характеру з кимось із знайомих, наприклад із членом сім'ї; 7) акт було вчинено з метою отримання інформації чи зізнання, покарання, приниження, залякування чи примушування; 8) акт було вчинено на основі будь-якої дискримінації; 9) акт було вчинено з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу; 10) акт було вчинено з наміром перемістити або переслідувати групу, до якої входила постраждала особа; 11) внаслідок цього акту постраждала особа зазнала відторгнення з боку сім'ї, другого із подружжя чи громади, в тому числі якщо це зробило особу «непридатною для шлюбу» в суспільствах, де шлюб необхідний для соціального визнання та/або економічної безпеки; 12) постраждала особа заразилася інфекцією, вторинним захворюванням, ВІЛ або іншою інфекцією, що передається статевим шляхом; 13) постраждала особа зазнала несприятливих економічних наслідків, зараховуючи втрату спроможності заробляти або засобів до існування; 14) постраждала особа зазнала втрати репродуктивної автономії або репродуктивної здатності, зараховуючи такі приклади, як примушування її до запліднення, «розмноження» або зачаття; або якщо дія чи бездіяльність призвели до безпліддя, аменореї, вагітності, викидня, небезпечного абортів або труднощів із зачаттям, вагітністю, пологами чи

батьківством; 15) акт було вчинено або схвалено державними посадовими особами або було мовчазно дозволено державою, що підтверджується, поміж іншого, нездатністю провести справжнє розслідування або кримінальне переслідування цього діяння або передати його до компетентного суду; 16) акт вчинила особа, яка мала довірливі, сімейні або інтимні стосунки з постраждалою особою; 17) внаслідок цього акту постраждала особа відчувала труднощі з сексуальною активністю за обопільною згодою [57];

5. Часто має *публічний характер*. Вчиняється на очах у родичів, сусідів, інших військових, командирів тощо. Як правило, публічне вчинення має на меті залякування населення, приниження, демонстрацію влади, домінування та тероризування населення. Вчинення публічних зґвалтувань російськими військовими свідчить про їхню готовність застосувати максимально жорстокі методи поводження зі своїми ворогами [200, с. 585];

6. Є воєнним злочином, злочином проти людяності та може розглядатися як елемент геноциду. Так, зважаючи на положення Статуту МКС, якщо вчиняються разові, одиничні випадки СНПК, доцільно говорити про СНПК як *воєнний злочин* (пп. xxii п. b ч. 2 ст. 8 Статуту МКС); якщо ж випадки сексуального насильства набувають ознак систематичності та масштабності, то правильною правовою оцінкою таких дій радше буде як *злочин проти людяності* (п. g ч. 1 ст. 7 Статуту МКС); у разі вчинення сексуального насильства з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку, то має місце *геноцид* (п.п. b, d ч. 1 ст. 6 Статуту МКС). Дії геноциду, включно зі зґвалтуванням та сексуальним насильством, не будуть «геноцидом» просто тому, що вони відбуваються одночасно з геноцидом або в його контексті. Має бути доведена наявність наміру повністю або частково знищити певну групу [21].

Так, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії вперше засудив трьох членів боснійсько-сербської міліції, яка діяла під час конфлікту 1992–1995 років у Боснії (Прокурор проти Кунарац, Ковач і Вукович) за зґвалтування як злочин проти людяності (на додаток до засуджень

за поневолення та катування як злочин проти людяності та численні військові злочини).

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди у справі «Прокурор проти Акаєсу» першим засудив винного у зґвалтуванні як за вчинення акту геноциду. Підсудний – лідер місцевого уряду – наказував, підбурював, допомагав, сам вчиняв зґвалтування жінок тутсі. У рішенні судової палати зазначено, що «...зґвалтування та сексуальне насильство становлять геноцид так само, як і будь-який інший акт, якщо вони були вчинені з конкретним наміром знищити, повністю або частково, певну групу...» [148]. У рішенні ЄСПЛ у справі «Айдін проти Туреччини» суд зазначив, що зґвалтування затриманої особи посадовою особою держави є особливо тяжкою та огидною формою жорстокого поводження, зважаючи на легкість, із якою правопорушник може використати вразливість і ослаблений опір його жертви [8].

Для розуміння сутності та багатогранності СНПК його слід розглядати крізь призму таких підходів, як:

1. Стратегічний – СНПК використовується як цілеспрямована «політична» тактика сторони у збройному конфлікті. Тобто військові отримують накази вчиняти сексуальні знущання над населенням:

2. Опортуністичний – коли особи (комбатанти) чи групи осіб, користуються можливістю, наприклад владою на окупованій території, та вчиняють сексуальне насильство з метою власного задоволення або помсти;

3. Практичний – сексуальне насильство не сприймається як серйозний злочин, толерується з боку військового керівництва, за такі дії військових не карають.

Зауважимо, що для усвідомлення природи СНПК, правильної кваліфікації та забезпечення доступу до правосуддя потерпілих осіб важливо розуміти його відмінність від зґвалтування чи інших форм сексуального насильства, які вчиняються в мирний час.

По-перше, СНПК не має строків давності, на відміну від

загальнокримінального сексуального насильства. По-друге, СНПК є справою публічного обвинувачення, тому для початку досудового розслідування не потрібна заява потерпілої особи. По-третє, СНПК має спрощені стандарти доказування в МКС та міжнародних трибуналах. Доказова база не обов'язково повинна містити речові докази, висновки судово-медичних експертиз. У справі може бути достатньо показань потерпілої, очевидців, правдивість показань яких не викликає сумнівів.

У міжнародному законодавстві не існує вичерпного переліку дій, які утворюють СНПК, оскільки зі зміною часу змінюються і суспільно небезпечні діяння, і їхній вплив та масштаби посягання на охоронювані законом цінності. Водночас соціальна природа СНПК характеризується такими елементами:

- 1) вчиняється в умовах збройного конфлікту та пов'язане з ним;
- 2) постраждалою є особа, яка знаходиться під захистом міжнародного гуманітарного права;
- 3) постраждала особа позбавлена можливості вільно виражати свою волю через наявність обстановки збройного конфлікту (примусу); винний застосовує силу або примус;
- 4) посягання здійснюється на тіло постраждалої особи, її фізичну недоторканість [134, с. 155].

Для правильного тлумачення та застосування змісту положень РС МКС [194] у 2002 р. було прийняті Елементи злочинів.

Так, елементами зґвалтування як злочину проти людяності (ст. 7 (1) (g)-1) є:

1. Злочинець посягнув на тіло особи, вчинивши дію, у результаті якої відбулося проникнення, навіть незначне, у будь-яку частину тіла потерпілого або суб'єкта злочину статевим органом чи будь-яким предметом або будь-якою частиною тіла в анальний чи генітальний отвір потерпілого;
2. Вторгнення було вчинено із застосуванням сили або погрози застосування сили чи примусу, наприклад спричиненим страхом насильства, примусу, затримання, психологічного тиску або зловживання владою, проти

такої особи чи іншої особи, або шляхом використання обстановки примусу, або вторгнення вчинено проти особи, не здатної дати справжню згоду;

3. Діяння була вчинено в межах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти мирного населення;

4. Злочинець знав, що ця дія була частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, або мав намір зробити її частиною такого нападу [17].

Елементами сексуального насильства як злочину проти людяності (ст. 7 (1) (g)-6) визначено:

1. Злочинець вчинив дії сексуального характеру щодо однієї чи кількох осіб або змусив таку особу чи осіб брати участь у акті сексуального характеру із застосуванням сили або погрози застосування сили чи примусу, наприклад спричиненим страхом насильства, примусу, затримання, психологічного тиску або зловживання владою проти такої особи або осіб або іншої особи, або скориставшись обстановкою примусу чи нездатністю такої особи або осіб дати справжню згоду;

2. Така поведінка мала тяжкість, порівнянну з іншими злочинами, зазначеними у статті 7, пункт 1 (g) Статуту;

3. Винний усвідомлював фактичні обставини, які встановлюють тяжкість поведінки;

4. Поведінка мала місце в межах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти мирного населення;

5. Злочинець знав, що ця поведінка була частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, або мав намір зробити їх частиною такого нападу. [17].

Отже, згідно з положеннями Елементів злочинів, сексуальне насильство являє собою дії сексуального характеру, або загрозу застосування сили або примусу, або за обставин, коли особа не може дати справжню згоду, які вчиняються в межах широкомасштабного або систематичного нападу проти мирного населення.

У Міжнародному протоколі з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті зазначається, що СНПК використовується:

- як стратегія досягнення військових цілей. У цьому випадку сексуальне насильство є частиною широкомасштабного нападу на цивільне населення або актів геноциду;

- з метою послаблення громади та отримання контролю над нею. Його використовують, щоб покарати або знищити певну групу, тероризувати її членів, помститися їм, змусити покинути територію та поширити повідомлення про напади;

- як форма катувань у місцях тримання під вартою, в'язницях та слідчих ізоляторах. При цьому метою таких дій може бути залякати, покарати, принизити, познущатися, отримати інформацію тощо. До сексуального насильства можуть вдаватися з метою об'єднання солдатів та бійців: скоєння його над цивільними або членами ворожих сил у цьому разі виступає винагородою, ритуалом ініціації або методом, за якого молоді члени групи стають співучасниками злочинів (і в такий спосіб стають прив'язаними до більшої групи);

- як частина ритуальних або шкідливих колективних практик, наприклад у віруваннях, що статеві зносини – часто з незайманими та/або дітьми – наділяють бійців особливою силою, непереможністю або є зціленням від хвороб. Будь-яке сексуальне насильство, – крім зґвалтування, це можуть бути погрози зґвалтування, каліцтва статевих органів, примусові оголення, вагітність, аборт, проституція, примус дивитися на сексуальну наругу, сексуальне рабство тощо – є воєнним злочином, порушенням законів та звичаїв війни [149].

Від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, часто потерпають і чоловіки. Цей вид насильства щодо чоловіків застосовувався у світовій історії війн. Так, відомі випадки, коли кастрували військовополонених та деяких цивільних чоловіків на окупованих територіях у Давньому Єгипті, Ассирії, Вавилоні, Стародавньому Римі.

У результаті дослідження «Війна без правил», яке ґрунтується на свідченнях потерпілих, свідків СНПК, яке вчинялося на окупованій території Донецької та Луганської областей, дослідниками було ідентифіковано 159 різних форм сексуального насильства, які використовувались у незаконних місцях несвободи, як-от:

- зґвалтування та погроза зґвалтуванням;
- примус до проституції;
- катування з пошкодженням статевих органів або погроза вчинити такі дії (зокрема катування електричним струмом із підключенням до статевих органів);
- спроба, погроза кастрацією;
- проникнення в анальний отвір та погроза проникнення сторонніми предметами (паяльник, свердла, різні типи зброї, шланг із колючим дротом, будівельний пістолет для монтажною піни тощо);
- погроза вчинити сексуальне насильство, зокрема зґвалтування, щодо близьких та рідних;
- примус/вимушене спостереження за сексуальним насильством та катуванням із використанням сексуального насильства;
- сексуальні домагання;
- примусове оголення та утримання особи в роздягнутому вигляді;
- обшук особами протилежної статі, у тому числі з повним чи частковим оголенням;
- приниження сексуального характеру (вдягання одягу з підкресленими елементами статевих органів);
- примус до спостереження за оголеними чоловіками (ексгібіціонізм);
- жорстоке поводження з вагітними жінками [85, с. 144].

Сексуальне насильство щодо жінок та чоловіків у місцях несвободи використовувалося для того, щоб зламати опір, принизити, покарати, продемонструвати власне домінування, власну перевагу та владу над затриманими [85, с. 147].

У звіті Офісу прокурора МКС зазначається, що наявна інформація про події збройного конфлікту на території України дозволяє стверджувати, що у період з 30.04.2014 і дотепер у контексті збройного конфлікту на території України були вчинені як мінімум такі воєнні злочини: вбивство (відповідно до статті 8(2)(a)(i) або статті 8(2)(c)(i) PC МКС); тортури і нелюдське/жорстоке поводження (відповідно до статті 8(2)(a)(ii) або статті 8(2)(c)(i) PC МКС); наруга над людською гідністю (відповідно до статті 8(2)(b)(xxi) або статті 8(2)(c)(ii) PC МКС); зґвалтування та інші форми сексуального насильства (відповідно до статті 8(2)(b)(xxii) або статті 8(2)(e)(vi) PC МКС) [24, с. 71].

З'ясування сутності сексуального насильства було б неповним без звернення до Гаазьких принципів щодо сексуального насильства, які складаються з Декларації громадянського суспільства про сексуальне насильство, Керівних принципів міжнародного кримінального права щодо сексуального насильства та Основних принципів для політиків щодо сексуального насильства [57]. Останні розроблені за участю понад 500 постраждалих, 60 організацій громадянського суспільства, а також практикуючих юристів, науковців і політиків. Вони дозволяють отримати краще розуміння різних форм сексуального насильства.

Загальними Гаазькими принципами є:

1. Сексуальне насильство охоплює одноразові, багаторазові, безперервні або періодичні акти, які в контексті сприймаються потерпілим, виконавцем та/або їхніми відповідними спільнотами як сексуальні за своєю природою. Такі дії, якщо вони порушують сексуальну автономію або сексуальну недоторканість особи, слід кваліфікувати як сексуальне насильство;

2. До нього належать такі дії: а) вчинені «насильницьким шляхом», тобто шляхом застосування фізичної сили, погрози застосування сили чи примусу, наприклад спричиненим страхом насильства, тиску обставин, затримання, психологічного тиску або зловживання владою щодо будь-якої особи або осіб, або шляхом використання умов примусу; або б) вчинені проти особи, яка не може або не хоче давати щиру, добровільну, конкретну та тривалу згоду;

в) вчинені проти особи, яка може бути нездатною дати відповідну згоду через природну, штучно викликану або пов'язану з віком недієздатність. Із-поміж іншого, на здатність особи давати щирі згоду можуть вплинути грамотність, доступ до інформації, мовний, освітній та економічний статус. Фізіологічні реакції не слід розглядати як підтвердження згоди або показник відсутності обставинки примусу;

3. Акти сексуального насильства можуть бути вчинені будь-якою особою або проти будь-якої особи, незалежно від віку, статі або гендера;

4. Акти сексуального насильства можуть бути вчинені в будь-який час і в будь-якій обстановці, зокрема подружній, сімейній чи інтимній;

5. Акт може мати сексуальний характер навіть за відсутності фізичного контакту;

6. Акт може мати сексуальний характер, навіть якщо він не спрямований на отримання сексуального задоволення та не приводить до такого результату;

7. Сексуальний характер і тяжкість акту частково визначаються ідентичністю, здібностями, віком, расою, статтю, культурою, релігією, історичними прецедентами, приналежністю до корінних народів та іншими взаємопов'язаними чинниками [57].

У Декларації громадянського суспільства визнається, що сексуальне насильство може бути вчинене в будь-який час, у будь-якому місці, проти будь-якого дорослого чи дитини, чоловіка, жінки чи іншої особи і будь-ким із названих осіб. Сексуальне насильство може мати форму контролю над сексуальною чи репродуктивною здатністю особи, примушування її до вчинення актів сексуального насильства щодо іншої особи або вторгнення в її фізичний, психічний чи емоційний простір тощо [57].

Наведені вище ознаки сексуального насильства є фундаментальними за своїм значенням та важливими для тлумачення сексуального насильства як за мирних умов, так і в умовах збройного конфлікту в сукупності з рішеннями міжнародних судів. В одному з рішень у справі щодо колишньої Югославії зазначається, що у справах про сексуальне насильство некоректно говорити про

сексуальне задоволення як мотив дій винного. У контексті збройного конфлікту сексуальне приниження, домінування над постраждалою особою більше відповідає дійсності, ніж задоволення виконавця. Саме цей елемент є визначальним для розуміння специфіки сексуального насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту.

Як уже зазначалося вище, і у міжнародному, і у вітчизняному законодавстві поки що не сформульовано загального визначення терміна сексуального насильства.

У докладі Генерального Секретаря ООН в Раді Безпеки щодо сексуального насильства в умовах конфлікту поняття «сексуальне насильство в умовах конфлікту» охоплює зґвалтування, звернення до сексуального рабства, примус до проституції, примусову вагітність, примус до абортів, примусову стерилізацію, примусовий шлюб та будь-які інші порівнянні за ступенем тяжкості форми сексуального насильства щодо жінок, чоловіків, дівчаток або хлопчиків, які мають прямий чи непрямий зв'язок із конфліктом. Це поняття також охоплює торгівлю людьми з метою сексуального насильства та/або сексуальної експлуатації, коли така торгівля здійснюється в умовах конфлікту [202].

Всесвітня організація охорони здоров'я у Всесвітній доповіді щодо насильства і здоров'я у 2002 р. визначила сексуальне насильство як будь-який сексуальний акт або спробу його вчинити, небажані сексуальні зауваження чи загравання; або акти, що в інший спосіб спрямовані проти сексуальності особи з використанням примусу, здійснювані будь-якою особою незалежно від відносин із жертвою [69, с. 149]. Зауважимо, що саме це поняття набуло найбільш широкого застосування в документах ООН.

Досить широко поняття сексуального насильства розглядає Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, визначаючи його як будь-яку дію, спробу чи загрозу, що має сексуальну природу та яка виражається (чи може виражатись) у завданні фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди особі [75, с. 10].

Якщо у першому визначенні, наданому ВООЗ, головний акцент зроблено на обстановці примусу, то в другому наголошується на шкоді, що завдається постраждалій особі.

У Стратегії запобігання та протидії сексуальному насильству в Україні вказується, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, стосується окремих випадків або типових проявів практики сексуального насильства, тобто гвалтування, сексуального рабства, примусової проституції, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-якої іншої форми сексуального насильства порівнянної тяжкості, скоєних проти жінок, чоловіків, дівчат чи хлопців [212].

Аналіз нормативних документів засвідчив, що коли мова йде про поняття СНПК, то автори, розкриваючи зміст цього явища, переважно перераховують форми злочинних діянь відповідно до положень РС МКС.

Як зазначалося в першому підрозділі роботи, оскільки тема є практично недослідженою, то в наукових джерелах міститься досить мало дефініцій. Так, І. Заворотько пропонує під сексуальним та гендерно обумовленим насильством, пов'язаним із конфліктом, розуміти акт сексуального характеру та (або) акт, що вчиняється стосовно особи через гендер, якщо вони вчинені в умовах примусу та завдали особі фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди, а також погрозу вчинення зазначених актів та (або) примус до участі в них за умови, що вони мають географічний, часовий і причинний зв'язок зі збройними конфліктами або іншими ситуаціями, що порушують мир [103].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, доходимо таких висновків:

1. СНПК – це насильницькі дії сексуального характеру, які прямо чи опосередковано пов'язані зі збройним конфліктом та вчиняються в обстановці примусу;

2. СНПК є грубим порушенням прав людини; являє собою форму гендерно обумовленого насильства; характеризується обстановкою примусу; використовується як військова стратегія з метою приниження, залякування; посягає на сексуальну автономію або сексуальну недоторканість особи;

3. СНПК, залежно від обставин, кваліфікується як воєнний злочин, злочин проти людяності або акт геноциду;

4. Соціальна природа сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, характеризується такими елементами: 1) вчиняється в умовах збройного конфлікту та пов'язане з ним; 2) постраждалою є особа, яка знаходиться під захистом міжнародного гуманітарного права; 3) постраждала особа позбавлена можливості вільно виражати свою волю через наявність обстановки збройного конфлікту; 4) винний застосовує силу або примус; 5) посягання здійснюється на тіло постраждалої особи, її фізичну недоторканість;

5. Найбільш поширеними формами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, є зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність та примусова стерилізація.

1.3. Фактори, що детермінують вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні

У Кіотській декларації «Активізація заходів запобігання злочинності, кримінального правосуддя та забезпечення верховенства права: назустріч здійсненню Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року», яка стала результатом проведення Чотирнадцятого Конгресу Організації Об'єднаних Націй щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя, який проходив у Кіото, Японія, 7–12 березня 2021 р., першим заходом, спрямованим на попередження злочинності, визначено усунення причин злочинності та факторів ризику, які підвищують вразливість різних верств населення [119]. Це підтверджує усвідомлення важливості проводити дослідження причин злочинності.

Неможливо подолати злочинність чи окремий її різновид, не з'ясувавши та не усунувши першопричину явища. Так, на думку В. Тулякова, не можна

пояснити кожен звичайний злочин. Кримінальне законодавство повинно бути крайнім засобом впливу держави на правопорушника, коли всі інші засоби вже були використані та не призвели до бажаного результату. Вчений зазначає, що держава повинна регулювати кожен сферу суспільного життя, однак неможливо передбачити всі небезпеки та все заборонити, встановивши за це кримінальну відповідальність. Для того щоб протидіяти злу та забезпечити своє життя, нам потрібно діяти крізь призму утилітарного способу [65, с. 236; 73, с. 174]. Саме організуючи суспільне життя та діяльність соціальних інституцій з погляду їхньої корисності, можливості їх використання для досягнення цілей і задоволення потреб, зможемо не тільки досягти підвищення рівня моральності населення, але й знизити ризики вчинення окремими індивідами кримінальних правопорушень [107, с. 114].

Домінантною складовою причинного комплексу будь-якого виду злочинності є ключові засади кримінологічної політики. Головне призначення останньої полягає в науковому обґрунтуванні стратегії і тактики запобігання злочинності на державному, регіональному і місцевому рівнях. Об'єктом кримінологічної політики є запобігання та протидія злочинності на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях. Водночас ефективність запобіжної діяльності безпосередньо залежить від рівня, глибини, всебічності та масштабів пізнання об'єкта. Принципове значення для з'ясування сутності явища має дослідження детермінаційного комплексу сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

Під детермінуючим комплексом злочинності прийнято розуміти складну багатоланкову структуру соціальних чинників, що формуються на різних соціальних рівнях і в різних соціальних сферах, у різних просторово-часових межах, мають різні детермінуючі властивості та задіяні в механізмі спричинення, опосередкування й обумовлення злочинності. В основі процесу формування детермінуючого комплексу злочинності лежить принцип динамічної ієрархії. Його суть полягає в тому, що соціальні чинники довготривалої дії визначають властивості соціальних чинників короткотривалої

дії за низхідною ієрархією. Так, суспільна свідомість впорядковує процеси життєдіяльності всіх соціальних об'єктів; соціальні принципи й норми визначають поведінку індивідів та ін. З іншого боку, короткотривалі соціальні чинники впливають на процес трансформації довготривалих соціальних чинників. І чим швидше відбувається оновлення короткотривалих чинників, тим активніше здійснюється відбір еволюційно значущих ознак, які визначають параметри детермінуючого комплексу за висхідною ієрархією [80, с. 33].

На думку В. Мисливого, сьогодні в кримінологічній науці відмічається новий рівень розгляду детермінантів злочинності та їх класифікації, обумовлений соціально-економічними змінами в країні. Проте, на думку вченого, кримінологія поки що не сформувала досконалої теорії детермінізму злочинності у перехідному суспільстві та перебуває на шляху пошуку такої моделі [146, с. 56].

Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» визначає одним із напрямів діяльності: запобігання насильству за ознакою статі, у тому числі шляхом притягнення до відповідальності за порушення міжнародного права; забезпечення участі жінок у запобіганні виникненню, поширенню та відновленню насильницьких конфліктів, а також усуненні причин їх виникнення, зокрема шляхом роззброєння, протидії всім формам експлуатації; підтримку мирних ініціатив та процесів розв'язання конфліктів [176].

Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року констатує, що однією з проблем є насильство за ознакою статі, в тому числі сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Зазначається, що за результатами дослідження з питань насильства «Благополуччя та безпека жінок», проведеного у 2019 р. ОБСЄ, 67 % українських жінок, які постраждали від насильства, зазнавали фізичного, психологічного або сексуального насильства у віці від 15 років [176].

Аналіз змісту згаданого вище національного плану дозволив виокремити ключові вектори впливу збройного конфлікту на гендерно обумовлене насильство, в тому числі СНПК:

- збільшення насильства: збройний конфлікт створює загрозу та нестабільність, що призводить до збільшення загального рівня насильства в суспільстві, зокрема насильства щодо жінок;

- сексуальне насильство: збройний конфлікт призвів до збільшення випадків сексуального насильства, зокрема зґвалтувань, сексуальної експлуатації й інших форм сексуальних проявів;

- економічна вразливість: збройний конфлікт породжує економічну нестабільність та знижує рівень життя багатьох людей; жінки стикаються зі збільшеною економічною вразливістю, що вказує на їхній ризик стати жертвами насильства;

- порушення прав жінок: збройний конфлікт призводить до систематичного порушення прав жінок, у тому числі вчинення щодо них фізичного, психологічного та сексуального насильства, примусової депортації, обмеження доступу до послуг та інших форм дискримінації;

- втрата близьких та перерозподіл ролей у родині: втрата близьких (чоловіка, брата, сестри) та рідних, домівок під час збройного конфлікту створює складнощі та призводить до стресової ситуації у жінок, змушує їх адаптуватися до нових умов та брати відповідальність на себе у складних умовах [161, с. 709].

Випадки вчинення СНПК військовими рф фіксуються на всіх територіях України, звільнених Збройними Силами України, зокрема у Херсонській, Харківській, Чернігівській, Сумській, Запорізькій, Київській, Донецькій, Луганській областях. Саме жінки та дівчата становлять більшість постраждалих.

Слід зазначити, що питання виявлення та усунення причин та умов злочинності залишається актуальним протягом всього періоду існування людської цивілізації. Адже доволі складним є процес не тільки виявлення, але й усунення всього спектра детермінант, які обумовлюють існування злочинності чи певного її прояву. Для ефективного запобігання злочинності насамперед важливо зрозуміти, чому вчиняються такі діяння, дослідити ті процеси та

явища, які їх породжують, обумовлюють та супроводжують їх як свій безпосередній наслідок.

Саме проблематика кримінологічних детермінант є центральною у кримінологічній науці. Її важливість та одночасно складність полягає в тому, що вона потребує синтезу наукових здобутків філософії, соціології, психології, юриспруденції тощо.

Зважаючи на пріоритетність системного підходу до з'ясування комплексу причин та умов, які породжують та спричиняють злочинність та окремі злочини, виникає необхідність визначитися з тим термінологічним інструментарієм, яким будемо користуватися для висвітлення цього підрозділу дослідження. Передусім необхідно визначитися зі змістом понять «детермінізм», «детермінація», «причина», «причинність», «умова», «фактор».

Філософія розуміє під детермінізмом об'єктивні закономірності взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ матеріального та духовного світу. Серцевиною детермінізму є теорія причинності. Детермінація являє собою діалектичну суттєву властивість реального буття – загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість предметів, явищ, процесів [106, с. 184]. До системи кримінологічної детермінації також відносять причини, умови та кореляти [106, с. 125]. У філософії під причиною розуміють явище, дія якого тягне за собою, визначає, змінює, продукує інше явище (наслідок).

У кримінології поряд із поняттям причини злочину часто використовується поняття «умови вчинення злочину», які являють собою явища, котрі безпосередньо не породжують злочинність, але слугують певними обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню, тобто в певний спосіб впливають на розвиток причинного зв'язку [111, с. 77]. Тобто умову розглядають як дещо зовнішнє для явища, на відміну причини, яка включає як зовнішні, так і внутрішні фактори.

Однак слід зазначити, у кримінологічній науці існує позиція, що поділ детермінантів на причини та умови є відносним, він має значення лише для цього конкретного взаємозв'язку двох явищ у певний час та за певних умов

[106, с. 188]. Певною мірою це пов'язане з поширенням на початку XX століття факторного аналізу злочинності, коли вчені почали відмовлятися від поняття «причина» як недостатньо коректного, надаючи при цьому перевагу факторам, кореляційним залежностям, які можуть бути встановлені емпіричним шляхом. Водночас піддавалися сумніву об'єктивні причини злочинності [129, с. 281]. При цьому, використовуючи в юриспруденції поняття «фактор», під останнім розуміли рушійну силу економічних, виробничих відносин, що здійснює вплив на результат економічної, виробничої діяльності [83].

Однак поміж кримінологів залишається дискусійним питання про роль та значення причин, умов та факторів у детермінації злочинної поведінки.

Вважалося, що термін «фактор» за змістом практично використовується як «детермінант» і тому не повинен протиставлятися термінам «причини» та «умови», тобто поняття «фактор» та «причини» і «умови» повинні використовуватися як тотожні поняття. Однак А. Закалюк вказував, що ці поняття можуть вживатися як синоніми, якщо у дослідженні не визначається вид зв'язку факторів (детерміністичний (причинний чи обумовлюючий), кореляційний), не з'ясовується їхня змістовна частина. В іншому ж випадку ця термінологічна невизначеність порушує вимоги визначеності, точності та предметності, дотримання яких є необхідним у запобіжних цілях.

Сьогодні у кримінологічні науки домінує позиція про використання поняття «фактор» для окреслення комплексу детермінант певного виду злочинів. Сутність факторного аналізу полягає у вимірюванні коефіцієнту кореляції без заглиблення у механізм причинної обумовленості – достатньо лише констатації, що злочинність та певні суспільні явища пов'язані [129, с. 281].

Підтримуємо підхід, що використання поняття «фактор» є досить обґрунтованим та універсальним щодо позначення комплексу детермінант злочинів. Нам імпонує позиція І. Медицького, який пропонує розуміти термін «фактор» як родове поняття, що охоплює всі види криміногенної детермінації, тобто певну чисельність причин, умов чи інших чинників конкретного явища,

що об'єднуються як за своїм змістом, значенням, так і за іншими критеріями [130, с. 13]. На нашу думку, використання терміна «фактор» дозволить відійти від поділу на причини та умови, розмежування яких, як вже зазначалося, є умовним. Термін «фактор» є універсальним, збірним поняттям та об'єднує у своєму змісті причини, умови, кореляційні залежності, мотивацію, криміногенну ситуацію та віктимологічну поведінку.

Саме тому в подальшому в нашому дослідженні терміни «детермінанти», «причини та умови», «фактори», «чинники» будуть використовуватись як тотожні.

Найбільш помітний внесок в обґрунтування і теоретичну розробку проблеми причин та умов злочинності й окремих видів злочинів зробили такі відомі вітчизняні вчені, як С. Багіров, О. Бандурка, А. Волобуєв, В. Голіна, Л. Давиденко, О. Джужа, А. Закалюк, О. Зелінський, О. Костенко, О. Литвак, О. Литвин, І. Медицький, А. Музика, О. Тимчук, В. Філонов, В. Шакун, Н. Ярмиш. Слід додати, що ґрунтовні дослідження проблеми причин та умов економічної злочинності провели вітчизняні вчені: І. Даньшин, В.В. Коваленко, О. Кальман, В. Попович, Є. Стрельцов та ін.

Збройний конфлікт, який розпочався 24 лютого 2022 р., не тільки поділив життя кожного українця на «до» та «після», але й спричинив кардинальну зміну суспільних відносин, особливостей функціонування всіх сфер життєдіяльності, вплинув і на рівень злочинності. Зокрема, набуло поширення вчинення військовими рф СНПК.

За весь період існування людської цивілізації жоден збройний конфлікт не був позбавлений посягань на статеву свободу та статеву недоторканість цивільних осіб. Не став винятком і збройний конфлікт, який розпочався 24 лютого 2022 р. на території України. Хоча ще в 2017 р. в рішенні щодо Боско Нтаганди МКС зазначає, що в жодному випадку не існує підстав для вчинення сексуального насильства щодо будь-якої людини [25, с. 49].

Станом на перше листопада 2025 р. з початку повномасштабної агресії, органами прокуратури зафіксовано 385 фактів вчинення СНПК [96]. Найбільше

цих злочинів фіксується на території Київської та Херсонської областей. Поширеною формою СНПК є зґвалтування, зокрема у груповій формі.

Водночас варто зазначити, що потерпілі дуже рідко повідомляють про СНПК. У крайніх випадках вони заявляють до правоохоронних органів про СНПК та співпрацюють щодо розслідування сексуальних злочинів російських окупантів. Для початку розслідування кожного окремого випадку СНПК обов'язковою умовою є наявність заяви від потерпілої особи, однак, як вже зазначалося вище, потерпілі з різних причин не готові повідомляти про вчинені щодо них злочини. Так, наприклад, у Донецькій області зафіксовано лише 5 офіційних звернень щодо СНПК, хоча цілком ймовірно можемо припустити, що масштаби поширення цього злочину значно більші, ніж 5 випадків, зважаючи, що збройний конфлікт ще триває і значна територія України знаходиться під окупацією.

Така ситуація свідчить про те, що офіційні цифри не відображають реальної картини щодо поширення СНПК в Україні. Існуючий стан речей вимагає більш глибокого дослідження соціальних передумов вчинення такого жорстокого та принизливого злочину проти людської гідності, як СНПК. Адже сексуальне насильство є загрозою праву кожної людини на гідне життя, а також колективному миру та безпеці людства [12] Акти сексуального насильства, коли вони набувають ознак масштабності, систематичності, жорстокості, створюють пряму безпосередню загрозу всьому людству [197, с. 129].

Міжнародні організації також відчують труднощі під час документування, а зібрані ними дані мають фрагментарний характер. Зокрема, Моніторингова місія ООН з прав людини зазначає: дані про сексуальне та гендерно обумовлене насильство мають надзвичайно сегментований характер переважно через те, що жінки та чоловіки воліють не розповідати про зґвалтування та інші форми сексуального насильства через страх розправи чи суспільний осуд, пов'язаний зі зґвалтуванням [100].

Спеціальний доповідач ООН з питань позасудових страт, страт без належного судового розгляду або довільних страт постійно звертає увагу на

осіб, які загинули через їхню сексуальну орієнтацію та/або гендерну ідентичність, зокрема виділяє трансгендерів як особливо вразливу категорію [40]. Так, до чоловіків широко застосовувалась погроза зґвалтуванням під час допитів. Вона могла супроводжуватися погрозою оприлюднити інформацію про сексуальне насильство в соціальних мережах [85].

Для більш глибокого розуміння сутності СНПК важливо дослідити фактори соціального характеру, які породжують та сприяють існуванню цього явища. Поділимо їх умовно на групи.

З огляду на специфіку СНПК вважаємо, що для отримання детермінаційної картини СНПК важливо дослідити морально-психологічні, адміністративно-організаторські та соціально-правові фактори феномену.

По-перше, визначальний вплив здійснюють *морально-психологічні особливості військових рф*. Так, переконані, що насильство як явище, як спосіб комунікації та вирішення конфліктів генетично вкарбоване в кожного громадянина рф. Вважаємо, що відомі випадки сексуальних знущань над жінками в Україні з боку військових рф цілком відображають світогляд «руського» чоловіка та свідчать про їх ставлення до жінки і в мирних умовах життя. Наприклад, домашнє насильство в рф не криміналізоване, хоча, як свідчать громадські організації, у цій країні таке явище є дуже поширеним та масовим [51, с. 223]. Відсутність кримінальної відповідальності за домашнє насильство в рф породжує безкарність та свідчить про толерантність насильства, допустимість таких дій, що врешті-решт призводить до розладу морального обличчя громадянина рф, знецінення іншої людини як особистості, відсутності поваги до неї, нехтування принципами поваги та недоторканості людини [131, с. 606]. Підтвердженням цього є те, що пересічні росіяни та відомі російські медійні особи виправдовують сексуальне насильство, скоєне військовими рф щодо українських жінок, дітей, осіб похилого віку.

Вважаємо, що СНПК виступає результатом гендерної нерівності, яка особливо загострюється під час війни та є першопричиною СНПК. Чоловіки демонструють владу над більш слабким полом. На нашу думку, таке «неписане

правило» щодо отримання жіночих тіл як нагороди за перемогу в бою є проявом усталеної в мирне життя гендерної нерівності та ставлення до жінки як до «другорядного члена суспільства», допустимості нехтування її правами, інтересами та бажаннями [138, с. 169]. У патріархальному суспільстві механізми управління підтримуються культурними, політичними та економічними засобами шляхом поширення уявлення про те, що жінки – це «слабка стать», вони залежні від чоловіків – представників «сильної статі». Історично нав'язувалось, що жінки емоційні та не здатні до раціонального мислення, точних наук та складних розрахунків. До жінки було ставлення як до неповноцінної істоти, з неповноцінним інтелектуальним розвитком та неповноцінним емоційним життям [199, с. 145].

Так, письменниця та активістка С. Браунміллер у своїй книзі «Проти нашої волі» (1975 р.) писала, що війна дає чоловікам ідеальний психологічний фон, щоб дати волю їхньому презирству до жінок. Що сама маскуліність військових – із грубою силою зброї, яка їм належить, із чоловічою дисципліною віддання і виконання наказів, із простою логікою ієрархічного командування – підтверджує чоловіче уявлення про те, що жінки периферійні, що вони пасивні спостерігачі дій, які розгортаються у центрі подій. У книзі авторка ґрунтовно розкритикувала соціальне уявлення про зґвалтування, визначивши його як інструмент влади проти жінок, а не як інструмент сексуального бажання. Авторка зазначає, що мізогінні підтексти війни підкреслюють не тільки болючість сексуального насильства для індивідуального життя жертв, а і побудову та увічнення гендерної нерівності [224].

О. Харитонова констатує, що важливою детермінантою сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, є рівень гендерної нерівності загалом у суспільстві до війни, оскільки гендерна нерівність і дисбаланс влади міцно вкорінені і передаються з покоління в покоління, відтворюючись у значних масштабах. На переконання дослідниці, зґвалтування як знаряддя війни є дешевою та ефективною стратегією; використовуючи сексуальне насильство, озброєним формуванням вдається як заподіяти неймовірних індивідуальних

страждань, так і зруйнувати місцеві спільноти, ослабити їх та встановити над ними контроль. Прагнення до панування, – можливо, навіть підсвідоме – пояснює систематичне застосування сексуального насильства як стратегії війни [225].

Крім того, на міжнародному рівні неодноразово зазначалося, що збройні конфлікти нерівномірно впливають на чоловіків та на жінок, у зв'язку з чим жінки, діти та в цілому цивільне населення потребує особливого захисту.

У доповіді Генерального секретаря ООН щодо сексуального насильства в умовах конфлікту поміж інших рекомендацій для країн-учасниць (п. 92, п.п. f), акцентовано увагу на необхідності усувати корінні причини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, зараховуючи структурну гендерну нерівність та згубні соціальні норми. Саме вони призводять до подальшої стигматизації та дискримінації постраждалих осіб [99].

Різний вплив збройних конфліктів на чоловіків та жінок зумовлений соціально усталеним різним соціальним статусом у громадах. Вони стають об'єктами нападу по-різному. Травми мають різні соціальні та економічні наслідки, жінки та чоловіки мають різні способи підтримання свого існування, різний доступ до ресурсів, необхідних для виживання та відновлення. Крім того, у патріархальній моделі управління досить часто соціальні ролі жінок відображають їхню покірність, пасивність та те, що вони є не такими цінними, як чоловіки. Укорінення таких соціальних типів жінок призводить до того, що жінок розглядають як «природних» жертв. З іншого боку, припущення та стереотипи про те, що чоловіки мужні, сильні та непоборні, призводить до небажання визнавати існування чоловіків-постраждалих від сексуального насильства. Цілком очевидно, що обидва підходи мають єдине коріння та перешкоджають справедливості для усіх постраждалих [224, с. 191].

Що ж стосується «ідентичностей солдата», то вони теж пов'язані з соціальними конструкціями маскулінності, з уявленнями про те, що насильство та завоювання «личить» солдату, що клімат війни унормовує вираження ненависті та акти жорстокості. Індивідуальні чинники, що зумовлюють СНПК,

не менш важливі. Існує навіть така концепція – «принципал-агент»; вона про те, що рядові солдати використовують можливості війни, щоб потурати своїм егоїстичним мотивам, вивільняти темний бік людської природи і вчиняти сексуальне насильство. Отже, насильство має подвійну природу, як індивідуальну, так і соціальну, і для протидії йому необхідно враховувати, що індивідуальне формується під впливом культурних зразків гіпермаскулінності [225].

При вивченні проблематики СНПК важливо усвідомлювати, що відносини та мікроклімат усередині збройних груп певною мірою дозволяють пояснити поведінку воєнних, поширеність, масштаби та жорстокість вчинених актів СНПК.

Групове зґвалтування підвищує згуртованість між членами таких формувань, породжуючи колективне відчуття влади та переваги, дозволяє їм отримати гарантії конфіденційності, особливо у невеликих групах із 3–5 осіб, де гвалтівники разом мовчатимуть щодо скоєного. Також є командири, які намагаються використовувати групові зґвалтування, долучаючись до них, щоб показати «приклад для наслідування» підлеглим та зробити своє угруповання відомим подібними зразками поведінки [224, с. 192].

Аналізуючи події з лютого 2022 р., І. Шопіна констатує панування серед особового складу збройних формувань держави-агресора ідеї щодо скорочення кількості українців та українок усіма можливими способами, наявність численних спроб деморалізації українського суспільства фактами нелюдського поводження з чоловіками і жінками, а також підтримку цих злочинів із боку військового керівництва та керівництва російської держави. За таких умов сформувалася стійка тенденція гендерного насильства стосовно чоловіків, які можуть належати як до українських військовослужбовців, так і до цивільних осіб, громадян України, іноземців та осіб без громадянства. У цілому це узгоджується зі співвідношенням між цивільними чоловіками і жінками серед жертв російської агресії: поміж дорослих цивільних осіб, згідно з висновками міжнародних експертів, 61,1 % жертв складала чоловіки, і 39,9 % – жінки [228].

Соціальні наслідки СНПК полягають у соціальній стигматизації постраждалих, руйнації їхніх стосунків із родинами та громадами, остракізмі жертв насильства та пошкодженні тканини суспільства, коли руйнується соціальний порядок і самоцінність громад. Небажана вагітність і «діти, народжені від зґвалтування» також стають причиною соціального таврування та неприйняття громадами, перетворюючись на джерело згадки про колективний біль війни [224, с. 190].

Крім того, однією з причин допустимості СНПК є збереження в суспільстві дискримінаційного ставлення, згідно з яким насильство вважається прийнятним і допускається.

У багатьох країнах світу є поширеною практика звинувачення жертв. Навіть в умовах збройного конфлікту звинувачують потерпілих від СНПК у тому, що не виїхали з окупованої території, що розміщувалися в таборах для біженців тощо. Отже, щодо жінки взагалі не існує правильної моделі поведінки, адже у випадку якогось посягання суспільство завжди знайде, в чому можна звинуватити потерпілу та як виправдати гвалтівника, вбивцю тощо.

По-друге, здійснюють вплив *фактори адміністративно-організаційного характеру*. Відомо, що російське військове керівництво не лише не забороняє своїм підлеглим вчиняти сексуальне насильство, але й допускає його застосування як зброю війни. Звісно, прямі докази наявності вказівок на вчинення сексуальних знущань отримати складно. Проте підтвердженням такої управлінської політики можуть бути: тактика поводження збройних формувань, перехоплені телефонні розмови військових рф, публічні заяви керівництва країни-агресора тощо [218].

З метою залякування населення, приниження, демонстрації влади, домінування та тероризування населення військові рф вчиняють жорстокі форми СНПК публічно, на очах у родичів, сусідів, інших військових, командирів тощо. Вчинення публічних зґвалтувань російськими військовими демонструє їхню готовність застосувати максимально жорстокі методи поводження зі своїми ворогами.

У резолюції Ради Безпеки ООН № 1820 (2008) вказується, що сексуальне насильство, коли воно використовується або заохочується як тактика війни навмисно проти цивільного населення або в межах поширених чи систематичних нападів на цивільних осіб, посилює напругу обстановки в період збройного конфлікту та перешкоджає відновленню міжнародного миру та безпеки [46].

Отже, військові рф використовують СНПК для залякування населення, демонстрації власного домінування, сили, переваги, приниження чоловіків, які виявилися нездатними захистити своїх жінок. Водночас, як управлінська тактика, СНПК використовується для згуртування колективу [138, с. 170].

По-третє, на стан поширення СНПК впливають такі *соціально-правові фактори*, як вимушена окупація частини населення, зокрема жінок, які не встигли, або з певних причин (особистого, економічного, соціального характеру) не залишили окуповану територію. Підвищений ризик стати потерпілою від СНПК виникає у жінок, дівчат, які перетинають кордон або залишають окуповану територію, пересікаючи блокпости. Так, у резолюції 1325 вказується, що основною мішенню стають як жінки та діти, які залишилися на окупованій території, так і вимушені біженці [192].

До *соціально-культурних факторів*, які обумовлюють вчинення СНПК з боку військових рф, можемо віднести такі:

1) відсутність у суспільній свідомості чіткої негативної оцінки фізичних покарань, тобто, вчиняючи зниження, катування над українськими жінками, дітьми, чоловіками, військові не бояться бути покараними за ці дії, оскільки в їхній свідомості домінує толерантне ставлення до насильства в цілому і над жінкою зокрема;

2) спланована пропаганда та демонстрація насильства в медіа рф;

3) недостатнє усвідомлення проблеми сексуального насильства як міжнародного злочину (як воєнного злочину, злочину проти людяності або акту геноциду), недостатнє розуміння громадами домашнього насильства як соціальної проблеми;

4) низька поінформованість жінок та дітей про їхні права;

5) з боку жінок неповідомлення про злочини через страх стигматизації, засудження, помсти сприяє тому, що такі діяння не засуджуються, а винних не притягають до відповідальності, і відповідно, процвітає безкарність.

Психологи, які працюють із постраждалими від СНПК, припускають, що сексуальне насильство, котре вчиняється в умовах збройного конфлікту, торкається фундаментальних, сакральних основ, унаслідок чого людина відчуває, що втрачає своє «Я», свою індивідуальність. При цьому з боку гвалтівників набір цінностей взагалі відсутній. Адже якщо «людина не має цінностей з дитинства, які їй прививали, якщо вона не має культури, коли людина не обмежена суспільним тиском, у тому числі у своїх діях, то вона може дозволяти собі дуже багато ненормальних речей» [89]. При цьому варто враховувати, що російська культура не є обмежувальним фактором, котрий стримував би біологію. Якщо звернутися до російської культури, то там насильство як таке над чужими не лише не забороняється – воно, навпаки, пропагується. Тобто насильство інтегровано у ментально-культурний код. Отже, глибинні інстинкти, що пробиваються у гвалтівників: «свій/чужий», «чужого потрібно вбити», – підігріваються ще й культурною складовою. Тому злочинці не відчують якихось докорів сумління, коли вчиняють звірства щодо українців. І це стосується не тільки українців. Подібне вони чинили і в Чечні, і в Грузії [226].

Правові фактори поширення СНПК під час збройного конфлікту в Україні:

1) декларативний характер законодавчих актів щодо захисту прав потерпілих;

2) відсутність усталеної практики розслідування СНПК та притягнення винних до відповідальності;

3) складність встановлення особи винного через те, що військові дії ще тривають і, відповідно, наявні проблеми зі збиранням доказів, що призводить до безкарності за ці злочини;

4) активна фаза збройного конфлікту, присутність військових рф на території України ускладнює засудження винних;

5) відсутність або слабкі механізми захисту даних для гарантування безпеки, конфіденційності та анонімності інформації про постраждалу особу;

6) обмеження мобільності жінок, інших представників груп ризику;

7) обмеження доступу до потерпілих, особливо до жінок і дівчат;

8) обмеження часу для встановлення довіри/взаєморозуміння з потерпілими;

9) труднощі зі створенням місць для проведення інтерв'ю в умовах конфіденційності [87].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо:

1) СНПК обумовлене широким спектром факторів, поміж яких домінуючий вплив здійснюють морально-психологічні, адміністративно-організаційні, соціально-правові, соціально-культурні та правові;

2) першопричиною СНПК є гендерна нерівність та толерування насильства щодо жінок у країнах пострадянського простору. Вагомий вплив на поширення СНПК здійснюють такі фактори: зростання мілітаризації країн; поширення зброї, неконтрольований її обіг; безкарність СНПК; гендерна дезінформація; політична економія війни тощо;

3) проблемами сьогодення щодо спрямованого впливу на фактори СНПК є: а) відсутність дієвого механізму ідентифікації та моніторингу потенційних викликів безпеці як у масштабах держави, так і щодо конкретної особи; б) недостатність знань і навичок щодо проблематики сексуального насильства у представників соціальної сфери та сектору безпеки та оборони; в) обмеженість людських і матеріальних ресурсів, технічного забезпечення; г) відсутність повних та реальних статистичних даних про рівень СНПК, що не тільки унеможлиблює дослідження поширення явища, але й ускладнює процес розробки превентивних заходів; д) обмежені можливості розслідування та відсутність досвіду розслідування СНПК у правоохоронних органів, непрофесіоналізм, відсутність етичного ставлення до потерпілих, що сприяє

небажанню потерпілих повідомляти про випадки СНПК; е) відсутність законодавчих механізмів і процедур захисту та відновлення прав потерпілих осіб;

4) наразі відсутні спільні дослідження вітчизняних кримінологів, процесуалістів та міжнародних фахівців, які б дозволили краще зрозуміти сутність та запозичити позитивний зарубіжний досвід впливу на криміногенні фактори СНПК з метою їх своєчасної нейтралізації.

1.4. Характеристика осіб, які вчиняють сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні

Відповідно до Римського статуту МКС сексуальне насильство та гендерно обумовлені злочини за своєю суттю та природою є найбільш тяжкими. Відповідно, особливий науковий інтерес становлять особи, які вчиняють найбільш тяжкі злочини проти людяності. Дослідження осіб, які вчиняють СНПК, є надзвичайно важливим для забезпечення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності. Мотивація, психологічні особливості, моделі поведінки злочинців складають дієвий інструмент для слідчих та прокурорів у з'ясуванні ознаки таких злочинів. Крім того, вони дозволяють виявити ланцюги командування та відповідальних осіб і правильно інтерпретувати дії осіб.

Одним із завдань правової науки є розробка проблематики особи правопорушника та методики прогнозування індивідуальної поведінки з метою винайдення оптимальних форм запобігання. Саме тому дослідження особи, яка вчиняє СНПК, становить науковий інтерес у межах розроблення ефективних заходів запобігання цим злочинам та з'ясування мотиваційної, рушійної складової злочинної поведінки.

З-поміж елементів предмета кримінологічної науки дослідження особи злочинця є однією з найскладніших та ключових проблем, оскільки потребує

врахування широкого спектра факторів та особливостей людини [113].

Особу злочинця у своїх роботах досліджували С. Бородін, В. Бурдін, В. Голіна, Б. Головкін, І. Даньшин, М. Дубінін, А. Закалюк, А. Зелінський, І. Іванов, І. Карпец, В. Лень, Р. Міхєєв, Г. Назаренко, С. Шалгунова. Деякі роботи розкривають проблему особи злочинця з позиції кримінального права, але тією чи іншою мірою торкаються питань кримінології, інші – навпаки. Оскільки тематика сексуального насильства в умовах збройного конфлікту є досить новою для вітчизняної кримінологічної науки, то дослідження особи, яка вчиняє СНПК, ще не проводились.

Кримінологічна характеристика особистості злочинця (від грец. *charakter* – риса, особливість) – це відповідний процес опису специфічних рис, які утворилися під час соціалізації людини та визначають її в загальнолюдському, суспільно значущому й індивідуально-неповторному плані, а також характеризують як таку, що скоїла злочин, і впливають на злочинну поведінку цієї особи [221]. Іншими словами, це певний процес встановлення притаманних тому чи іншому явищу (предмету, події тощо) специфічних якостей, які формуються у процесі його соціалізації. Такий підхід до розуміння змісту кримінологічної характеристики є класичним для кримінології (І. Даньшин, Н. Кропачов, В. Голіна). Ключовими елементами цього поняття є поєднання соціально-психологічних особливостей особистості, яких вона набула у процесі соціалізації та в ситуації (обставинах), що зумовила її злочинну поведінку.

Окрім того, дослідження особистісних характеристик осіб є цінним джерелом інформації для запобігання повторенню злочинів, оскільки ця інформація може бути використана для розробки цільових програм профілактики СНПК, формування етичної складової у військових структурах, формування гуманітарної та військової політики та подолання безкарності за сексуальне насильство.

Процес побудови справедливого правосуддя та забезпечення індивідуалізації покарання тісно пов'язаний із інформацією про особу, оскільки дозволяє забезпечити адекватну кваліфікацію діяння та встановити ознаки

суб'єктивної сторони злочину. Крім того, дослідження мотивації, способів, методів дій особи дозволяє: ідентифікувати ризики вчинення СНПК для цивільного населення; розробити ефективні механізми надання допомоги постраждалим від СНПК та ефективні програми реабілітації і відновного правосуддя.

Дослідження осіб, які вчиняють ці злочини, у подальшому дозволить глибше та предметно з'ясувати сутність криміногенних чинників, які обумовлюють їх вчинення. Адже особа виступає своєрідним «елементом зв'язку» між соціальними умовами суспільного життя та злочинністю, правопорушник є центральною ланкою, що поєднує причину та наслідок. Адже сама собою, без впливу внутрішніх спонукань та зовнішніх факторів, особа не буде вчиняти злочин. І саме тому вивчення сутнісних ознак, властивостей особи злочинця, результату їх взаємозв'язку, ролі у вчиненні злочину є однією з обов'язкових умов здійснення ефективної запобіжної діяльності.

Не поглиблюючись у дискусію щодо домінування в особі злочинця біологічного чи соціального, зазначимо, що сьогодні кримінологи дійшли єдиного висновку: особа злочинця зумовлена як біологічними, так і соціальними чинниками. Однак залишається важливою проблема про ступінь їх співвідношення, адже співвідношення соціального та біологічного в поведінці кожної особи є різним та динамічним [198].

Вітчизняний кримінолог О. Кальман вважає, що не тільки соціальні фактори здійснюють вирішальний вплив на поведінку особи. Слід звертати увагу і на емоційний стан винного. Кожна людина у напруженій психологічній ситуації, під впливом емоційних реакцій спроможна вчинити будь-який злочин, тому виділити окремі риси злочинця, які б принципово відрізняли його від законослухняного громадянина, досить складно [115, с. 86–87].

Таким чином, підтримуючи позиції вчених, зазначимо, що під час дослідження особи злочинця потребують врахування біологічні, соціальні фактори, які впливають на формування криміногенної мотивації особи, а також умови вчинення злочину. Окрім того, варто зважати на те, що триваюча гаряча

фаза міжнародного збройного конфлікту, перебування низки територій України під окупацією, відомості про масштаб злочинності та осіб, які вчиняють СНПК, слід оцінювати обережно. Як зазначає В. Сокурєнко, латентність – один із найголовніших ворогів дослідника щодо проблем воєнно-контекстуальної злочинності, але не непереборний [208, с. 155].

Для розкриття змісту цього підрозділу дослідження нами будуть використані офіційні джерела інформації, які допоможуть сформулювати репрезентативну модель особи, яка вчиняє СНПК в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Основним джерелом інформації стали 39 повідомлень Офісу Генерального прокурора про підозру у скоєнні сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, військовослужбовцями РФ, офіційна статистична звітність Офісу Генерального прокурора, а також інформація з регулярних звітів Управління Верховного Комісара ООН із прав людини за результатами моніторингу ситуації в Україні.

Традиційно в кримінології кримінологічна характеристика особистості злочинця надається через розкриття змісту соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних та кримінально-правових ознак. Ці групи ознак, що характеризують особистість злочинця, знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності, оскільки кожна з них впливає та обумовлює одна одну. Характеристика особи, яка вчиняє СНПК, дозволить глибше дослідити вплив гендерних та соціальних стереотипів на поведінку особи та підтвердити тезу про те, що сексуальне насильство під час збройних конфліктів є не «побічним ефектом», а усвідомленою дією, за яку винна особа має бути притягнута до відповідальності. Як зазначає М. Фіалка, цінність дослідження особистості злочинця полягає в тому, що саме особа, яка вчинила злочин, є носієм причин його вчинення. Тому саме ця особистість є головною в механізмі злочинної поведінки [221].

Одним із перших та найбільш відомих випадків засудження за сексуальне насильство під час збройного конфлікту була справа губернатора Брайзаха

(Німеччина) Пітера фон Гагенбаха. Міжнародний суд у складі 28 суддів визнав його винним, позбавив лицарського звання та засудив до страти «за розтопання законів Божих та людських». По суті Пітер фон Гагенбах був першою особою, яка була засуджена за сексуальне насильство та зґвалтування (Німеччина, 1474 р.) [31, с. 15]. За своїм історичним значенням цей судовий процес став знаковою подією, оскільки офіційно міжнародне право визнало обов'язком командирів діяти законно.

Цей процес став першим «міжнародним трибуналом», на якому вперше був притягнутий до відповідальності військовий командир – йому вказали, що він діяв незаконно і несе пряму відповідальність за злочини підлеглих йому солдатів. Водночас уперше в історії особу засудили за гендерно зумовлене насильство – зґвалтування. Це було прогресивним кроком, адже досить тривалий час жінку сприймали як засіб для розмноження або для задоволення чоловічих бажань. Наразі вже напрацьовується судова практика у справах про СНПК, і за вчинення цих злочинів проти людяності винні особи несуть відповідальність відповідно до законодавства. Наведені нижче дані являють собою результат аналізу та компіляції матеріалів із доступних джерел.

Емпіричний матеріал, який на момент проведення дослідження є цінним із позиції отримання інформації про особу, яка вчинила СНПК, складають 39 повідомлень про підозру за вчинення СНПК на території України за 2022–2023 рр. Переважна більшість випадків СНПК, які досліджувалися, були вчиненні в березні 2022 р. (додаток Б, рис. 1.1).

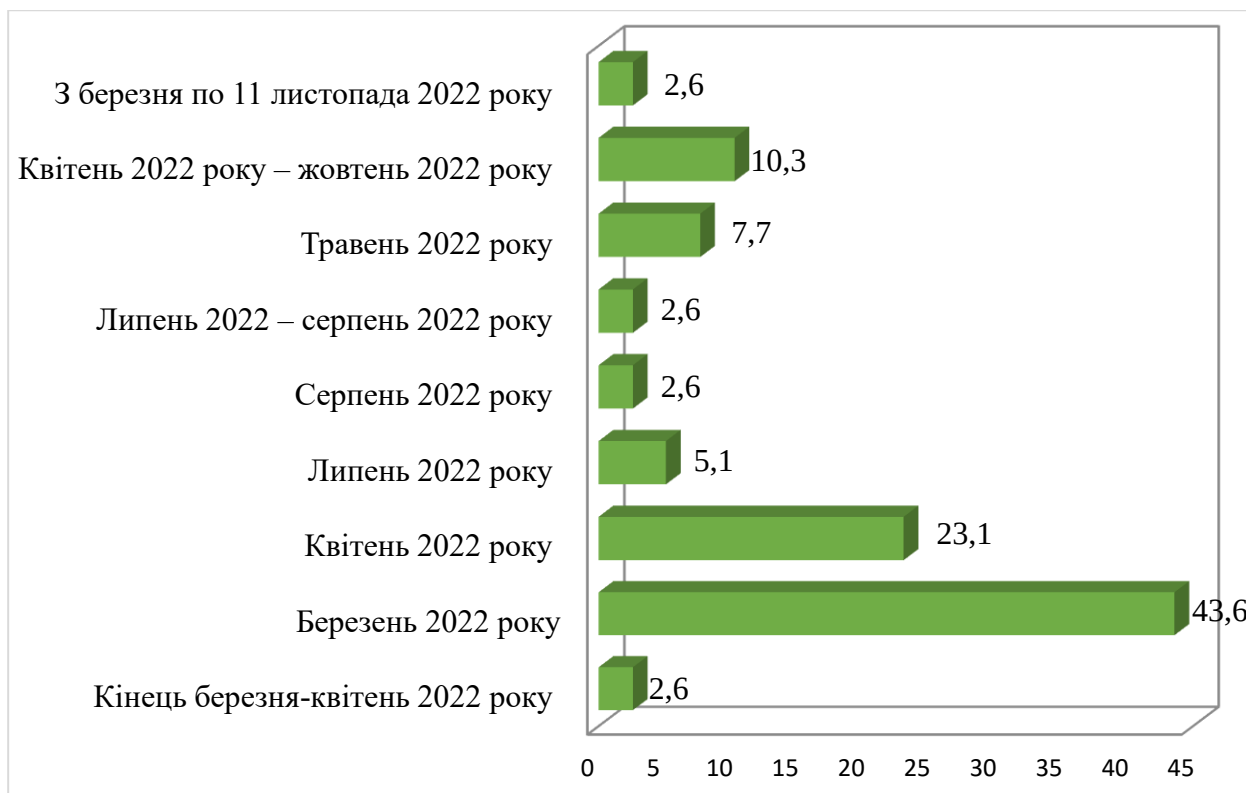

Рис. 1.1. Часовий проміжок вчинення СНПК

Соціально-демографічні ознаки. Всі зафіксовані випадки СНПК були вчинені особами чоловічої статі. Вік осіб коливався від 20 до 66 років. Так, 23,1 % злочинів було вчинено особами у віці 20–21 рік, 30,8 % – у віці 24–32 роки, 25,6 % злочинів вчинено особами у віці 44–51 рік, і 2,6 % – у віці 66 років. Отже, найбільша частка військових, що вчинили злочин, 1990–1999 років народження – 30,8 %; 1980–1989 років народження – 25,6 %, 2000–2002 років народження – 23,1 %, 1970–1979 років народження – 17,9 %. Отже, найбільша кількість злочинів вчинено особами у віці від 20 до 40 років (додаток Б, рис. 1.2).

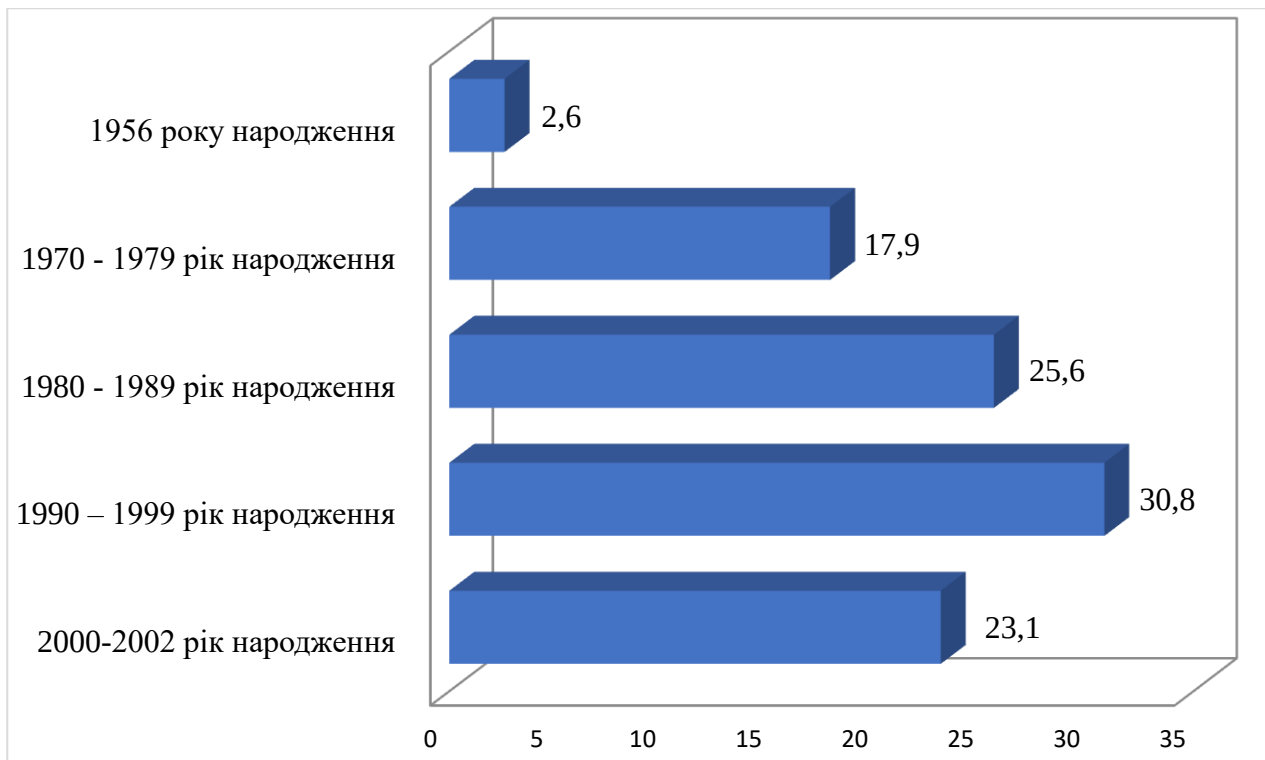

Рис. 1.2. Вік осіб, які вчиняли СНПК в Україні у 2022–2023 рр.

84,6 % злочинців є громадянами рф, із яких 53,8 % є громадянами та уродженцями рф та 30,8 % – громадянами рф, уродженцями республіки, що була чи є у складі рф. 12,8 % випадків СНПК вчинено громадянами України та 2,6 % – особою, яка є уродженцем України, але громадянином рф (додаток Б, рис. 1.3).

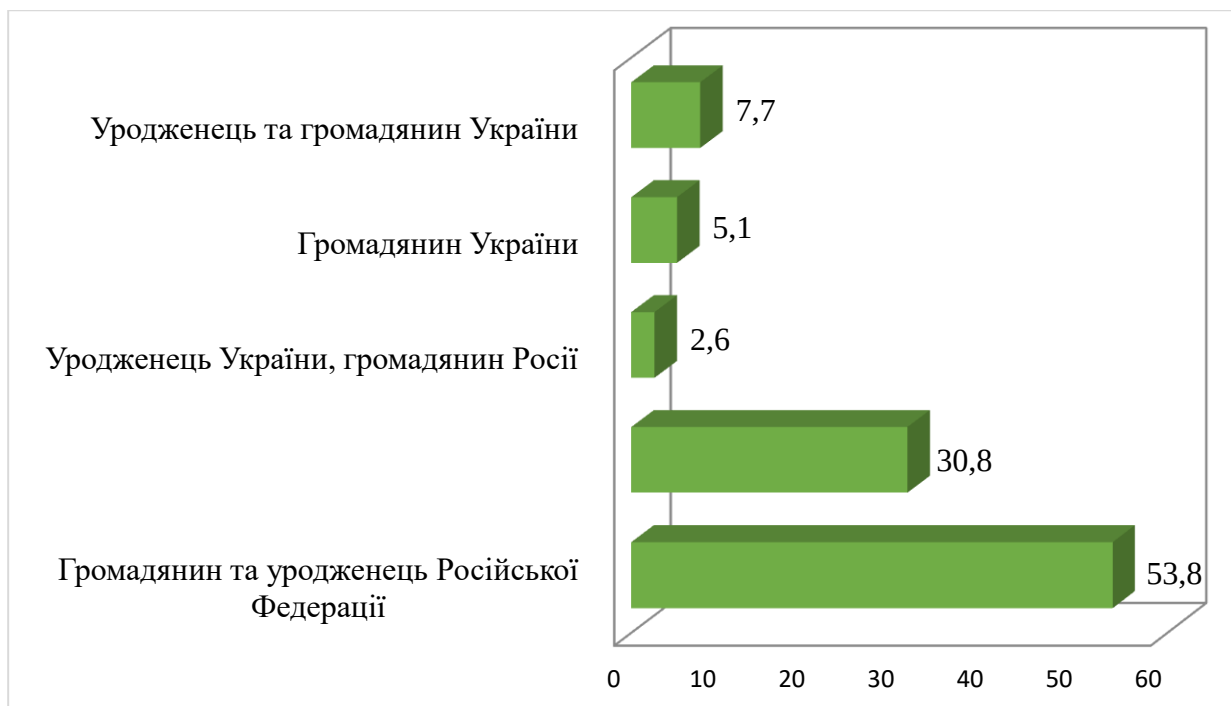

Рис. 1.3. Громадянство підозрюваних у вчиненні СНПК

Соціально-рольові ознаки. 82 % осіб, які вчинили СНПК, були військовослужбовцями (стрілець, радіотелефоніст гаубичного артилерійського дивізіону, водій, снайпер, командир танка, навідник оператора, гранатометник, санітар тощо). 15,4 % випадків СНПК було скоєно представниками командного складу військ РФ (заступник начальника управління, командир розвідувального загону, командир артилерійського полку, начальник колонії тощо) (додаток Б, рис. 1.4)

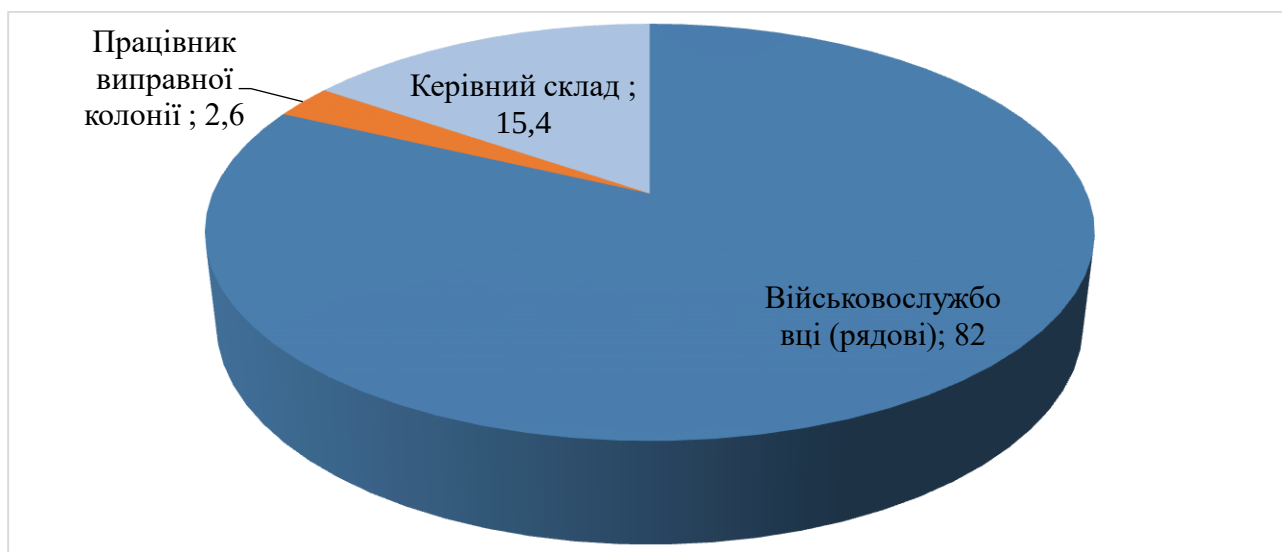

Рис. 1.4. Посади осіб, які вчиняли СНПК

Морально-психологічні ознаки. Важливими питаннями, що потребують з'ясування, є мотивація осіб, які вчиняють сексуальне насильство, та морально-психологічні властивості, що обумовлюють таку поведінку. Наявний емпіричний матеріал не дозволяє повною мірою визначити цей блок ознак особистості злочинця, однак можемо виокремити низку мотивів злочинної поведінки:

1 Сексуальне насильство вчиняється як спосіб катування та приниження людей та спрямоване на отримання контролю над жертвами та забезпечення їх підкорення (як правило, під час затримання, незаконного позбавлення волі, вербування);

2. Сексуальне насильство використовується для покарання населення воюючої групи;

3. Сексуальне насильство вчиняється з метою приниження родин, громад, демонстрації домінування, перемоги, нікчемності чоловіків, які не змогли захистити жінок, дівчат та дітей;

4. Сексуальне насильство виступає засобом руйнування сімейних та громадських структур, зокрема коли озброєні групи вчиняють публічні зґвалтування перед громадою, змушують членів сім'ї бути свідками зґвалтування одне одного або навіть змушують людей вчиняти акти сексуального насильства щодо членів власних сімей;

5. Сексуальне насильство вчиняється з метою залякування населення та спонукання до втечі з певної території. За певних умов воно набуває ознак акту геноциду, скоєного з метою сприяння знищенню певної етнічної чи соціальної групи;

6. Сексуальне насильство є засобом підтвердження агресії та жорстокості у збройних силах та групах;

7. Сексуальне насильство може бути мотивоване специфічними культурними переконаннями. Наприклад, під час збройного конфлікту у Демократичній республіці Конго одна озброєна група вчинила акти сексуального насильства, ґрунтуючись на вірі в те, що зґвалтування незайманої особи дарує магічну силу та непереможність [34]. Тобто це є підтвердженням

того, що вчинки особи являють собою результат сформованих у неї соціальних та культурних упереджень. Акти сексуального насильства під час конфлікту ґрунтуються на складній мережі культурних упереджень, а мотиви осіб, які вчиняють сексуальне насильство під час конфлікту, відображають їхнє розуміння та соціально сформовані колективні розуміння, зокрема щодо гендерних ролей.

Попередні дослідження підтверджують, що зґвалтування – це не агресивний прояв сексуальності, а сексуальний прояв агресії, гніву, насильства та домінування [52]. Всі проаналізовані матеріали підтверджують, що сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, насамперед є проявом домінування.

Кримінально-правові ознаки. На рисунку 1.5 відображено, що 76,9 % повідомлень про підозру видано за ч. 2 ст. 28 КК України, ч. 1 ст. 438 КК України, 20,5 % – ч. 1 ст. 438 КК України та 2,6 % – ч. 1 ст. 28, ч. 1 ст. 32, ч. 1 ст. 438 КК України.

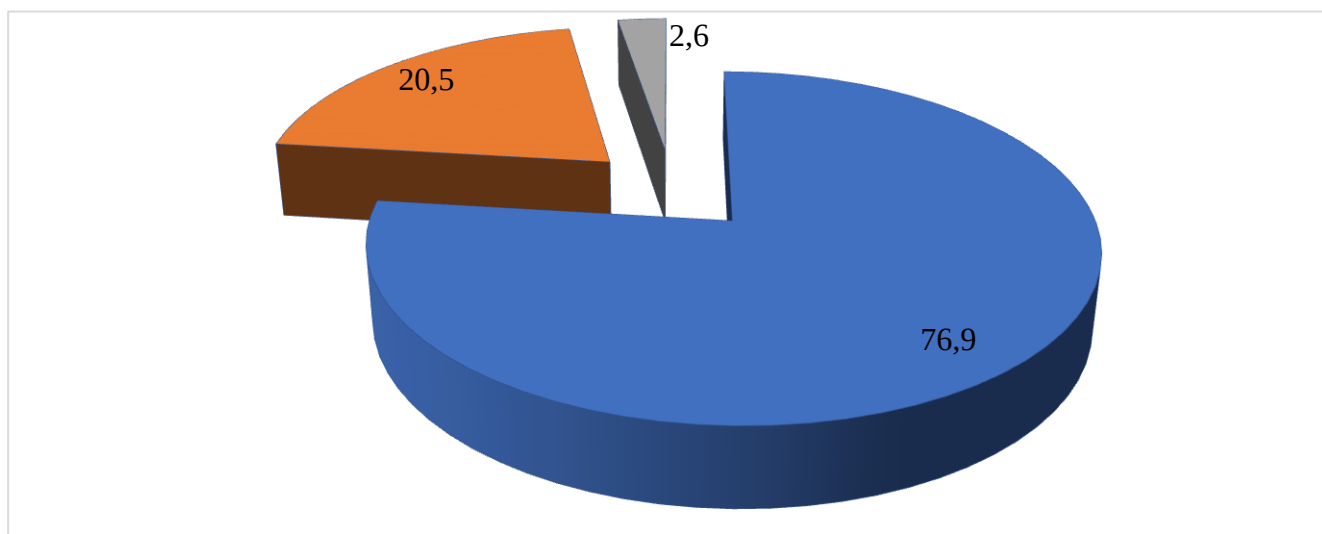

Рис. 1.5. Структура статей, за якими відбувається кваліфікація діянь військовослужбовців рф за вчинення СНПК

Найбільше випадків СНПК було скоєно в селах, селищних громадах (особливо в Київській області), містах (переважно в м. Херсон та м. Ізюм Харківської області).

Здебільшого СНПК було вчинено в домоволодіннях постраждалих осіб – 61,5 %, у місці проживання військовослужбовців (злочинців) – 12,8 % та в ГУНП в Херсонській області (незаконно захопленому) – 12,8 %, на околиці населеного пункту, в громадському закладі – 7,7 % (додаток Б, рис. 1.6).

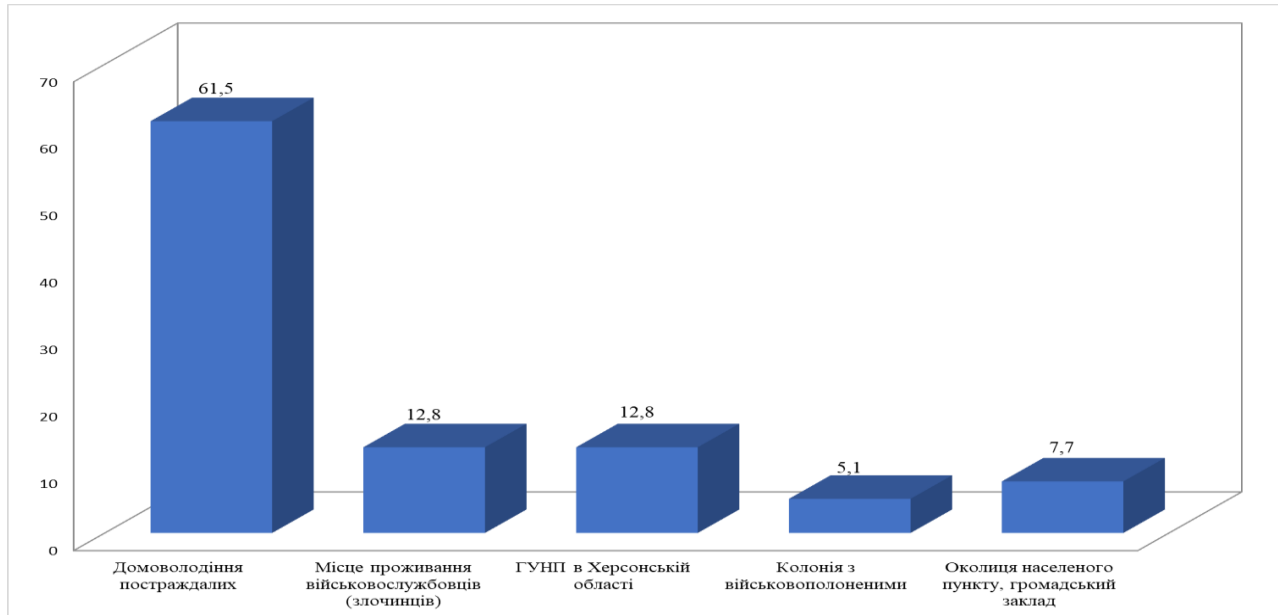

Рис. 1.6. Місце вчинення СНПК

На рис. 1.7 зображено найбільш поширені способи вчинення СНПК. Комбатанти рф вчиняли зґвалтування та тортури сексуального характеру (прикріплення до статевого члена дротів та катування електрострумом, закладання гранати в нижню білизну тощо)

Рис. 1.7. Способи вчинення СНПК

Здійснюючи насильницькі дії сексуального характеру, особи застосовували фізичне насильство, що виражалось у нанесенні ударів руками, ногами, гумовими кийками, зброєю по всьому тілу та голові, погрози зброєю, психологічний тиск.

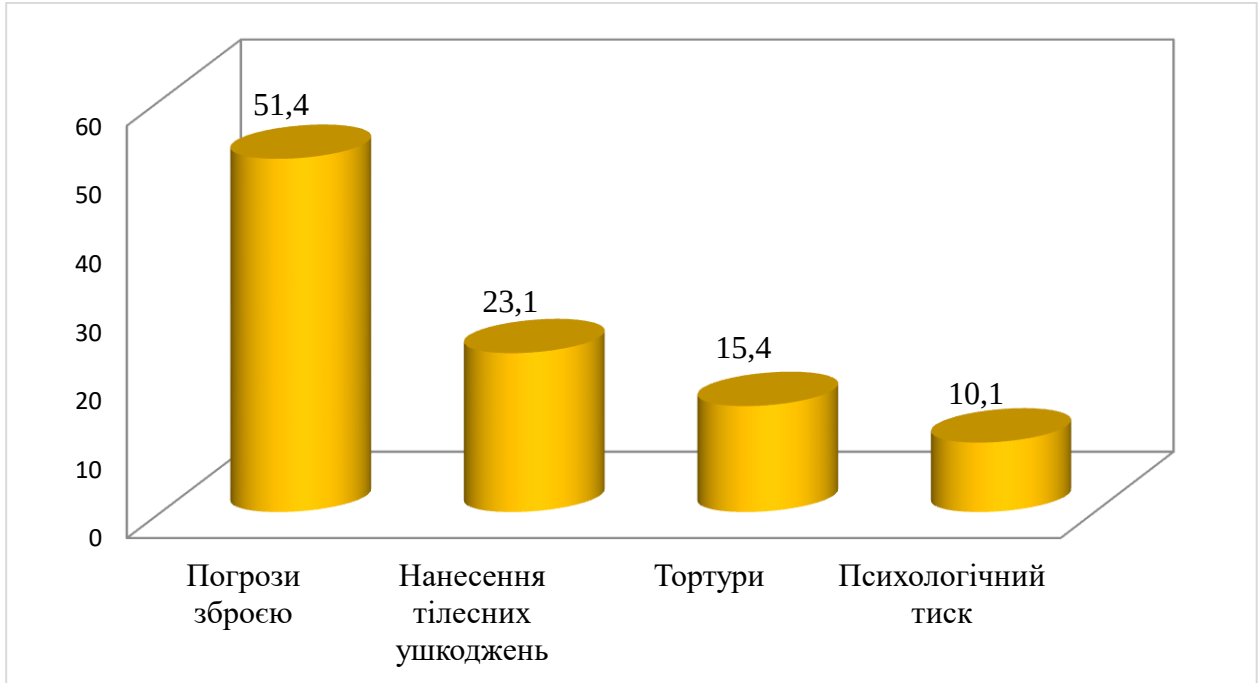

Рис. 1.8. Насильство, яке застосовувалося до потерпілих під час вчинення СНПК

У ході аналізу матеріалів було встановлено, що 12,8 % військовослужбовців РФ під час вчинення злочину були в стані алкогольного сп'яніння, що свідчить про те, що вони здійснювали злочини цілеспрямовано, усвідомлюючи протиправність своїх дій та бажаючи наслідків.

На рисунку 1,9 відображено структуру потерпілих від СНПК за статтю. У 55 % досліджених матеріалів сексуальне насильство було вчинене стосовно осіб жіночої статі, з-поміж яких були дві вагітні жінки, три неповнолітні дівчини і одна малолітня. У 45 % випадків сексуальне насильство було вчинене стосовно чоловіків.

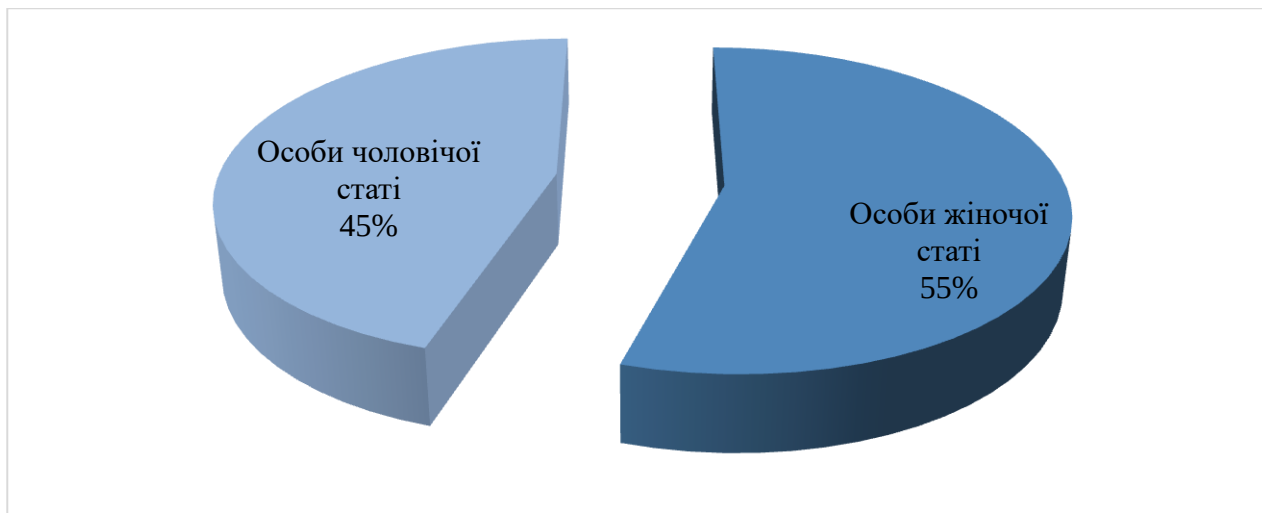

Рис. 1.9. Структура потерпілих осіб за статтю

Зростає кількість виявлених фактів вчинення сексуального насильства над чоловіками. Станом на листопад 2025 р. здійснюється досудове розслідування 141 кримінального провадження за фактами вчинення СНПК, але така кількість офіційно зафіксованих випадків не відображає реальні масштаби цих злочинів. Зростає кількість постраждалих серед чоловіків – військовослужбовців ЗСУ, які утримувались у полоні і до яких застосовувались тортури та каліцтво геніталій електрострумом.

Таким чином, дослідивши профіль особистості, яка вчиняє сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, підсумуємо:

1. Дослідження особи, яка вчинила СНПК, має важливе значення для забезпечення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності, запобігання повторному вчиненню злочинів, побудови ефективного правосуддя, подолання гендерних стереотипів та підтримки постраждалих від такого насильства;

2. Ускладнюють процес більш ґрунтовного дослідження особи злочинця СНПК такі чинники: а) значна територія України знаходиться під окупацією; б) тривалий процес досудового розслідування, що обумовлене складністю та специфічністю злочину; в) відсутність свідків, що ускладнює процес ідентифікації особи; складний процес накопичення доказової бази щодо дій

військового керівництва країни-агресора;

3. Переважна більшість випадків СНПК кваліфікується за ч. 2 ст. 438 КК України. Найчастіше сексуальне насильство було скоєне в селах, селищних громадах та містах Київської, Харківської та Херсонської областей;

4. Найпоширенішим видом сексуального насильства, що пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, виявилися насильницькі дії сексуального характеру з використанням своїх геніталій із проникненням у тіло без добровільної на те згоди потерпілих та тортури сексуального характеру (прикріплення до статевого члена дротів та катування електрострумом, закладання гранати в нижню білизну);

5. Вік осіб, які вчиняли СНПК, переважно складав від 20 до 40 років;

6. Переважну більшість випадків СНПК (82 %) вчиняють громадяни РФ, рядові військовослужбовці (стрілець, радіотелефоніст гаубичного артилерійського дивізіону, водій, снайпер, командир танка, навідник оператора, гранатометник, санітар тощо). 15,4 % випадків СНПК було скоєно представниками командного складу військ РФ (заступник начальника управління, командир розвідувального загону, командир артилерійського полку, начальник колонії тощо);

7. Майже 13 % випадків СНПК вчинено особами у стані алкогольного сп'яніння.

Висновки до розділу 1

1. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є малодослідженим явищем. Цей феномен був предметом зарубіжних та вітчизняних кримінально-правових досліджень як минулого, так і сьогодення. Наразі з цієї тематики захищена лише одна дисертаційна робота І. Заворотько (2020 р.) та затверджена тема дисертації В. Підпригори (2022 р.). Незначний інтерес до окресленої проблематики свідчить про її неактуальність для України до 2014 р.

Однак після 2022 р. спостерігається активізація досліджень, хоча кримінологічні аспекти сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, на дисертаційному рівні в Україні не досліджувалися.

2. СНПК вивчалоя як одна з форм гендерно зумовленого насильства або як один із видів правопорушень, що становлять порушення законів та звичаїв війни.

3. Через відсутність достатньої уваги до проблеми сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, відсутність єдиних статистичних обліків для Національної поліції України, прокуратури, неузгодженість зі статистичним формами міжнародних організацій бракує достатньої емпіричної бази для проведення ґрунтовних, якісних кримінологічних наукових розвідок явища.

4. СНПК – це насильницькі дії сексуального характеру, які прямо чи опосередковано пов'язані зі збройним конфліктом та вчиняються в обстановці примусу.

5. СНПК є грубим порушенням прав людини; являє собою форму гендерно зумовленого насильства; характеризується обстановкою примусу; використовується як військова стратегія з метою приниження, залякування; посягає на сексуальну автономію або сексуальну недоторканість особи.

6. Залежно від обставин СНПК кваліфікується як воєнний злочин, злочин проти людяності або акт геноциду.

7. Соціальна природа сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, характеризується такими елементами: 1) вчиняється в умовах збройного конфлікту та пов'язане з ним; 2) постраждалою є особа, яка знаходиться під захистом міжнародного гуманітарного права; 3) постраждала особа позбавлена можливості вільно виражати свою волю через наявність обстановки збройного конфлікту; 4) винний застосовує силу або примус; 5) посягання здійснюється на тіло постраждалої особи, її фізичну недоторканість.

8. Найбільш поширеними формами сексуального насильства,

пов'язаного з конфліктом, є зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність та примусова стерилізація. СНПК обумовлене широким спектром факторів, із-поміж яких домінуючий вплив здійснюють морально-психологічні, адміністративно-організаційні, соціально-правові, соціально-культурні та правові.

9. Першопричиною СНПК є гендерна нерівність та толерування насильства щодо жінок у країнах пострадянського простору. Вагомий вплив на поширення СНПК здійснюють такі фактори: зростання мілітаризації країн; поширення зброї, неконтрольований її обіг; безкарність СНПК; гендерна дезінформація; політична економія війни тощо.

10. Проблемами сьогодення щодо спрямованого впливу на фактори СНПК є: 1) відсутність дієвого механізму ідентифікації та моніторингу потенційних викликів безпеці як у масштабах держави, так і щодо конкретної особи; 2) недостатність знань і навичок щодо проблематики сексуального насильства у представників соціальної сфери та сектору безпеки та оборони; 3) обмеженість людських і матеріальних ресурсів, технічного забезпечення; 4) відсутність повних та реальних статистичних даних про рівень СНПК, що не тільки унеможливорює дослідження поширення явища, але й ускладнює процес розробки превентивних заходів; 5) обмежені можливості розслідування та відсутність досвіду розслідування СНПК у правоохоронних органах, непрофесіоналізм, відсутність етичного ставлення до потерпілих, що сприяє небажанню потерпілих повідомляти про випадки СНПК; 6) відсутність законодавчих механізмів і процедур захисту та відновлення прав потерпілих осіб.

11. Наразі відсутні спільні дослідження вітчизняних кримінологів, процесуалістів та міжнародних фахівців, які б дозволили краще зрозуміти сутність та запозичити позитивний зарубіжний досвід впливу на криміногенні фактори СНПК з метою їх своєчасної нейтралізації.

12. Дослідження особи, яка вчинила СНПК, має важливе значення для забезпечення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності,

запобігання повторному вчиненню злочинів, побудови ефективного правосуддя, подолання гендерних стереотипів та підтримки постраждалих від такого насильства.

13. Ускладнюють процес більш ґрунтовного дослідження особи злочинця СНПК такі чинники: а) значна територія України знаходиться під окупацією; б) тривалий процес досудового розслідування, що обумовлене складністю та специфічністю злочину; в) відсутність свідків, що ускладнює процес ідентифікації особи; складний процес накопичення доказової бази щодо дій військового керівництва країни-агресора.

14. Переважна більшість випадків СНПК кваліфікується за ч. 2 ст. 438 КК України. Найчастіше сексуальне насильство було скоєне в селах, селищних громадах та містах Київської, Харківської та Херсонської областей.

15. Найпоширенішим видом сексуального насильства, що пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, виявилися насильницькі дії сексуального характеру з використанням своїх геніталій із проникненням у тіло без добровільної на те згоди потерпілих та тортури сексуального характеру (прикріплення до статевого члена дротів та катування електрострумом, закладання гранати в нижню білизну). Вік осіб, які вчиняли СНПК, переважно складав від 20 до 40 років.

16. Переважну більшість випадків СНПК (82 %) вчиняють громадяни РФ, рядові військовослужбовці (стрілець, радіотелефоніст гаубичного артилерійського дивізіону, водій, снайпер, командир танка, навідник оператора, гранатометник, санітар тощо). 15,4 % випадків СНПК було скоєно представниками командного складу військ РФ (заступник начальника управління, командир розвідувального загону, командир артилерійського полку, начальник колонії тощо). Майже 13 % випадків СНПК вчинено особами у стані алкогольного сп'яніння.

Розділ 2

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ, ПОВ'ЯЗАНОМУ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ

2.1. Правове регулювання запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні

Здійснення уповноваженими суб'єктами системних заходів запобігання СНПК потребує забезпечення належного правового підґрунтя такої діяльності. В юридичній літературі наголошується на посиленні превентивного впливу законодавства.

Відповідно до загальної теорії права правове регулювання являє собою здійснення державою за допомогою права та сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичного закріплення, охорони та розвитку [206, с. 529]. Правове регулювання є різновидом соціального регулювання. Воно завжди має конкретний характер та пов'язане з реальними відносинами. За допомогою саме правового регулювання відносини між суб'єктами набувають правової форми, в юридичних нормах держава визначає міру можливої та необхідної поведінки. Правове регулювання запобігання злочинам має цілеспрямований характер, тобто воно спрямоване на задоволення законних інтересів уповноважених суб'єктів щодо зменшення кількості злочинів.

В. Голіна вважає, що правове регулювання спеціально-кримінологічного запобігання злочинам повинно визначати його цілі й завдання, окреслювати коло об'єктів попереджувального впливу, закріплювати права й обов'язки суб'єктів попереджувальної діяльності, забезпечувати ефективність і професіоналізм попереджувальних заходів у межах методів попереджувального впливу [93, с. 27].

Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. закріплює Цілі сталого

розвитку України на період до 2030 року. У документі йдеться про підтримку проголошених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № 70/1 глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року та забезпечення їх дотримання. У межах нашого дослідження має значення пункт № 5, що передбачає забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат, подолання проблеми гендерно обумовленого та домашнього насильства.

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. визначено, що одним із напрямів запобігання насильству за ознакою статі є дослідження ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі та практики його застосування (ст. 21). Особи, винні в порушенні вимог законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно із законом (ст. 24) [174].

Оскільки сексуальне насильство, яке вчинюється в межах збройного конфлікту, є міжнародним злочином, важливо дослідити міжнародні стандарти у сфері запобігання СНПК.

Міжнародні стандарти у сфері запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, можна розглядати як загальновизнані положення міжнародних актів обов'язкового та рекомендаційного характеру, а також принципи міжнародного права, що закріплюють фундаментальні права, гарантії особистої безпеки людини щодо неприпустимості сексуального насильства під час та після збройного конфлікту; обов'язок посадових осіб та держав у недопущенні таких дій та необхідність притягнення винних до відповідальності. Міжнародні стандарти відіграють ключову роль у захисті людини від незаконних і необґрунтованих дій із боку держави, посадових та інших осіб. Водночас положення міжнародних актів виступають орієнтиром для всіх держав в аспекті регламентації та фундаментальних засад захисту своїх громадян від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом [137, с. 181].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), яку Україна була ратифікована у 2022 р., поширює свою дію і на період збройних конфліктів. Тобто недопустимими є будь-які форми насильства щодо жінок як у мирний час, так і в стані воєнного протистояння [125].

До середини 90-х років СНПК було невидимою проблемою та, як зазначалося вище, за нього не карали винних. Це було наслідком відсутності нормативного підґрунтя та механізму притягнення до відповідальності.

У 1945 р. у Статуті Організації Об'єднаних Націй міжнародною спільнотою було заборонено війну. Проте на мапі світу відчутного затишання збройних конфліктів не відбулося [51, с. 221]. Навпаки, паралельно активізувався процес кодифікації міжнародного гуманітарного права, яке визначало закони та звичаї війни, захист жертв війни (Гаазькі конвенції та декларації 1899 і 1907 років; Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи до них). Гаазькі конвенції та декларації захищали «честь та права сімейні» населення окупованих територій [122].

У міжнародних актах щодо збройних конфліктів жінкам приділялася особлива увага стосовно підвищених гарантій захисту з огляду на насильницький характер конфліктів та уразливий стан жінок. Так, у ст. 27 Конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. зазначається, що жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, зокрема захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність [121]. При цьому важливо усвідомлювати, що положення цієї конвенції застосовуються і у випадках оголошеної війни, і у випадках, якщо одна зі сторін не визнає стану війни. Під захист конвенції підпадають усі особи, які в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами яких вони не є (ст. 4).

У ч. 2 ст. 51 Додаткового протоколу № 1 до Женевських конвенцій

вказується, що цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів. Заборонено акти насильства чи загрози насильства, що мають головною метою тероризувати цивільне населення. Заборонені такі дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів, як: 1) насильство над життям, здоров'ям і фізичним та психічним станом осіб (вбивство, катування, тілесні покарання, каліцтво); 2) знущання над людською гідністю (принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі); 3) взяття заручників; 4) колективне покарання; 5) погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій [97].

Згаданим протоколом жінкам надається особливий статус. Так, у ст. 76 визначено, що жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема від зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань.

У Додатковому протоколі № 2 до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. закріплені основні гарантії гуманного поводження з особами. Так, відповідно до ст. 4 усі особи, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєнних діях, незалежно від того, обмежена їхня свобода чи ні, мають право на повагу до своєї особистості, своєї честі, своїх переконань та своїх релігійних обрядів. За всіх обставин із ними поводяться гуманно й без будь-якої несприятливої різниці.

Протокол № 2 до Женевських конвенцій закріплює такі заборонені форми поводження, як: 1) посягання на життя, здоров'я, фізичний і психічний стан осіб (вбивство, жорстоке поводження, катування, каліцтво чи будь-які форми тілесних покарань); 2) колективні покарання; 3) взяття заручників; 4) акти тероризму; 5) знущання над людською гідністю (образливе поводження, зґвалтування, примус до проституції або непристойне посягання у будь-якій формі; 6) рабство й работоргівля в усіх їхніх формах; 7) грабіж; 8) погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій [97].

Принагідно зазначити, що насильство над цивільним населенням під час

збройного конфлікту, у тому числі зґвалтування, було заборонено ще в Кодексі Лібера (1863 р.). За такі діяння передбачалося покарання у вигляді смертної кари [30]. Можемо припустити, що така заборона пов'язана з поширеною практикою застосування сексуального насильства під час збройних конфліктів та необхідністю покарати за подібного роду знущання.

Вищезгадані міжнародні акти визначають правила поведінки з військовополоненими, цивільним населенням, містять перелік заборонених видів поведінки. Проте першим міжнародним документом, який визнає сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у формі зґвалтування, сексуальне рабства, примусової проституції, примусової вагітності, примусової стерилізації та інших подібних за тяжкістю форм сексуального насильства як окремі види воєнних злочинів (ст. ст. 6, 7, 8), є Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. Цей міжнародний акт, поряд з іншими питаннями, регламентує діяльність Міжнародного кримінального суду, який наділений повноваженнями здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, та доповнює національні системи кримінального правосуддя [194].

Відповідно до ст. 25 Римського статуту Міжнародного кримінального суду військові командири або невійськові начальники можуть нести відповідальність за сексуальне насильство, яке вони вчиняють особисто або спільно з іншою особою чи через неї або якщо вони наказують, вимагають, спонукають, підтримують, в інший спосіб сприяють вчиненню або замаху на вчинення цих злочинів.

Водночас військові командири або невійськові начальники також можуть бути притягнені до відповідальності за сексуальне насильство, пов'язане з військовим конфліктом, на підставі положень ст. 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Так, підлягає відповідальності військовий командир або особа, яка фактично діє як військовий командир, за сексуальне насильство, вчинене силами, які перебувають під його чи її фактичним

командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його чи її фактичною владою і контролем, в результаті нездійснення ним або нею належного контролю над такими силами, у випадках, коли: такий військовий командир знав або за існуючих обставин на той момент повинен був знати, що ці сили вчиняли чи мали намір вчинити сексуальне насильство, та не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах його або її повноважень для недопущення чи припинення його вчинення.

Начальник підлягає кримінальній відповідальності за сексуальне насильство, вчинене підлеглими, які перебувають під його чи її фактичною владою і контролем, у результаті нездійснення ним чи нею належного контролю над такими підлеглими, у випадках, коли: 1) начальник або знав, або свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлеглі вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини; 2) злочини стосувалися діяльності, що підпадає під фактичну відповідальність і контроль начальника; 3) начальник не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах його чи її повноважень для недопущення чи припинення їх учинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування.

Обов'язковою умовою притягнення до відповідальності відповідно до ст. 30 статуту є встановлення факту того, що особа, вчинила злочин навмисно і свідомо. У контексті цієї статті «свідомо» означає з усвідомленням того, що обставина існує або що наслідок настане за звичайного перебігу подій.

У цьому аспекті зазначимо, що Законом України № 4012-IX від 09.10.2024 було доповнено КК України ст. 31-1 «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників». Ця кримінально-правова норма передбачає відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників за вчинення злочину підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його фактичною

владою і контролем, внаслідок нездійснення ним належного контролю над такою особою, якщо при цьому військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, знав або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, повинен був і міг знати, що зазначена підлегла особа вчинила або мала намір вчинити такий злочин, проте не вжив дій, які повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу [172].

Це законодавче рішення є втіленням норм міжнародного гуманітарного права, зокрема Римського статуту МКС щодо відповідальності командирів, та є важливим із погляду забезпечення справедливості та притягнення винних осіб до відповідальності за вчинення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права і міжнародного права у галузі прав людини, які становлять воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид, катування.

З іншого боку, варто зазначити, що досить складно довести та надати докази віддання наказів про вчинення сексуального насильства. У зв'язку з цим як докази можуть бути використані моделі попередньої чи подальшої поведінки або конкретне повідомлення, що підтверджує усвідомлення обвинуваченим того, що такі злочини відбуватимуться в звичайному ході подій. Важливе процесуальне значення мають такі докази, як: показання свідків та публічні заяви про злочини від представників влади країни-агресора та/або військових командирів та невійськових начальників, що допомагає встановити умисел обвинувачених [137, с. 182].

Так, рішенням суду першої інстанції від 21 березня 2016 р. у справі «Прокурор проти Жана-П'єра Бемби Гомбо» було визнано Жана-П'єра Бембу винним у двох епізодах злочинів проти людяності (вбивство та зґвалтування) та трьох епізодах воєнних злочинів (вбивство, зґвалтування та мародерство), скоєних його підлеглими в Центральноафриканській Республіці у 2002–2003 рр. Суд установив, що Бемба мав ефективний контроль над силами MLC і не вжив необхідних заходів для запобігання злочинам або покарання винних. Пізніше, у

2018 р. Апеляційна палата МКС скасувала вирок суду першої інстанції, вказавши на процесуальні помилки та недостатню оцінку доказів щодо того, чи мав Бемба реальні можливості контролювати підлеглих [9].

Незважаючи на те, що МКС скасував рішення суду першої інстанції, переконані, що ця справа є важливим прецедентом, який демонструє можливість притягнення до відповідальності командирів за вчинення злочинів їхніми підлеглими. При цьому принцип командної відповідальності ніхто не відмінив, і він залишається чинним. Крім того, таке рішення МКС ще раз акцентує на питанні складності доказування причетності командирів до вчинення СНПК, особливо у формі віддання наказів про вчинення сексуального насильства.

Основні положення глобальної архітектури протидії СНПК закріплено в Конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. (ст. 14), Конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. (ст. 27), Додатковому протоколі № 1 до Женевських конвенцій 1949 р. (ст. 75–77), Конвенції про захист жертв війни 1949 р. (ст. 3), Пекінській декларації та Платформі дій до неї 1995 р., деклараціях, конвенціях, резолюціях ООН, рекомендації № 30 Комітету з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок про роль жінок в попередженні конфліктів, конфліктах та постконфліктних ситуаціях, Римському статуті Міжнародного кримінального суду та ін. Правова оцінка сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, свідчить про високий рівень небезпечності його як соціально-правового явища, яке має негативні багатовекторні наслідки як в аспекті порушення основоположних прав людини, так і щодо характеру та тенденцій розвитку театру військових дій, а також уцілому динаміки збройного конфлікту [51].

У жовтні 2000 р. Радою Безпеки ООН була ухвалена резолюція 1325, що заклала основний фундамент міжнародної законодавчої бази з питань інтересів жінок, миру та світової безпеки. У резолюції 1325 зазначається, що саме на цивільному населенні, насамперед жінках та дітях, особливо негативно відбиваються наслідки військових конфліктів. Мішенню стають як жінки та

діти, які залишилися на окупованій території, так і вимушені біженці. Було чітко наголошено, що саме держави несуть відповідальність за безкарність осіб, винних у геноциді, злочинах проти людяності та військових злочинах, зараховуючи злочини, пов'язані з сексуальним насильством та іншими формами насильства щодо жінок та дівчат. Зазначалося, що на ці злочини не поширюється амністія. Підкреслювалося, що всі сторони збройних конфліктів повинні Вживати спеціальних заходів для захисту жінок та дівчат від гендерно обумовленого насильства, особливо від зґвалтування та інших форм насильства, яке вчиняється в умовах збройного конфлікту (п. 10) [154].

У резолюції Ради Безпеки ООН № 1820, яку було прийнято у 2008 р., підкреслювалося, що сексуальне насильство, коли воно використовується або заохочується як тактика війни навмисно проти цивільного населення або в рамках поширених або систематичних нападів на цивільних осіб, здатне значно посилити напругу обстановки в період збройного конфлікту і може перешкоджати відновленню міжнародного миру та безпеки [46].

Важливим кроком у протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, стала схвалена у квітні 2019 р. Радою Безпеки ООН Резолюція № 2467 щодо запобігання сексуальному насильству під час збройного конфлікту. У п. 30 резолюції Рада Безпеки ООН закликає сторони криміналізувати сексуальне насильство в конфліктних та постконфліктних ситуаціях та не поширювати на ці злочини положення про амністію [190].

На виконання цієї резолюції Законом України від 09 жовтня 2024 р. № 4012-IX було доповнено КК України ст. 442-1 «Злочини проти людяності», яка встановлює відповідальність за умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства; оборнення в рабство або торгівлі людьми [172].

Однак зазначимо, що наразі кваліфікація дій винних осіб відбувається за

ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», оскільки не напрацьована практика відмежування від ст. 442-1 КК України.

Згідно з чинним кримінальним законодавством України СНПК кваліфікується за ст. 438 Кримінального кодексу України. Однак сама диспозиція статті не передбачає такого діяння. СНПК охоплюється словосполученням «інші порушення законів та звичаїв війни».

Водночас у діючій редакції ст. 438 КК України криється проблема, що ускладнює дослідження СНПК, оскільки ці діяння не видимі в загальній кількості зареєстрованих злочинів за ст. 438 КК України. Тобто, існуючі статистичні та облікові відомості не передбачають конкретизації діяння, яке було вчинене, адже диспозиція ст. 438 КК України містить сім альтернативних груп злочинних діянь, які утворюють порушення законів та звичаїв війни.

Зокрема, відповідно до офіційних статистичних даних за 2022 р. за ст. 438 КК України зареєстровано 161 754 кримінальні правопорушення. Прокурорами зафіксовано 349 фактів СНПК, із них 225 фактів щодо жінок та 124 факти щодо чоловіків [201]. При цьому існуючі загальнодоступні статистичні обліки кримінальних правопорушень за ст. 438 КК України не містять поділу на окремі види, і тому не виділено в окрему графу обліку саме ті порушення законів та звичаїв війни, які «пов'язані з сексуальним насильством». Проте, за даними представників Офісу Генерального прокурора, наразі система обліку та реєстрації злочинів, пов'язаних з СНПК, доопрацьовується саме з урахуванням вищезазначених критеріїв.

Наступною проблемою, що ускладнює дослідження СНПК, є помилки та неправильна кваліфікації сексуального насильства, яке вчиняється в умовах збройного конфлікту. Поширеними є випадки, коли СНПК неправильно кваліфікують за ст. ст. 152, 153, 154, 155, тобто без урахування контексту збройного конфлікту. Також аналіз судової практики свідчить про те, що в 66 % проаналізованих нами повідомлень про підозру під час опису об'єктивної сторони сексуального насильства виокремлюється така ознака: «без добровільної згоди потерпілої особи». У таких формулюваннях немає потреби,

оскільки у контексті збройного конфлікту наявність згоди чи її відсутність на кваліфікацію не впливає.

Верховною Радою України 20.11.2024 було прийнято Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій», який набрав законної сили 18.06.2025 р. Закон визначив основні засади державної політики у сфері правового і соціального захисту осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій [182].

Вищезгаданий закон визначає «сексуальне насильство, пов'язане із збройною агресією Російської Федерації проти України» як сексуальне насильство, скоєне проти будь-якої особи у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України починаючи з 20 лютого 2014 року, включаючи зґвалтування, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусовий аборт, примушування до зайняття проституцією, сексуальну експлуатацію, примушування до статевого акту з третьою особою, примушування до споглядання статевого акту, сексуальне рабство, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, примусове обрізання, примусову кастрацію, каліцтво або вчинення насильницьких дій над статевими органами, примусове оголення сексуального характеру, будь-яку іншу форму сексуального насильства, а також погрози та спроби його вчинення [182].

Законом закріплено право потерпілих на отримання статусу особи, постраждалої від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та на отримання невідкладних проміжних репарацій з метою відновлення порушених прав таких осіб.

Право на отримання проміжних репарацій охоплює:

1. Отримання інформації про свої права та можливості їх реалізації;
2. Право на безоплатну реабілітацію незалежно від місця проживання та відповідно до потреб, що включає комплекс медичних, психосоціальних та

інших заходів, спрямованих на відновлення фізичного і психологічного стану та соціальних функцій потерпілої особи;

3. Право на отримання негайної грошової виплати;
4. Право на безоплатну правову допомогу;
5. Право на тимчасовий притулок у разі необхідності;
6. Право на соціальні послуги [182].

Крім того, законодавством не обмежується право військовополонених на отримання ними статусу особи, постраждалої від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та на отримання невідкладних проміжних репарацій [182].

Крім того, закон закріплює важливі засади щодо визнання особи постраждалою від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією РФ проти України. Постраждалими від СНПК є:

- 1) особа, яка визнана такою, що постраждала від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України;
- 2) діти, народжені внаслідок сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України.

Так, у ході реалізації пілотного проєкту надання проміжних репарацій постраждалим від СНПК станом на січень 2025 р. надійшло 646 звернень (377 від чоловіків, 255 від жінок, 14 щодо дітей (12 дівчат та 2 хлопців)). Виплачено репарації в межах проєкту 432 особам (240 чоловікам, 184 жінкам та 8 дітям (1 хлопчику та 7 дівчатам)) [117]. Така ситуація свідчить про поступове налагодження механізму виплати репарацій постраждалим від СНПК.

У травні 2022 р. між Урядом України та Спеціальним представником Генерального секретаря ООН була підписана рамкова угода щодо взаємодії з питань сексуального насильства під час конфлікту в аспекті реагування та запобігання цьому явищу. З-поміж 16 пунктів цієї угоди важливе значення в аспекті запобігання СНПК як явищу мають такі: п. 1 – підтримка розробки та/або зміцнення національної політики та програм із запобігання та реагування

на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, для посилення захисту; п. 6 – зміцнення верховенства права та відповідальності за злочини, пов'язані з сексуальним насильством, шляхом підтримки сектору юстиції, включаючи законодавчу реформу для боротьби з усіма формами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, відповідно до міжнародних норм і стандартів; розбудова потенціалу відповідних суб'єктів сектору юстиції, включаючи навчання слідчих, прокурорів, суддів, офіцерів поліції та іншого персоналу правоохоронних органів; розробка програм відшкодування жертвам; п. 7 – створення механізмів моніторингу, аналізу та звітності щодо СНПК, щоб забезпечити систематичний збір точної, надійної та об'єктивної інформації про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, включаючи документування конкретних злочинів, забезпечити своєчасне вжиття заходів щодо запобігання цьому злочину та реагування на нього [18]. Ці положення потенційно, за умови їх впровадження в життя, мають ключове значення на шляху до розуміння сутності нормативно-правового забезпечення, обліку та відповідальності за СНПК.

Рамкова програма містить завдання, що об'єднані у п'ять напрямів:

1. Відстеження торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації в умовах конфлікту;
2. Надання комплексної допомоги особам, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом;
3. Доступ до правосуддя та притягнення до відповідальності;
4. Посилення спроможності сектору безпеки та оборони з попередження СНПК;
5. Репарації та компенсації [188].

Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», ухвалена Радою Безпеки ООН 31 жовтня 2000 р., та резолюції Ради Безпеки ООН 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2242, 2467, 2493 у своїй сукупності стали підґрунтям порядку денного «Жінки, мир, безпека», який акцентує увагу на пріоритетності запобігання різним видам гендерно обумовленого насильства,

зокрема насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту. Визначено такі вектори:

1) запобігання насильству за ознакою статі, у тому числі шляхом притягнення до відповідальності за порушення міжнародного права; забезпечення участі жінок у запобіганні виникненню, поширенню та відновленню насильницьких конфліктів, а також усуненні причин їх виникнення, зокрема шляхом роззброєння, протидії всім формам експлуатації; підтримка мирних ініціатив та процесів розв'язання конфліктів;

2) захист прав і врахування потреб постраждалих в умовах конфліктів і після їх завершення, зокрема захист від різних форм насильства та переслідування (під час тривалих конфліктів збільшуються ризики потрапляння насамперед жінок і дівчат у ситуації торгівлі людьми, сексуального насильства, зґвалтування); врахування особливих потреб жінок і дівчат, у тому числі вразливих категорій (зокрема, біженців, внутрішньо переміщених осіб, жінок, які постраждали від насильства за ознакою статі та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом), а також жінок-комбатантів, жінок-ветеранів під час надання послуг у сфері охорони здоров'я, психологічної та гуманітарної допомоги; забезпечення участі жінок в економічному відновленні та перехідному правосудді в конфліктних і постконфліктних ситуаціях [192].

Зазначені положення втілені у змісті Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р (зі змінами, внесеними згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1150-р).

Зважаючи на ситуацію, що склалася в Україні, у національному плані наголошується: «Однією з проблем є насильство за ознакою статі, в тому числі сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. За результатами дослідження з питань насильства «Благополуччя та безпека жінок», яке у 2019 р. проведено ОБСЄ, 67 відсотків українських жінок, які постраждали від насильства, зазнавали фізичного, психологічного або сексуального насильства у віці від 15

років. На всіх територіях України, звільнених Збройними Силами, зокрема у Херсонській, Харківській, Чернігівській, Сумській, Запорізькій, Київській, Донецькій, Луганській областях, фіксуються численні випадки вчинення військовими Російської Федерації сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Жінки та дівчата становлять більшість постраждалих, а найпоширенішою формою сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, є зґвалтування, в тому числі групове. Управління Верховного комісара ООН з прав людини вивчає інформацію про ці випадки. Водночас кількість звинувачень у сексуальному насильстві, пов'язаному з конфліктом, зростає, хоча все ще важко оцінити масштаби цих злочинів, оскільки постраждалі часто не бажають або не можуть давати інтерв'ю. Взаємодія суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, ускладнена, і правоохоронні органи мають обмежені можливості розслідування випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом» [176].

Також важливо зазначити, що Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року охоплює такі напрямки діяльності, спрямованої на протидію насильству за ознакою статі та сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом:

1) забезпечення повної та рівноправної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень на всіх рівнях, у тому числі в мирних переговорах, діяльності щодо встановлення миру, реінтеграції та примирення; участі у виборах (як кандидатів, так і виборців), суспільно-політичній діяльності;

2) запобігання насильству за ознакою статі, у тому числі шляхом притягнення до відповідальності за порушення міжнародного права; забезпечення участі жінок у запобіганні виникненню, поширенню та відновленню насильницьких конфліктів, а також усуненні причин їх виникнення, зокрема шляхом роззброєння, протидії всім формам експлуатації; підтримка мирних ініціатив та процесів розв'язання конфліктів;

3) захист прав і врахування потреб постраждалих в умовах конфліктів і після їх завершення, зокрема захист від різних форм насильства та

переслідування (під час тривалих конфліктів збільшуються ризики потрапляння насамперед жінок і дівчат у ситуації торгівлі людьми, сексуального насильства, зґвалтування);

4) врахування особливих потреб жінок і дівчат, у тому числі вразливих категорій (зокрема біженців, внутрішньо переміщених осіб, жінок, які постраждали від насильства за ознакою статі та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом), а також жінок-комбатантів, жінок-ветеранів під час надання послуг у сфері охорони здоров'я, психологічної та гуманітарної допомоги; забезпечення участі жінок в економічному відновленні та перехідному правосудді в конфліктних і постконфліктних ситуаціях [192].

Позитивним кроком є висловлені прагнення держави забезпечити притягнення до відповідальності винних осіб, захист потерпілих та відновлення порушених прав. Постраждалі від СНПК утворюють окрему цільову групу, на яку спрямований план. У цілому Україна проходить унікальний етап становлення європейських цінностей та забезпечення гендерної рівності в надзвичайно складних соціально-політичних умовах. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, Мир, Безпека» на період до 2025 року було прийнято в умовах збройного конфлікту, що зумовило концентрацію заходів, зважаючи на нові виклики, пов'язані з наявністю збройного конфлікту. Цей документ об'єднав зусилля 56 органів державної влади на національному та місцевому рівнях. Наразі розробляється третій план на строк до 2030 року.

Залишається не врегульованим повною мірою на законодавчому рівні питання захисту персональних даних постраждалих від СНПК осіб. Потребують системної регламентації в КПК України заходи забезпечення конфіденційності та захисту персональних даних постраждалих від сексуального насильства осіб під час досудового розслідування. Зокрема, для уникнення моральних страждань та повторної віктимізації потерпілих осіб будь-які кримінальні процесуальні документи та рішення у справах щодо вчинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, у відкритому

доступі не мають містити ніяких автобіографічних даних про потерпілу особу та будь-якої інформації, яка дозволяє ідентифікувати особу. Це забезпечить дотримання міжнародного принципу, згідно з яким досудове розслідування повинно поважати конфіденційність особи. Крім того, за наявності безпосередньої загрози життю та здоров'ю особи конфіденційність даних може бути забезпечена відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Однак ні згаданим законом, ні КПК України не передбачено підставу для захисту персональних даних – можливість повторної та вторинної віктимізації або стигматизації.

Задля врегулювання питання захисту персональних даних постраждалих осіб і недопущення ретравматизації та вторинної віктимізації постраждалих осіб на розгляді Верховної Ради України знаходиться проєкт Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту (№ 9351 від 05.06.2023). Зазначеним проєктом Закону пропонується запровадження розгляду слідчим суддею заяв, клопотань та скарг у кримінальному провадженні щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту, а також здійснення судового розгляду кримінальних проваджень цієї категорії у закритому судовому засіданні, крім випадків, коли суд за письмовим клопотанням потерпілого прийме рішення про кримінальне провадження у відкритому судовому засіданні [187]. Вважаємо, що така законодавча ініціатива потребує схвалення та сприятиме зниженню можливості ретравматизації та стигматизації постраждалої особи.

Крім того, вищезазначеним проєктом Закону передбачається вирішення питання альтернативної підслідності. Зокрема, законодавці пропонують доповнити ст. 216 КПК України положенням про те, що досудове розслідування злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту, здійснюють слідчі органів Національної поліції

України або слідчі органів безпеки [187].

Кваліфіковану оцінку сучасному стану законодавчого забезпечення ефективного розслідування СНПК дає І. Гловлюк, яка зазначає, що сучасна ситуація розслідування злочинів СНПК вимагає нових нормативно-правових та практичних рішень. Ці рішення повинні бути орієнтовані на постраждалих та свідків та враховувати найкращі міжнародні практики. Наразі окремі положення КПК України не відповідають сучасним реаліям розслідування міжнародних злочинів та потребують уточнень, що дозволить посилити спроможності стосовно розслідувань фактів СНПК з орієнтацією на потреби постраждалих та безпеку свідків [187].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що основні законодавчі кроки повинні бути спрямовані на забезпечення постраждалим від СНПК захисту, безпеки, конфіденційності, недопущення ретравматизації та стигматизації, забезпечення доступу до правосуддя, якісної реабілітації та отримання репарацій.

Отже, резюмуючи, зазначимо:

1. Підґрунтя правового регулювання СНПК складають: 1) норми міжнародного права у галузі прав людини (Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), Пекінська декларація та Платформа дій до неї та ін.); 2) норми міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них); 3) норми міжнародного кримінального права (Римський статут МКС); 4) рішення міжнародних трибуналів стосовно військових злочинів (щодо Руанди, колишньої Югославії, ДРК та ін.); 5) норми національного законодавства;

2. Основні міжнародні стандарти запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, спрямовані на максимальну гуманізацію поведінки військових щодо цивільного населення та військовополонених. Ключові міжнародні стандарти запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з

конфліктом, передбачені в Гаазьких та Женевських конвенціях та Додаткових протоколах до них, а також Римському статуті Міжнародного кримінального суду;

3. Сексуальне насильство є грубим порушенням Женевських конвенцій та Римського статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 8), учасниками якого є і Україна, і рф;

4. Існує потреба в напрацюванні практики правильної кваліфікації фактів СНПК. Навіть після доповнення КК України ст. 442-1 відсутні чіткі та зрозумілі критерії відмежування від ст. 438 КК України;

5. Аналіз нормативної бази свідчить про відсутність дієвого механізму ідентифікації та моніторингу потенційних загроз суспільній безпеці з урахуванням гендерних аспектів у розрізі національної безпеки в загальнодержавному масштабі, а також інформування населення про них;

6. Повною мірою питання нормативного врегулювання відповідальності та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, на сьогодні в Україні не вирішено. Доцільно розробити порядок взаємодії між різними суб'єктами, які задіяні до процесу запобігання СНПК;

7. Доцільно передбачити в чинному законодавстві таку підставу для захисту персональних даних, як повторна та вторинна віктимізація або стигматизація.

8. Існує необхідність прийняття законодавчих пропозицій щодо запровадження розгляду кримінальних проваджень за фактами СНПК у закритому судовому засіданні, а також здійснення судових проваджень в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення; передбачення альтернативної підслідності СНПК.

2.2. Загальносоціальні заходи запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні

Відомо, що весь період існування кримінології як науки вчені дискутують із приводу того, який термін є більш вдалим для пояснення діяльності, спрямованої на усунення причин та умов кримінальних правопорушень. Не заглиблюючись у полеміку, зазначимо, що ми підтримуємо позицію тих авторів (А. Зелінський, В. Голіна, О. Литвак), які пропонують усі форми та заходи превентивного характеру об'єднати терміном «запобігання», а профілактикою називати заходи щодо усунення або нейтралізації криміногенних чинників [128, с. 26].

Запобігання злочинності в широкому розумінні – це історично сформована система подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов злочинності, яке реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів.

У більш вузькому, прикладному значенні запобігання злочинам являє собою діяльність, спрямовану на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення [93, с. 24].

Головна мета заходів запобігання полягає в тому, щоб створити в державі таке сприятливе становище, такий міцний правопорядок, що гарантували б зниження злочинності до мінімального рівня, який доступний у суспільстві з урахуванням економічних, організаційно-управлінських, суспільно-психологічних та інших умов його існування [168, с. 353].

У нашому дослідженні під запобіганням злочинності будемо розуміти різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якого полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин та умов, шляхом обмежень, нейтралізації, а якщо є

можливість – усунення їхньої дії [106, с. 124]. Запобігання – це комплекс заходів впливу саме на причини та умови злочинної поведінки, спрямований на обмеження їхньої дії та усунення останньої. Метою запобігання є недопущення вчинення злочинів [127, с. 18]. У тому разі, коли запобігти злочинам не вдалося, внаслідок різних причин, починається протидія злочинності.

Протидія злочинності являє собою діяльність органів кримінальної юстиції та інших уповноважених суб'єктів щодо виявлення, припинення, розслідування та притягнення до відповідальності винних у вчиненні кримінальних правопорушень. Метою протидії злочинності є охорона правопорядку і забезпечення публічної безпеки [127, с. 18].

Саме цей підхід до визначення термінів запобігання та протидії насильству за ознакою статі використано законодавцем в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 року запобігання насильству за ознакою статі – це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо насильства за ознакою статі, його причин і наслідків, на формування нетерпимого ставлення до насильства за ознакою статі, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються [174].

Протидія насильству за ознакою статі – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на припинення насильства за ознакою статі, надання допомоги та забезпечення захисту постраждалої особи та отримання

нею відшкодування завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків насильства за ознакою статі, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [174].

Аналіз змісту нормативно закріплених визначень запобігання та протидії насильству за ознакою статі дозволяє констатувати, що законодавець під запобіганням пропонує розуміти більш м'які заходи, спрямовані на підвищення рівня обізнаності громадян з метою зниження ризиків стати потерпілою від такого насильства, усунення дискримінаційних факторів. У той час як протидія – це система заходів, спрямованих на припинення насильства, надання допомоги, відшкодування шкоди, притягнення до відповідальності тощо.

У дослідженні під запобіганням злочинності будемо розуміти різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин та умов останніх шляхом обмежень, нейтралізації, а якщо є можливість – усунення їхньої дії [106, с. 188].

За рівнем виділяють загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності. Загальносоціальне запобігання злочинності є важливою складовою соціальної політики, оскільки створює соціально-економічне та культурне підґрунтя для ефективного здійснення спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання [106, с. 19]. Усталеною є позиція, що загальносоціальні заходи запобігання спрямовуються на вирішення широкого кола соціальних проблем, але побічно сприяють запобіганню злочинності. Це пов'язане з тим, що соціальні об'єкти, явища, події мають зі злочинністю кореляційний зв'язок, тобто такий вид залежності, коли зміна стану однієї величини приводить до ймовірної зміни стану іншої величини.

Заходи загальносоціального запобігання злочинності не ставлять перед собою спеціальних цілей запобігання злочинності та окремим злочинам. Однак вони мають важливий кримінологічний аспект, виступаючи основою спеціальної профілактики, оскільки їхня спрямованість на вирішення

проблемних завдань, що стоять перед нашою державою, створює передумови для зменшення рівня злочинності [150]. В. Голіна розглядає загальносоціальне запобігання злочинності як стратегію, а спеціально-кримінологічне запобігання – як тактику протидії злочинності [92, с. 208]. Дослідження проблем запобігання злочинності загальними та спеціальними заходами дозволить забезпечити системний вплив на саму злочинність, а також на фактори, що її детермінують та створюють умови для існування. Це сприятиме підняттю управління антикримінальною діяльністю на рівень загальнодержавної стратегії [106, с. 372].

А. Закалюк зазначав, що практичне значення дослідження проблеми запобігання злочинності загальними та спеціальними заходами дозволить забезпечити системний вплив на саму злочинність, а також фактори, що її обумовлюють та створюють умови для існування. Це сприятиме підняттю управління антикримінальною діяльністю на рівень загальнодержавної стратегії [106, с. 374].

На підставі узагальнення існуючих у кримінології підходів щодо класифікації суб'єктів, які здійснюють запобігання злочинності [78, с. 100; 93, с. 27], вважаємо оптимальним запропонувати наведене нижче бачення системи суб'єктів запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. До цієї системи входять державні органи, які:

1) визначають державну політику у сфері запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним використанням бюджетних коштів, та які створюють і вдосконалюють законодавчу базу (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України);

2) координують діяльність правоохоронних органів щодо запобігання цим злочинам (Офіс Генерального прокурора, Рада національної безпеки і оборони України);

3) здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів (МВС України, Національна поліція України, прокуратура, СБУ);

4) не мають цільового спрямування на запобігання таким злочинам, але їхня діяльність впливає на запобіжні процеси (Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство юстиції України, соціальні служби, громадські організації, навчальні заклади, медичні заклади, бюро безоплатної правничої допомоги).

До першої групи суб'єктів загальносоціального запобігання належить Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Відповідно до національного законодавства Президент України є гарантом забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції України), призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора, вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України (ст. 106 Конституції України).

Верховна Рада України визначає засади забезпечення гендерної рівності в країні, встановлює відповідальність за вчинення гендерно обумовленого насильства, здійснює правове регулювання діяльності спеціально уповноважених суб'єктів запобігання гендерно обумовленому насильству. Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин займається питаннями: додержання прав і свобод людини і громадянина; запровадження європейських стандартів захисту прав і основоположних свобод людини в національне законодавство; діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; законодавчого забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; співробітництва з Радою Європи, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі у сфері додержання (захисту) прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин та ін. [181, с. 147].

З метою розслідування фактів СНПК 20 вересня 2022 р. була створена

Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України з питань розслідування фактів сексуального насильства, вчинених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Основними завданнями останньої визначено розслідування фактів сексуального насильства, вчинених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та ініціювання питання про притягнення осіб, винних у вчиненні сексуального насильства, до відповідальності, у тому числі щодо міжнародного розшуку таких осіб та здійснення співробітництва за принципом універсальної юрисдикції [183].

Діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (далі – Уповноважений) спрямована на здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі. Метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є: 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина; 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; 4) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина; 4) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод та ін. Щороку Уповноважений представляє Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні [186].

Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості; розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм. Кабінет Міністрів України регулярно інформує громадськість через засоби масової інформації про свою діяльність, залучає

громадян до процесу прийняття рішень, що мають важливе суспільне значення [177]. До повноважень Кабінету Міністрів України належить затвердження Типового положення про відповідальний підрозділ з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також Типового положення про радника з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі. Кабінетом Міністрів України розроблено та затверджено Державну соціальну програму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р. (постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 № 145). Варто зауважити, що зазначена програма приймалась рівно за рік до початку повномасштабного вторгнення і вона не містить жодного заходу, пов'язаного безпосередньо із запобіганням СНПК.

До другої групи суб'єктів запобігання належить Рада національної безпеки і оборони України, яка відповідно до Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Функціями Ради національної безпеки і оборони України є: 1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; 3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

У період збройного конфлікту Рада національної безпеки і оборони України відіграє одну з ключових ролей у справі запобігання СНПК як одній із загроз національній безпеці.

Так, у Законі України «Про національну безпеку України» загрози національній безпеці України визначені як явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити

реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [178, с. 5]. У цьому контексті воєнний конфлікт як у формі війни, так і збройного конфлікту є таким явищем, яке нівелює всі демократичні цінності. Під час воєнного конфлікту порушується воєнна безпека як стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз [139, с. 625].

Національними інтересами України як складовими національної безпеки виступають життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [178, с. 5].

Вищевикладене дозволяє стверджувати, що збройний конфлікт, який наразі триває в Україні, з усіма супутніми явищами та процесами є прямою загрозою національній безпеці України.

Сексуальне насильство становить одну з похідних загроз національній безпеці у вигляді існування збройної агресії та розвитку збройного конфлікту на території України. Причому важливо розуміти, що саме існування рф як країни є потенційною загрозою для національної безпеки України. Підтвердженням цього є п. 39 Стратегії національної безпеки України, яку було прийнято у березні 2021 р., де зазначається, що рф як держава-агресор є джерелом довгострокових системних загроз національній безпеці України [213].

До третьої групи суб'єктів, що здійснюють запобігання та протидію сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, належать Національна поліція України, Служба безпеки України (ст. 438 КК України – за фактом вчинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом), органи прокуратури, Міністерство юстиції України. Більш детально повноваження цих суб'єктів буде розглянуто у наступному підрозділі роботи, оскільки вони наділені спеціальними повноваженнями щодо запобігання СНПК.

Четверта група суб'єктів охоплює суб'єктів, які не мають цільового спрямування на запобігання таким злочинам, але їхня діяльність впливає на запобіжні процеси.

У 2017 р. Кабінетом Міністрів України запроваджено посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики (далі – Урядовий уповноважений), на яку покладено функцію з організації здійснення Кабінетом Міністрів України повноважень у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства [166]. Саме Урядовий уповноважений тісно співпрацює з іншими відомствами, координує діяльність місцевих органів виконавчої влади щодо подолання гендерної нерівності, надання допомоги постраждалим від СНПК.

Так, головною функцією Урядового уповноваженого є організація здійснення Кабінетом Міністрів України повноважень у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства. Основні завдання Урядового уповноваженого: 1) сприяння забезпеченню реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; 2) участь відповідно до компетенції у координації роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 3) проведення моніторингу щодо врахування Кабінетом Міністрів України принципу гендерної рівності під час прийняття нормативно-правових актів; 4) участь у здійсненні Прем'єр-міністром України представництва Кабінету Міністрів України у міжнародних зустрічах і форумах, у тому числі з Комісією ООН із статусу жінок, Радою безпеки ООН на сесіях з порядку денного «Жінки, мир, безпека», Радою Європи, ОБСЄ тощо; 5) співпраця та взаємодія з громадянським суспільством з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства [222].

Урядовий уповноважений розробляє та подає Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо забезпечення ефективної реалізації державної

політики, спрямованої на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, удосконалення механізму її реалізації; сприяє координації дій з впровадження центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування рекомендацій міжнародних інституцій з прав людини та рекомендацій і зауважень міжнародних моніторингових місій та міжнародних організацій тощо [222].

Також він бере участь у підготовці державної доповіді про виконання в Україні Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та інших доповідей, які стосуються стану забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; підготовці та опрацюванні проектів актів законодавства з питань, що належать до його компетенції; розробленні державних програм з питань гендерної рівності; проведенні моніторингу та здійсненні контролю за виконанням Національного плану з виконання резолюції Ради безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року; забезпечує інформування громадськості через засоби масової інформації про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, а також про прийняття Кабінетом Міністрів України рішень із зазначених питань [166].

До компетенції Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України належить: провадження зовнішньополітичної діяльності держави; проведення зовнішньополітичного курсу України, спрямованого на розвиток політичних, економічних, гуманітарних, правових, наукових та інших зв'язків з іноземними державами, міжнародними організаціями, та проведення аналізу відповідних тенденцій; забезпечення дипломатичними засобами захисту та зміцнення незалежності, державного суверенітету, безпеки, територіальної цілісності та непорушності державного кордону, національних інтересів; сприяння входженню України до світового інформаційного простору, піднесенню її міжнародного авторитету, формуванню позитивного іміджу держави як надійного і передбачуваного партнера; розвитку зв'язків із закордонними українцями; розвитку

дипломатичної служби України; координація діяльності центральних органів виконавчої влади та інших органів державної влади: у сфері європейської інтеграції та представлення позиції України у відносинах з Європейським Союзом; у сфері євроатлантичної інтеграції та представлення позиції Української Сторони у відносинах між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (НАТО); координація діяльності заступників керівників центральних органів виконавчої влади, до компетенції яких віднесені питання ЄС та НАТО; погодження кандидатів на посади заступників міністрів з питань європейської інтеграції, кандидатів на посади заступників голів обласних військових адміністрацій, до компетенції яких віднесені питання ЄС та НАТО, та координація їх діяльності; провадження державної політики забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків; координація взаємодії центральних органів виконавчої влади в рамках забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, запобігання насильству в сім'ї [171].

За активної участі Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України було ратифіковано Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульську конвенцію). Ця подія сприятиме модернізації вітчизняного законодавства в частині посилення захисту жінок від гендерно обумовленого насильства, в тому числі СНПК, кібернасильства, калічення статевих органів, кібердомогання; активізації міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях. Оскільки наша держава обрала євроінтеграційний шлях розвитку, то саме Офіс Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України відіграє ключову роль у впровадженні в національне законодавство європейських цінностей в частині забезпечення гендерної рівності, подолання дискримінації, патріархальних установ та стереотипів, формування потужного нормативного підґрунтя, яке б забезпечувало захист громадян України від СНПК.

У структурі органів державної влади Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України займається формуванням та реалізацією державної

політики у сфері соціальної політики, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, торгівлі людьми, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків тощо. Саме Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України складає Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності [165]. На територіальному рівні в підрозділах працюють відділи гендерної політики Департаменту сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми.

Крім того, при Міністерстві соціальної політики, сім'ї та єдності України на постійній основі функціонує Експертна рада з питань протидії дискримінації за ознакою статі (далі – Експертна рада). Експертна рада створюється з метою сприяння у формуванні та реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, недопущення всіх форм дискримінації за ознакою статі. Експертна рада наділена консультативно-дорадчими повноваженнями.

Діяльність Експертної ради передбачає: 1) розгляд звернень за фактами дискримінації за ознакою статі від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, неурядових організацій, громадян з метою надання експертної оцінки та вжиття відповідних заходів; 2) розгляд питань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні; 3) підготовку рекомендацій центральним та місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям всіх форм власності, об'єднанням громадян, іншим установам та організаціям щодо усунення виявлених порушень з питань гендерної дискримінації; 4) підготовку пропозицій щодо внесення змін до актів законодавства з метою їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, недопущення всіх форм дискримінації за ознакою статі. Рішення Експертної ради мають рекомендаційний характер [164].

Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України є держателем Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (далі – Реєстр), який розробляється та буде вмонтований в єдину

систему електронних реєстрів відомства. Метою формування та ведення Реєстру є захист життєво важливих інтересів постраждалих осіб, зокрема дітей; запобігання повторним випадкам насильства; забезпечення здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству; облік випадків насильства, узагальнення та аналіз інформації про насильство; надання комплексної та своєчасної допомоги постраждалим особам суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству; координація діяльності суб'єктів шляхом оптимізації інформаційної взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству [167].

Національна соціальна сервісна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, сім'ї та єдності України і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей [180].

Поміж інших завданнями Національної соціальної сервісної служби України є: реалізація державної політики у сфері соціального захисту населення з питань надання соціальних послуг та провадження соціальної роботи; запобігання та протидія домашньому насильству, насильству за ознакою статі, торгівлі людьми; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Національна соціальна сервісна служба України здійснює заходи щодо надання консультативної допомоги та соціально-психологічної підтримки батькам у виконанні батьківських обов'язків, популяризації сімейних традицій, формування ненасильницької моделі виховання дітей та спілкування, формування взаємної відповідальності родинних поколінь.

Національна соціальна сервісна служба України в частині забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі:

- реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

- забезпечує створення та функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, здійснює повноваження держателя такого Реєстру;
- забезпечує функціонування служб підтримки постраждалих осіб та здійснює контроль за їх діяльністю;
- координує підготовку фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- організовує та проводить загальнонаціональні соціологічні, правові, психолого-педагогічні та інші дослідження щодо домашнього насильства, його причин і наслідків;
- збирає, аналізує і поширює відповідно до законодавства інформацію про домашнє насильство, удосконалює систему показників у формах державної статистичної звітності щодо запобігання та протидії домашньому насильству;
- забезпечує проведення моніторингу ефективності законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, практики його застосування, заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, надає методичну та практичну допомогу суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- готує та оприлюднює щорічний звіт про стан реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- веде облік даних про діяльність загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб на загальнодержавному рівні тощо [180].

На рівні областей ця діяльність здійснюється департаментами соціального захисту населення при обласних військових адміністраціях, управліннями та відділами з реалізації гендерної політики.

Навантаження на соціальних працівників в Україні зросло в декілька разів, у тому числі і через поширення фактів сексуального насильства. Зазначимо, що з таким масштабом сексуального насильства та зґвалтувань українські соціальні працівники ще не стикались. Це викликає потребу в навчанні та спеціальній підготовці спеціалістів, які здатні надати кваліфіковану

допомогу постраждалим від СНПК. Поки що підвищення кваліфікації з цього питання відбувається на добровільній основі шляхом участі у вебінарах, конференціях, семінарах, практикумах, де здобувають нові знання та навички щодо того, як надати першу психологічну допомогу, як розпочати розмову, надати пораду, як реагувати на стресові ситуації, в якій опинилась жертва, як виявляти симптоми стресу тощо [216].

Важливе значення в соціальній роботі соціальних працівників та інших задіяних суб'єктів має Кодекс Мурад, що складається з мінімальних стандартів безпечного, ефективного й етичного збирання та використання інформації про жертву або особу, яка пережила СНПК [120].

Роль соціальних працівників у ситуації СНПК полягає в такому:

1. Надавати психологічну підтримку, переконувати постраждалу, що її почуття й особисті думки важливі; допомогти зрозуміти, що вона все робила правильно і її вини немає; підтримати жінку під час проходження юридичних процедур; допомогти зрозуміти, що жертва не відповідальна за насильство; заохотити вільно висловлюватися; допомагати підвищити самооцінку постраждалої від насильства;

2. Переконувати, що постраждалій допоможуть, і направляти, а можливо, супроводжувати до відповідних служб і спеціалістів;

3. Інформувати суспільство про наслідки сексуального насильства; важливість знань про особисті й громадянські права; розвіювати міфи і стереотипи щодо сексуального насильства; пояснювати важливість обізнаності у правових аспектах сексуального насильства; навчати оточення співчувати постраждалій особі, а не ізолювати її.

Крім того, роль соціальних працівників полягає в задоволенні соціальних і побутових потреб людей, які пережили насильство; наданні притулку й невідкладної допомоги постраждалим [227].

Надають допомогу постраждалим від СНПК центри безоплатної правничої допомоги. Такими центрами є:

1. Координаційний центр з надання правничої допомоги;

2. Суб'єкти надання безоплатної первинної правничої допомоги;

3. Суб'єкти надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

Відповідно до п. 23 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» потерпілі від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту мають право на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення таких кримінальних правопорушень. За допомогою можуть звернутися особи, які постраждали від сексуального насильства.

Люди, які зазнали таких злочинних дій із боку окупантів, можуть звернутися до системи безоплатної правничої допомоги та отримати:

- консультації з будь-яких правових питань;
- інформацію щодо подальших кроків та про інші види безоплатної допомоги (медичну, психологічну тощо);
- допомогу у складенні заяви до поліції;
- послуги адвоката (за потреби) [170].

Після відкриття кримінального провадження постраждалій особі необхідно звернутися до найближчого бюро правової допомоги, де їй призначать адвоката. Адвокат здійснюватиме супровід під час досудового провадження та судового розгляду кримінальної справи [170].

Так, за період із 01 липня 2015 р. до 31 серпня 2023 р. за вторинною правничою допомогою звернулися три потерпілі особи, які постраждали від кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості, катувань або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту. Всі 3 звернення надійшли від жінок із Київської області [114]. Така незначна кількість звернень свідчить про невисокий рівень обізнаності населення про можливість отримання безоплатної правничої допомоги.

Місцеві військові адміністрації в межах своїх повноважень у сфері запобігання СНПК: 1) забезпечують проведення соціальної роботи та надання

соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми; 2) організують проведення інформаційних кампаній, у тому числі з використанням медіа; 3) забезпечують створення і підтримку гарячих ліній, пунктів консультування та розповсюдження інформаційно-просвітницьких матеріалів з питань попередження СНПК; 4) співпрацюють з об'єднаннями громадян; 5) реалізують заходи, що сприяють викоріненню передумов СНПК, у тому числі дискримінації за ознакою статі; 6) вживають заходів для підвищення рівня обізнаності населення щодо запобігання СНПК тощо.

Важливу роль у запобіганні СНПК відіграють громадські організації, які здійснюють активну діяльність щодо допомоги постраждалим від СНПК. Так, неурядова організація «Ла Страда – Україна», яка надає потерпілим психосоціальну підтримку, зокрема через національну безкоштовну гарячу лінію з питань запобігання насильству в сім'ї, торгівлі людьми та гендерній дискримінації. Крім того, громадські організації проводять соціологічні дослідження, опитування постраждалих.

Так, у вересні-листопаді 2022 р. громадською організацією (далі – ГО) «Ла Страда – Україна» було проведено опитування жінок та дівчат, постраждалих від насильства за ознакою статі, зокрема домашнього насильства. В результаті опитування було встановлено, що 88 % респонденток зверталися через пережите домашнє насильство, 7 % звернень стосувалися пережитого сексуального насильства різних видів, зокрема СНПК (один випадок). Респондентки зазнавали різних форм насильства: психологічного насильства – 83 %, фізичного насильства – 54,5 %, економічного насильства – 46 %, сексуального насильства – 4 %. Так само мали місце випадки насильства, котре в цілому не є характерними для України: каліцтво жіночих геніталій та злочини в ім'я так званої «честі» (по одному випадку). Щодо потреб постраждалих осіб у допомозі з боку уповноважених суб'єктів, то найбільшою є потреба в правовій допомозі – це зазначили 75,5 % респонденток; психологічній – 67,5 %; інформаційній – 47 %; соціальній – 22 %; гуманітарній – 16 %; медичній – 9,5 %; фінансовій – 9 %; розміщенні в притулку – 9 %; пошуку житла – 7,5 %; допомозі дитині/іншим

членам родини – 7,5 %; влаштуванні на роботу – 5,5 % [72].

Також протягом 2022–2023 рр. згаданою організацією було реалізовано проекти: «Підтримка жінок, миру та безпеки в Україні за програмою Фонду протидії конфліктам, безпеці та стабільності на 2022–2023 роки» на замовлення Уряду Великої Британії та Північної Ірландії у співпраці з громадською спілкою «Центр економічного відновлення»; «Розвиток систем попередження та реагування на насильство в закладах освіти і підвищення стійкості підлітків» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). У межах цих проектів проводилися тренінги, семінари, вебінари, присвячені проблемам запобігання та протидії гендерно обумовленому насильству; ідентифікації постраждалих; розробки алгоритму дій в ситуації домашнього насильства; особливостей взаємодії різних структур із питань протидії цим явищам тощо. Ефективність таких проектів полягає в тому, що, наприклад, у Чернігівській області 444 особи отримали знання з проблематики мобілізації зусиль громади щодо ідентифікації та реагування на випадки гендерно обумовленого насильства з особливою увагою до домашнього насильства під час війни. Також 191 особу було навчено особливостей та проблематики протидії та реагування на випадки насильства над дітьми в умовах дистанційного навчання в період війни [193].

Важливу роль на арені запобігання СНПК відіграє ГО «СЕМА Ukraine», до складу якої входять жінки, які постраждали від СНПК. До лютого 2022 р. в ГО було 20 жінок, постраждалих від СНПК, а після повномасштабного вторгнення кількість учасниць зросла до 40 осіб.

Діяльність ГО «СЕМА Ukraine» спрямована на викорінення сексуального та гендерно обумовленого насильства як зброї війни та на захист прав, свобод та суспільних інтересів жінок, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного з війною, а також на надання допомоги постраждалим у вирішенні економічних, соціальних, культурних, психологічних та інших проблем своїх членкинь [54].

Напрямами діяльності ГО «СЕМА Ukraine» є:

1. Підвищення громадської обізнаності про реалії, причини та наслідки

сексуального та гендерно обумовленого насильства під час збройного конфлікту (війни) в Україні;

2. Підтримання безпечної платформи для тих, хто пережив СГОН у ході війни, щоб вони мали можливість збиратися разом та говорити про сексуальне та гендерно обумовлене насильство під час війни і пов'язані з ним проблеми;

3. Просування цілісної моделі догляду за потерпілими, яка поєднує психосоціальну, юридичну підтримку та підтримку розвитку засобів для надання медичної допомоги;

4. Виступи за унеможливлення застосування сексуального насильства як зброї війни [54].

Активну участь у наданні допомоги постраждалим від СНПК надають такі громадські організації, як Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр громадянських свобод, Асоціація жінок-юристок «ЮрФем», ГО «Ла Страда – Україна», Українська фундація громадського здоров'я, Центр «Розвиток демократії», Інформаційно-консультативний жіночий центр.

Наприклад, фахівцями Української фундації громадського здоров'я надавалися психологічні консультації, зокрема у форматі «мультидисциплінарних мобільних команд», інформаційні послуги, фінансова допомога, були видані набори підтримки репродуктивного здоров'я для постраждалих. Окрім того, у межах забезпечення та підтримки функціонування центрів Барнахус в Україні у співпраці та за фінансової підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) спеціалістами фонду проводяться опитування дітей, що стали постраждалими або свідками насильства внаслідок збройної агресії РФ в Україні.

ГО «Інформаційно-консультативний жіночий центр» документуються випадки вчинення СНПК. ГО надає медичні послуги, психологічну та матеріальну допомогу, допомогу у зміні місця проживання, перенавчання і працевлаштування, доступі до правосуддя [108].

Участь КМЄС у запобіганні СНПК полягає в організації навчання поліцейських; підготовці поліцейських, зокрема слідчих, до розслідування

воєнних злочинів; наданні консультацій щодо ефективного розслідування тощо. Ця діяльність здійснюється з метою відновлення роботи поліції на деокупованих територіях; повернення верховенства права на ці території; розбудови спроможностей розслідування воєнних злочинів; налаштування діалогу і взаємовідносин між органами влади, правоохоронними органами та суспільством [156].

У 2019 р. за підтримки структури Організації Об'єднаних Націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ООН Жінки) в Україні та Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні за погодженням із Офісом Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, Міністерством закордонних справ України та Міністерством юстиції України було розроблено Стратегію запобігання та протидії сексуальному насильству [212]. Документ не має офіційного характеру, однак містить важливі рекомендації, зокрема: включення поняття сексуального насильства до кодексу поведінки всіх служб безпеки та збройних сил [212]. Тобто сексуальне насильство має бути прямо заборонене в кодексі поведінки всіх служб безпеки та збройних сил. Доцільно, щоб кодекс поведінки чітко окреслював зміст та сутність такої поведінки.

Так, у Двосторонній командній директиві 040-001 НАТО зазначено стандарти НАТО при перегляді кодексу поведінки щодо запобігання сексуальному насильству в підрозділах сил і оборони. Стандарти НАТО передбачають:

- чіткі адміністративні інструкції щодо СНПК;
- розробку і запровадження інструкцій, які міститимуть стандарти щодо проведення розслідування, обсягу та якості доказів, конфіденційності процесу розслідування, зв'язку між тяжкістю злочину та запропонованою мірою покарання та захисту позивача;
- адаптацію навчальних програм підготовки фахівців сектору безпеки і оборони, включення ключових аспектів запобігання, захисту та реагування на факти СНПК; інтегрування інформації про СНПК в навчальні дисципліни та

програми, які допоможуть підготувати висококваліфікованих фахівців;

- проведення інформаційних кампаній та просвітницької діяльності із потенційними потерпілими з метою недопущення ймовірності стати постраждалою від СНПК, а також із потенційним кривдниками;

- проведення цілеспрямованих програм забезпечення постраждалих речами першої необхідності, надання різних видів допомоги;

- з метою проведення просвітницької роботи в територіальних громадах проведення навчань громадськими та міжнародними організаціями тощо. Неурядові організації відіграють важливу роль у просвітництві громад. Саме тому важливо, щоб агенції ООН, а також інші експертні групи взяли на себе відповідальність навчати неурядові й міжнародні організації та соціальних працівників забезпечувати запобігання.

Отже, на підставі зазначеного зауважимо, що загальносоціальне запобігання здійснюється державними, міжнародними органами та неурядовими організаціями. Ефективність їхньої діяльності залежить від консолідації зусиль щодо запобігання СНПК.

Векторами загальносоціального запобігання СНПК є такі:

- викорінення передумов СНПК та насильства за ознакою статі в мирний час та в особливий період;

- постійний моніторинг ситуації щодо запобігання СНПК;

- підвищення рівня обізнаності щодо запобігання СНПК в умовах збройного конфлікту, тимчасової окупації, депортації та вимушеного переміщення та залишення постійного місця проживання;

- налагодження ефективної системи взаємодії, координації та контролю за діяльністю суб'єктів, які уповноважені здійснювати запобігання СНПК;

- взаємодія та забезпечення надання медичних послуг, соціального захисту, доступу потерпілих до правосуддя та налагодження механізму взаємодії з особою, яка вчинила сексуальне насильство;

- обмін інформацією про ризики, виклики та відповідні інструменти державної політики щодо запобігання СНПК між відповідними державними

органами та громадськими інституціями;

- налагодження механізму надання комплексної допомоги особам, постраждалим від СНПК, розширення мережі прихистків, куди потерпілі можуть звернутися за безпечним середовищем та отриманням спектра послуг;

- впровадження багаторівневої загальнодержавної інформаційної кампанії щодо роз'яснення прав та можливостей жінок та дівчат, особливостей забезпечення своїх прав у період збройного конфлікту, переліку медичних, соціальних установ, правоохоронних органів, куди можна звернутися за допомогою. Причому важливо таку діяльність особливо активно проводити в невеличких містах, селах, де жінки є менш обізнаними про свої права та можливості та способи відстоювання прав;

- встановлення та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили СНПК.

Вищевикладене дає підстави резюмувати, що основні загальносоціальні заходи запобігання СНПК повинні бути спрямовані на:

1. Врегулювання правових проблем запобігання СНПК, які нами визначені в попередньому підрозділі роботи (щодо закріплення поняття СНПК, визначення альтернативної підслідності, забезпечення конфіденційності постраждалої особи, вдосконалення процедури проведення слідчих дій та судового розгляду у справах про СНПК, виплати репарацій);

2. Підвищення інформованості населення. Зокрема, слід проводити широкі інформаційно-просвітницькі кампанії, орієнтовані на постраждалих осіб та свідків, у тому числі для тих, хто знаходиться на тимчасово окупованих територіях України. Необхідно наголошувати на важливості звернення до правоохоронних органів, інформувати про зміст та механізм отримання репарації та гуманітарної допомоги, такі ресурси, як психологічна, соціальна, медична, правова підтримка), про безпечні канали комунікації з правоохоронними органами, а також алгоритм дії у разі, коли особа стала свідком або постраждала від сексуального насильства під час збройної агресії РФ в Україні;

3. Посилення та вдосконалення взаємодії національних правоохоронних органів та міжнародних інституцій, зокрема взаємодії з Міжнародним кримінальним судом та Спеціальним представником Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в умовах конфлікту;

4. Активізацію взаємодії з міжнародними правозахисними та неурядовими організаціями щодо надання допомоги постраждалим особам та членам їхніх сімей; збору інформації про порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у галузі прав людини з боку військовослужбовців РФ та афілійованих з РФ осіб; притягнення винних до кримінальної відповідальності; надання комплексної невідкладної допомоги та відшкодування заподіяної шкоди постраждалим особам.

2.3. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні

Рада міністрів ОБСЄ у своєму рішенні № 15/05 зобов'язала всі держави-учасниці «...вжити всіх необхідних заходів для запобігання гендерно обумовленому насильству щодо жінок і дівчат під час і після збройних конфліктів та надзвичайних ситуацій, притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини, і вживати спецзаходи щодо задоволення потреб жінок і дівчат у постконфліктному середовищі». Цим рішенням окреслено основні проблемні вектори, які є нагальними і сьогодні. Адже навіть в умовах діючого збройного конфлікту притягнення до відповідальності винних у вчиненні СНПК є досить дискусійним. Не розроблено і механізм надання допомоги постраждалим від такого насильства.

Крім того, резолюція РБ ООН 1888 (2009) від 30.09.2009 містить вказівку для країн про негайне вжиття заходів щодо захисту цивільних осіб, у тому числі жінок та дівчат, від всіх форм сексуального насильства. Зокрема, необхідно передбачити застосування військово-дисциплінарних заходів та забезпечити

дотримання принципу відповідальності командирів, роз'яснення військовослужбовцям про категоричну заборону вчиняти будь-яку форму сексуального насильства, перевірку кандидатів, які вступають на службу до збройних сил, із метою виключення фактів зарахування осіб, які причетні до вчинення серйозних порушень норм гуманітарного права, включно з актами сексуального насильства [189]. Отже, держава, в особі уповноважених суб'єктів зобов'язана вживати як заходів, спрямованих на захист цивільних осіб від сексуального насильства, так і заходів із недопущення такого насильства.

Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року було доповнено у 2022 р. такими напрямками, як: виявлення та реагування на СНПК; протидія насильству за ознакою статі та сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом; надання допомоги постраждалим від СНПК [176].

Протидія сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, є фундаментальною складовою процесу забезпечення сталого миру як для держав, які знаходяться в стані збройного конфлікту, так і для тих, що відновлюються після збройного конфлікту [137, с. 179]. Важливо протидіяти насильству в період, поки збройний конфлікт триває. Це дозволяє своєчасно захистити потерпілих від подальшої шкоди та, якщо є можливість, надати їм послуги, необхідні для забезпечення життя та відновлення (медичні послуги, послуги з надання психологічної та психосоціальної підтримки, юридичні послуги тощо) [149].

Масові випадки вчинення сексуального насильства, тортур, катувань, вбивств, каліцтва цивільних осіб, які ідентифікують себе як українці, вивезення дітей на територію рф, руйнування критичної інфраструктури – це реальність кожного українця. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, являє собою посягання на захищені Конституцією України цінності найвищого порядку: людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку (ст. 3 Конституції України). Відповідно до Основного закону кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність [126].

У липні 2021 р. Генеральним прокурором України, Головою Національної поліції України та Головою Служби безпеки України, які є ключовими суб'єктами запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, було прийнято спільне рішення про створення спеціалізованих підрозділів з розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту.

Для недопущення дублювання повноважень між різними правоохоронними відомствами було вирішено, що поліція займається такими кримінальними правопорушеннями, пов'язаними зі збройним конфліктом, як: умисне вбивство, катування, сексуальне насильство; Служба безпеки України – злочинами агресії щодо вищого керівництва рф, обстрілами інфраструктури, масштабних об'єктів тощо. У свою чергу, прокуратура розслідує злочини геноциду, злочини агресії, злочини проти людяності.

Оскільки органи Національної поліції України є одним із основних суб'єктів, які наділені повноваженнями щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, відповідно, вони й реєструють найбільшу кількість «воєнних» злочинів. Майже 95 % кримінальних правопорушень, учинених під час війни, виявляють та документують саме поліцейські. Відкрито понад 72 тис. кримінальних проваджень за фактами вчинення армією рф воєнних злочинів, які вчиняються військовими збройних сил рф на тимчасово окупованих територіях України, на звільнених від ворога територіях, а також злочини, що вчиняються проти мирного населення і об'єктів цивільної інфраструктури шляхом нанесення ракетних ударів по регіонах, де не ведуться активні бойові дії [155].

Крім того, у квітні 2022 р. у структурі Головного слідчого управління було створено управління з розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту. Управління проводить розслідування за ст. ст. 438, 111, 111-1 Кримінального кодексу України, а також інших злочинів, які вчиняються в умовах воєнного стану на деокупованих територіях. Відповідні регіональні та територіальні органи створюються в обласних управліннях, зокрема в Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій областях. Працівники цих

підрозділів працюють у безпосередній співпраці з Департаментом протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту Офісу Генерального прокурора.

З початку повномасштабного вторгнення слідчими органів поліції задокументовано понад 52 місця несвободи, катівні, фільтраційні табори, створені на тимчасово окупованих територіях та в рф: 27 фільтраційних таборів і в'язниць – на тимчасово окупованих територіях України, а також 7 – на території рф [41].

Під час виявлення та розслідування випадків сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, слідчі органів поліції тісно співпрацюють з прокурорами, слідчими ДБР, працівниками СБУ, фіксують докази злочинів, вчинених військовими рф, допитують свідків та потерпілих, встановлюють розміри завданих збитків і потерпілих. Розроблено та напрацьовано єдиний алгоритм дій при документуванні воєнних злочинів.

Протидія у формі розслідування сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, складається з таких етапів:

1. Розробка плану розслідування. Важливо, щоб слідчі володіли глибокими знаннями щодо специфіки сексуального насильства, яке вчиняється в умовах збройного конфлікту. План розслідування має передбачати: 1) попередній аналіз та визначення суті обвинувачення та його цілей; 2) окреслення потенційних суб'єктів або підозрюваних, ймовірних злочинів та елементів злочинів, які необхідно довести; 3) план проведення слідчих дій та збору інформації; 4) визначення завдань, які необхідно виконати, ресурсів та витрат, які будуть потрібні; 5) огляд та звітність;

2. Проведення оцінки ризиків та стратегії. Жертви сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, особливо вразливі до таких ризиків, як помста, залякування або погрози з боку імовірних злочинців щодо самих потерпілих, свідків та їхніх сімей; повторна травма, у тому числі викликана розкриттям їхньої особистості правоохоронними органами та неодноразовими запитами на інтерв'ю від невідготовлених журналістів [41, с. 39]; відсутність

соціальної підтримки, ізоляція, гендерна ідентичність або сексуальна орієнтація, етнічне походження [41, с. 39]. Деякі потерпілі також уразливі через своє неповноліття/молодий вік [13]. Слідчий повинен правильно оцінити всі ці ризики та скоригувати свої подальші дії стосовно потерпілої особи;

3. Допити (процесуальне інтерв'ю) потерпілих та свідків. Допит свідків повинен відповідати розробленій методології PEACE [41, с. 39], відповідно до якої цей процес поділений на п'ять етапів: 1) планування та підготовка; 2) залучення та пояснення; 3) отримання показань; 4) завершення; 5) аналіз;

4. Збір доказів. До основних доказів можуть долучатися інші форми доказів, такі як речові докази, документальні, електронні;

5. Аналіз доказів та кваліфікація сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом. Слідчі та прокурори повинні постійно зіставляти докази, щоб з'ясувати, чи їх достатньо для встановлення специфічних контекстуальних елементів воєнних злочинів та/або злочинів проти людяності, елементів окремих встановлених злочинів (наприклад, елементів воєнного злочину зґвалтування тощо) та індивідуальної кримінальної відповідальності підозрюваних [51, с. 223]. Це називається створенням «теорії справи», тобто теорії того, що сталося, відповідно до отриманих доказів [4].

У цілому документування та розслідування фактів СНПК повинно відбуватися відповідно до Міжнародного протоколу із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту. Основна відповідальність за розслідування та документування випадків сексуального насильства покладається на національні інститути безпеки та правосуддя, які повинні бути на відповідному рівні підготовлені й оснащені, щоб ефективно та справедливо працювати з потерпілими від сексуального насильства, розслідувати злочини, а також захищати постраждалих і свідків [149].

Таким чином, органи Національної поліції України наділені досить широким колом повноважень щодо протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. У фокусі нашої уваги в представленій роботі були слідчі підрозділи, які несуть основний тягар

розслідування сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. При цьому слід зазначити, що налагоджена взаємодія з відповідними підрозділами СБУ та прокуратури дозволяє забезпечити більшу ефективність розслідування з дотриманням людиноцентристського підходу [142, с. 93].

У ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що поліція служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини та сприяє їх реалізації [179].

Після початку другої фази збройного конфлікту, що триває з 2014 р., пов'язаної з активізацією збройної агресії РФ, перед працівниками поліції постали нові виклики. Останні обумовлені збройним протистоянням та супутніми явищами, поширенням кримінальних правопорушень, із якими раніше доводилося мати справу досить рідко. Це стосується військових та кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Водночас збройний конфлікт на території України характеризується поширенням випадків вчинення сексуального насильства над населенням України. Найбільш вразливою категорією є саме жінки, як ті, що опинилися на тимчасово окупованій території, так і ті, що вимушені залишити свої домівки, переїхавши в інші регіони України чи за її межі. Значно зріс ризик стати потерпілою від сексуального насильства, зґвалтування, торгівлі людьми як на тимчасово окупованій території, так і в містах та селах, які межують із лінією воєнних дій, в місцях перебування внутрішньо переміщених осіб, на пунктах перетинання держаного кордону тощо.

Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, військові РФ використовують як метод катування, жорстокого поводження. Воно може набувати форм зґвалтування, побиття, примусового оголення, ураження статевих органів електричним струмом, примусової розпрати з елементами сексуальних знущань тощо. Сексуальне насильство, пов'язане зі

збройним конфліктом в Україні, має низку особливостей, які відрізняють його від сексуального насильства, що вчиняється в мирний час. Ці відмінності мають важливе значення для поліцейських, зокрема для правильної ідентифікації, документування, кваліфікації та розслідування таких злочинних діянь. Зокрема:

- 1) сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, характеризується відсутністю добровільної згоди. З урахуванням супутніх обставин насильства: паніки, відчаю та страху – добровільна згода неможлива. Наявність збройного конфлікту характеризується як обставина примусу, що апріорі виключає добровільну згоду;
- 2) сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, вчиняється не ізольовано, а в сукупності з іншими злочинами, такими як катування, жорстоке поводження, незаконне позбавлення волі тощо;
- 3) сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, характеризується більш жорстокими формами вчинення (з використанням зброї, електричного струму та інших предметів);
- 4) сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, має переважно публічний характер. Вчиняється на очах у родичів, інших військових, командирів тощо.

У період збройного конфлікту поліцейські беруть активну участь у документуванні, розслідуванні випадків сексуального насильства, наданні допомоги потерпілим від цих злочинів (психологічної, юридичної, соціальної, медичної тощо).

Надаючи допомогу в межах своїх службових повноважень, поліцейський забезпечує реалізацію прав потерпілих, керуючись принципами:

- 1) безпеки осіб, які пережили сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, та інших осіб (дітей, членів родини);
- 2) конфіденційності (право особи обирати, кому розповідати про злочин, та обов'язок поліцейського не розголошувати службову інформацію без згоди потерпілої особи);
- 3) поваги (мають вживати всіх заходів, спрямованих на якнайшвидше одужання потерпілої особи, та сприяти наданню ресурсів для вирішення проблем та задоволення потреб; всі дії поліцейських повинні бути пронизані повагою до її вибору, прав та гідності);
- 4) недискримінації (забезпечення справедливого та гідного ставлення

до особи незалежно від її віку, статі, раси, релігії, національності, сексуальної орієнтації чи будь-яких інших ознак).

Врахування цих принципів у роботі дозволяє поліцейським реалізувати підхід, орієнтований на постраждалу від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, особу, а також забезпечити сприятливе, комфортне, безпечне середовище.

Відповідно до ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України досудове розслідування сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, проводять слідчі органи безпеки, однак поліцейські залучаються до документування випадків сексуального насильства як міжнародного злочину, збирання доказів, документування наслідків та шкоди для отримання потерпілими в майбутньому компенсації, досліджують випадки сексуального насильства з метою розуміння його сутності, поширеності, форм, отримання показань від потерпілих тощо.

Робота слідчих, прокурорів, оперативних працівників із фіксації та розслідування воєнних злочинів розпочинається на деокупованих територіях після вжиття заходів із розмінування та фільтраційних заходів. Після звільнення населених пунктів та територій від військ РФ обласним управлінням Служби безпеки України або обласною прокуратурою розпочинається «базове» кримінальне провадження за фактами воєнних злочинів, вчинених у межах територіальної громади.

У рамках кожного «базового» провадження створюється міжвідомча слідча група з працівників СБУ та Національної поліції України, що складається зі слідчих центральних апаратів, обласних управлінь (обох відомств) та територіальних підрозділів поліції; проводяться усі слідчі дії, пов'язані з фіксацією і розслідуванням воєнних злочинів, вчинених на території обслуговування. Слідчі Національної поліції України уповноважені фіксувати та розслідувати випадки сексуального насильства, вбивств, обставин масових захоронень, жорстокого поводження з цивільним населенням, незаконного позбавлення волі, обставин функціонування місць масового незаконного

утримання цивільного населення, жорстокого поводження з ним, факти безвісного зникнення на окупованих територіях, розграбування майна [71]. Органом досудового розслідування у таких провадженнях є слідчі відділів обласних управлінь СБУ. Працівниками поліції здійснюються заходи з пошуку свідків воєнних злочинів, поширення інформаційних матеріалів про важливість надання свідчень, надання допомоги (в тому числі психологічної) потерпілим від сексуального насильства.

Отже, органи та підрозділи Національної поліції України з-поміж усієї сукупності правоохоронних органів відіграють ключову роль у забезпеченні прав та свобод потерпілих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, шляхом виявлення таких фактів, документування, процесуального супроводження, збирання доказів та надання підтримки та допомоги кожній потерпілій особі.

Водночас залишаються проблемними такі аспекти: 1) нормативно не врегульовано участь слідчих Національної поліції України у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, що належать до підслідності слідчих СБУ, зокрема передбачені ст. 438 Кримінального кодексу України; 2) відсутній єдиний підхід до кваліфікації діянь, які об'єктивно виражаються у вчиненні сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом. Так, непоодинокими є випадки кваліфікації не за ст. 438 КК України, а за ст. ст. 152, 153 КК України тощо; 3) відсутня належна підготовка працівників поліції в частині особливостей розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень та специфічної категорії потерпілих осіб та ін. [140, с. 137].

Далі розглянемо заходи спеціально-кримінологічного запобігання СНПК в аспекті взаємодії спеціалізованих суб'єктів запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні.

Відповідно до Великого тлумачного словника взаємодія є взаємним зв'язком між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь; взаємним впливом тіл чи частинок, який зумовлює зміну стану їхнього руху [83]. Тобто взаємодія спроможна внести зміни в дію окремих учасників цього

процесу. Стосовно запобігання злочинності вплив взаємодії може виражатися у підвищенні ефективності діяльності суб'єктів запобігання. Поряд зі взаємодією важливо з'ясувати значення координації, яка полягає в погодженні, зведенні до відповідності, встановленні взаємозв'язку, контракту в діяльності людей, між діями, подіями, поняттями тощо; узгодженості рухів, дій та ін. [83]. З огляду на зміст цих понять взаємодія характеризує процес комунікації та обміну інформацією між суб'єктами взаємодії. Водночас координація полягає в організації та узгодженні дій, процесів різних суб'єктів із метою отримання певних результатів. Координація, як правило, потребує планування, визначення пріоритетів та моніторингу. Важливим аспектом координації є співпраця для досягнення спільних цілей. Тобто, взаємодія та координація є обов'язковими складовими ефективної співпраці для досягнення конкретних цілей.

Для з'ясування аспектів співпраці різних суб'єктів запобігання СНПК важливо зрозуміти зміст цього явища. Так, під СНПК розуміють зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусове переривання вагітності, примусову стерилізацію, примусовий шлюб чи будь-яку іншу, порівняно тяжку форму сексуального насильства, що вчиняється проти жінок, чоловіків, дівчаток чи хлопчиків та яка безпосередньо чи опосередковано пов'язана з конфліктом [225]. Водночас, як зазначає Х. Кіт, СНПК – це міжнародний злочин, розслідування якого потребує відмінних від загальних підходів. Прокурори та слідчі, які вже розслідують або розслідуватимуть такі злочини, мають володіти не лише знаннями про особливості доказування у таких справах, алгоритми забезпечення конфіденційності потерпілим, але й навичками проведення процесуального інтерв'ю з підходами, орієнтованими на потерпілих [196].

В Україні, за офіційними повідомленнями представників Офісу Генерального прокурора, серед зафіксованих випадків найчастіше вчиняються такі форми СНПК, як: зґвалтування, катування статевих органів, примусове оголення, погрози зґвалтування та примус дивитися на насильство над рідними. Поширення набули й випадки вчинення гендерно обумовленого насильства над

дружинами, матерями і сестрами українських військовослужбовців [169]. У такому контексті сексуальне насильство використовується як зброя, знаряддя війни. Сексуальне насильство, окрім спричинення болю, страждань, каліцтва, застосовується для демонстрації влади, домінування, приниження сторони супротиву [51, с. 222; 197, с. 128].

У кожній країні є державні органи, що наділені спеціальними повноваженнями для здійснення спеціально-кримінологічного запобігання злочинам та злочинності як явищу. Тобто запобігання злочинності є професійною діяльністю цих суб'єктів, і вони здійснюють її відповідно до передбачених законодавством повноважень. Спеціально-кримінологічне запобігання реалізують правоохоронні органи, оскільки воно вимагає певних професійних знань, умінь, навичок, використання різноманітних методів, спрямованих не лише на розслідування кримінальних правопорушень, але й на виявлення, усунення, нейтралізацію причин та умов, які їх обумовлюють.

Наразі досудове розслідування та запобігання СНПК здійснюють органи поліції, прокуратури, Державного бюро розслідувань та Служби безпеки України.

Розглянемо роль органів поліції щодо ефективного розслідування та запобігання СНПК.

На поліцію покладений основний тягар фіксації та розслідування воєнних злочинів, які вчиняє РФ на території України, зокрема й СНПК. Станом на листопад 2025 р. слідчими Національної поліції проводиться досудове розслідування 141 кримінального провадження за фактами вчинення військовими РФ сексуального насильства [179]. Слід зазначити, що у структурі Головного слідчого управління функціонує відділ розслідування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту управління організації розслідування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту. Слідчі цього відділу безпосередньо розслідують випадки СНПК. У територіальних органах (Запоріжжя, Харків) утворені структурні підрозділи (відділи), які відповідають за належне розслідування таких злочинів і накопичення доказів. За відсутності

відділів за цією категорією кримінальних правопорушень закріплюються окремі поліцейські.

Відповідно до ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України досудове розслідування СНПК належить до компетенції слідчих органів безпеки. Водночас поліцейські залучаються до документування випадків сексуального насильства як міжнародного злочину, збирання доказів, документування наслідків та шкоди для отримання потерпілими в майбутньому компенсації, вони досліджують випадки сексуального насильства з метою розуміння його сутності, поширеності, форм, отримання показань від потерпілих тощо.

З метою усунення законодавчої неврегульованості до Верховної Ради України поданий законопроект № 9351 від 05.06.2023 щодо альтернативної підслідності проваджень про СНПК слідчим поліції та служби безпеки. Зокрема, пропонується частину другу статті 216 доповнити новим абзацом такого змісту: «Досудове розслідування злочинів, які пов’язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту, здійснюють слідчі органів Національної поліції або слідчі органів безпеки» [187]. Вважаємо, що ця законодавча ініціатива є слушною та потребує прийняття, адже переважно слідчі Національної поліції України здійснюють досудове розслідування СНПК.

Робота слідчих, оперативних працівників поліції, прокурорів щодо фіксації та розслідування воєнних злочинів розпочинається на деокупованих територіях після вжиття заходів із розмінування та фільтраційних заходів. Після звільнення населених пунктів та територій від військ РФ обласним управлінням Служби безпеки України або обласною прокуратурою відкривається «базове» кримінальне провадження за фактами воєнних злочинів, вчинених у межах територіальної громади. У рамках кожного «базового» провадження створюється міжвідомча слідча група з-поміж працівників СБУ та поліції, до якої включають слідчих центральних апаратів, обласних управлінь (обох відомств) та територіальних підрозділів поліції [71]. У рамках вказаних «базових» кримінальних проваджень проводяться всі слідчі дії, пов’язані з

фіксацією та розслідуванням воєнних злочинів, вчинених на території обслуговування.

Крім того, створена та функціонує міжвідомча база «Воєнний злочин», що містить дані про понад 236 тис. осіб, і поліцейські обмінюються даними про цих злочинців не тільки з правоохоронними органами та силами оборони України, але і з Європолом та іншими міжнародними партнерами, які допомагають у розслідуванні цих злочинів. Також спеціальними підрозділами поліції використовуються такі інструменти, як верифікація воєнних злочинців у соціальних мережах, розпізнання їхніх облич за допомогою мережі з-поміж більш ніж 30 млрд зображень, отриманих із відкритих джерел. Аналізуються супутникові знімки, використовується технологія розпізнавання голосу та порівняння голосових сигнатур. Активно використовуються в роботі поліції й ДНК-лабораторії.

Далі проаналізуємо роль органів прокуратури щодо ефективного розслідування та запобігання СНПК.

Накопичення та моніторинг усієї інформації про випадки СНПК, вчинені в ході збройної агресії РФ, здійснюють органи прокуратури. Так, у структурі Офісу Генерального прокурора створено Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, в складі якого функціонує перший та другий відділи управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством (далі – Управління) [215]. Зазначене Управління здійснює нагляд за додержанням законів органами правопорядку при провадженні досудового розслідування, процесуального керівництва ним та під час участі у судовому провадженні у кримінальних провадженнях про СНПК.

З метою уникнення дублювання повноважень та функцій різних органів досудового розслідування та підрозділів прокуратури, а також для забезпечення координації роботи та систематизації органи прокуратури діють на двох рівнях (центральному та регіональному).

На центральному рівні діяльність забезпечується Управлінням, яке реалізує свої повноваження за такими напрямками:

- виконання на центральному рівні функцій, пов'язаних із розслідуванням і збиранням доказів про СНПК, у співпраці з прокурорами на регіональному рівні (обласних та окружних прокуратур), які є контактними особами з питань СНПК;

- участь у розробленні єдиних стандартів (підходів), необхідних для здійснення розслідування та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про СНПК, орієнтованих на потерпілих;

- надання обласним, окружним прокуратурам рекомендацій щодо розпізнавання ознак вчинення СНПК, а також надання допомоги у плануванні розслідування за наявності таких ознак; координування проведення тренінгів і навчань із питань СНПК для слідчих, прокурорів та державних службовців, які взаємодіють із потерпілими від СНПК і свідками у процесі здійснення правосуддя;

- внесення відомостей про СНПК до ЄРДР;

- формування спеціалізованої практики захисту та підтримки потерпілих і свідків у взаємодії з Координаційним центром підтримки потерпілих і свідків, а також здійснення координаційних функцій із контактними особами з питань підтримки та захисту потерпілих і свідків на регіональному рівні [211].

На регіональному рівні визначаються контактні особи з питань СНПК з-поміж співробітників обласних прокуратур, а також Національної поліції України та Служби безпеки України (за згодою). Вони проходять відповідну підготовку із залученням міжнародних та національних експертів. Після цього у взаємодії з Управлінням контактні особи з питань СНПК реалізують свої повноваження, зокрема, шляхом:

- участі у проведенні тренінгів із питань застосування визначених підходів до розслідування СНПК відповідно до національного законодавства та процедур;

- здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням та

розслідувань на регіональному рівні шляхом збирання інформації, у тому числі з публічних звітів, відкритих джерел та інформації, наданої іншими органами влади, яка може свідчити про вчинення СНПК;

- збору, узагальнення та аналізу відомостей щодо заінтересованих сторін, зокрема суб'єктів, які володіють інформацією про потенційні злочини, пов'язані з конфліктом, включно з ознаками СНПК, як-от: журналістів, лікарів, представників громад, організацій громадянського суспільства;

- консультування та створення на основі наявної бази відповідних служб, до яких можуть бути направлені потерпілі і свідки, зокрема для отримання медичної допомоги, психосоціальної підтримки та правової допомоги;

- проведення інформаційної роботи щодо наявних засобів захисту та підтримки для потерпілих і свідків, а також порядку подання скарги;

- внесення відомостей про СНПК до ЄРДР у випадках і порядку, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України;

- розроблення планів досудового розслідування у ситуаціях, пов'язаних із надходженням заяв та повідомлень про СНПК, а також визначення потреб у практичній та методичній допомозі [211].

У структурі Управління функціонує відділ взаємодії з міжурядовими, державними та неурядовими організаціями, який безпосередньо проводить комунікацію з іншими інституціями щодо об'єднання зусиль у спільній справі запобігання СНПК.

Завдяки ефективній співпраці між прокуратурою, органами досудового розслідування, національними та міжнародними партнерами Офіс Генерального прокурора забезпечує:

- підвищення якості фіксації доказів, зібраних при проведенні слідчих та інших процесуальних дій, та належне забезпечення процесуальних гарантій учасників кримінального провадження;

- розширення доступу до правосуддя для потерпілих та свідків як на національному, так і на міжнародному рівнях, їх захист і підтримку;

- збільшення кількості національних та міжнародних розслідувань

міжнародних злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом в Україні;

- збільшення кількості завершених судових проваджень щодо осіб, притягнутих до відповідальності за міжнародні злочини, пов'язані зі збройним конфліктом в Україні;

- зміцнення довіри широкої громадськості та національних і міжнародних партнерів до органів прокуратури та досудового розслідування, які здійснюють протидію міжнародним злочинам.

Крім того, органи прокуратури координують діяльність із іншими державними органами та неурядовими організаціями, а також із уповноваженими органами іноземних держав та міжнародними інститутами правосуддя з метою посилення підтримки та захисту потерпілих і свідків. За участю органів прокуратури відбувається взаємодія та обмін інформацією з національними та міжнародними неурядовими організаціями, залученими до процесу документування міжнародних злочинів та/або підтримки потерпілих.

Щодо ролі Державного бюро розслідувань у ефективному розслідуванні та запобіганні СНПК слід зауважити, що у 2022 р. в структурі ДБР створено окреме Управління з досудового розслідування військових правопорушень, правопорушень проти миру, безпеки людства, а також міжнародного правопорядку, вчинених внаслідок ведення рф агресивної війни проти України, із залученням представників інших країн. Отже, зазначене управління здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією рф.

У взаємодії з працівниками інших правоохоронних органів слідчі ДБР проводять огляди будинків, приміщень на деокупованій території, фіксують та документують воєнні злочини та злочини проти людяності, збирають докази застосування катування та нелюдського поводження з цивільним населенням тощо. Слідчі ДБР розслідують факти порушення законів та звичаїв війни російськими військовослужбовцями на території України [195].

Тобто, і слідчі поліції, і слідчі ДБР здійснюють документування та розслідування СНПК, однак неврегульованим залишається питання, як

відбувається розподіл, чи здійснює розслідування той суб'єкт, який виявив злочин. Питання співпраці та взаємодії нормативно не визначено.

Повноваження ДБР щодо запобігання СНПК:

- виявлення та документування випадків сексуального насильства;
- призначення експертиз;
- збирання доказів;
- внесення відомостей до ЄРДР;
- досудове розслідування сексуального насильства.

Перейдемо до розгляду ролі СБУ щодо ефективного розслідування та запобігання СНПК.

До підслідності слідчих СБУ безпосередньо належить розслідування СНПК відповідно до кримінального процесуального законодавства. Питання взаємодії слідчих поліції та служби безпеки є максимально важливим в умовах війни. Характер та зміст цієї взаємодії залежить від території, на якій відбувається співпраця: деокупована територія, окупована територія чи територія, де безперервно тривають бойові дії. Саме тому специфіка роботи визначається з урахування обстановки та всіх супутніх обставин. Більш детально з'ясуємо напрями роботи на деокупованій території.

Отже, на деокупованій території слідчі СБУ взаємодіють зі слідчими поліції, прокурорами під час здійснення таких заходів: фіксування та розслідування випадків сексуального насильства, вбивств, обставин масових захоронень, жорстокого поводження з цивільним населенням, незаконного позбавлення волі, обставин функціонування місць масового незаконного утримання цивільного населення, жорстокого поводження з ним, фактів безвісного зникнення на окупованих територіях, розграбування майна [71]. Органом досудового розслідування у таких провадженнях є слідчі відділів обласних управлінь СБУ.

Водночас працівниками поліції здійснюються заходи:

- документування доказів воєнних злочинів;
- пошуку свідків воєнних злочинів;

- поширення інформаційних матеріалів про важливість надання свідчень про факти вчинення воєнних злочинів;
- надання допомоги (в тому числі психологічної) потерпілим від сексуального насильства.

Основними напрямками (формами) взаємодії між спеціальними суб'єктами щодо запобігання СНПК є:

- створення спільних робочих груп;
- розробка алгоритмів дій;
- спільне відпрацювання деокупованих територій у складі мобільних груп (прокурор, слідчий, медик, психолог);
- сумісне проведення слідчих дій за фактами вчинення СНПК;
- обмін оперативною інформацією про факти вчинення СНПК ;
- розробка спільних планів заходів для відпрацювання деокупованих територій та вжиття запобіжних заходів;
- проведення спільних проміжних та підсумкових нарад, колегій, під час яких озвучуються та аналізуються проблемні питання розслідування фактів СНПК;
- виконання вказівок прокуратури під час досудового розслідування СНПК та ін. [133, с. 396].

Отже, основними суб'єктами, які здійснюють спеціально-кримінологічне запобігання СНПК, є поліція, прокуратура, ДБР та СБУ. Запобігання та досудове розслідування СНПК неможливі без взаємодії цих ключових учасників. З іншого боку, на нормативному рівні повноваження цих суб'єктів чітко не конкретизовано та не розмежовано, що часто призводить до дублювання функцій. Одним зі шляхів вирішення цього питання є розробка та прийняття Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Державного бюро розслідувань та Служби безпеки України щодо ефективного розслідування сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом.

Крім того, проблемами, які на сьогодні ускладнюють діяльність задіяних

суб'єктів, є обмежений доступ правоохоронних органів до тимчасово окупованих територій, до зони ведення активних бойових дій, неготовність постраждалих осіб повідомляти про пережите насильство з боку окупантів. Проблемним питанням є й ідентифікація форм сексуального насильства в умовах збройної агресії рф. Іноді навіть постраждалі особи не можуть ідентифікувати як злочинне діяння та прояв сексуального насильства, наприклад, погрози зґвалтуванням, сексуалізоване катування, примусове оголення тощо. Зважаючи на це, кількість офіційно зафіксованих випадків сексуального насильства, як і загалом воєнних злочинів рф, не відображає повного масштабу злочинних діянь окупантів на території України.

Отже, з метою вдосконалення взаємодії між спеціальними суб'єктами щодо запобігання СНПК вважаємо за доцільне:

1. На нормативному рівні визначити перелік суб'єктів, які здійснюють запобігання СНПК, що дозволить уникнути дублювання повноважень та підвищити рівень ефективності запобігання;

2. Розробити та впровадити в діяльність порядок взаємодії між органами поліції, прокуратури, ДБР, СБУ та іншими суб'єктами щодо ефективного розслідування та запобігання СНПК, який би врегульовував питання обміну інформацією; порядок проведення спільних заходів, роботи з постраждалими тощо. При цьому зважити на те, що основними напрямками (формами) взаємодії між спеціальними суб'єктами щодо запобігання СНПК є: створення спільних робочих груп; розробка алгоритмів дій; спільне відпрацювання деокупованих територій у складі мобільних груп (прокурор, слідчий, медик, психолог); сумісне проведення слідчих дій за фактами вчинення СНПК; обмін оперативною інформацією про факти вчинення СНПК; розробка спільних планів заходів для відпрацювання деокупованих територій та вжиття запобіжних заходів; проведення спільних проміжних та підсумкових нарад, колегій, під час яких озвучуються та аналізуються проблемні питання розслідування фактів СНПК; виконання вказівок прокуратури під час досудового розслідування СНПК та ін.;

3. Розробити спільний міжвідомчий механізм накопичення, моніторингу та обміну інформацією про випадки СНПК. Це зумовлене потребою у формуванні цілісної системи реагування на такі злочини. Відсутність єдиної інформаційної бази ускладнює ефективну координацію дій правоохоронних органів, органів державної влади та міжнародних партнерів. Запровадження узгодженого механізму дозволить забезпечити повноту, достовірність і своєчасність збору даних, підвищити якість доказової бази та сприятиме посиленню відповідальності за СНПК;

4. На законодавчому рівні врегулювати питання альтернативної підслідності ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», наділивши органи поліції правом здійснювати досудове розслідування за це кримінальне правопорушення, та відмежування від ст. 442-1 КК України «Злочини проти людяності» в аспекті кваліфікації сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні;

5. Визначити перспективами подальших наукових розвідок у цьому напрямі дослідження щодо взаємодії національних правоохоронних органів із міжнародними інституціями, як-от: Міжнародним кримінальним судом, Спеціальним представником Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в умовах конфлікту, Консультативною місією Європейського Союзу, зокрема щодо навчання правоохоронців міжнародним стандартам та практикам розслідування СНПК, накопичення доказової бази, активного використання процесуального інтерв'ю в роботі з постраждалими та ін.

2.4. Міжнародний досвід запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні

Міжнародний досвід запобігання СНПК ґрунтується на ключових положеннях норм міжнародного права, зокрема Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., чотирьох Женевських конвенцій

1949 р. та Додаткового протоколу № 1 1977 р., Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права, зокрема IV Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р., Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Конвенції про права дитини 1989 р. та Факультативного протоколу щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р., Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. та Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р.

Основні міжнародні стандарти запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, містяться в досить значному переліку актів міжнародного права та спрямовані на максимальну гуманізацію поведінки військових щодо цивільного населення та військовополонених. Ключові міжнародні стандарти запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, передбачені в Гаазьких та Женевські конвенціях та Додаткових протоколах до них, а також Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

Крім формування міжнародного нормативного підґрунтя запобігання СНПК, міжнародна спільнота докладає значних зусиль до зниження градусу напруги у збройних конфліктах та намагається активізувати дії, спрямовані на недопущення вчинення такого насильства та надання допомоги постраждалим від СНПК. Так, офіційно з 2010 року Генеральним секретарем ООН готуються щорічні доповіді щодо СНПК. Підготовка таких доповідей здійснюється на виконання Резолюції РБ ООН 1888 (2009). Саме цей документ визнав СНПК загрозою миру та безпеки людства. Цінність щорічних доповідей полягає в тому, що вони містять аналіз ситуації в світі щодо СНПК, визначають країни, які вчиняють цей злочин, та містять рекомендації стосовно запобігання та реагування на СНПК [189].

Крім того, відповідно до Резолюції РБ ООН 1888 (2009) у структурі ООН було створено Офіс Спеціального представника секретаря з питань сексуального насильства в умовах конфлікту. Спеціальний представник є пресекретарем ООН та політичним адвокатом з питань СНПК. У квітні 2017 р. спеціальним представником була призначена П. Паттен, яка визначила такі пріоритетні вектори для мандату:

1) перетворення культури безкарності в культуру справедливості та підзвітності шляхом послідовного та ефективного переслідування. Пріоритетом діяльності є профілактика СНПК, оскільки сексуальне насильство ніколи не є випадковістю. Боротьба з сексуальним насильством, пов'язаним з конфліктом, стала боротьбою з безкарністю. Саме завдяки послідовному та ефективному переслідуванню злочинці будуть затримані, щоб зґвалтування більше не було безкарним;

2) сприяння національній власності та лідерству для стійкої реакції, орієнтованої на виживання. Обличчя мандату – це обличчя того, хто вижив. Тільки підхід, орієнтований на тих, хто вижив, може сприяти їх відновленню і визначити пріоритети їхніх прав, потреб і побажань. Це означає забезпечення того, щоб ті, хто вижив, мали доступ до відповідних доступних та якісних послуг, зараховуючи охорону здоров'я; психосоціальну підтримку; юридичні послуги та підтримку засобів до існування, особливо у випадках, коли ті, хто вижив, були відхилені сім'ями;

3) усунення першопричин СНПК зі структурною гендерною нерівністю та дискримінацією, бідністю та маргіналізацією як її невидимим драйвером у часи війни та миру [230].

Крім того, мандат спеціального представника передбачає координацію зусиль міжнародної спільноти щодо запобігання та реагування на СНПК, а також посилення відповідальності сторін конфлікту.

Основні повноваження:

1) моніторинг та звітування (координація збору інформації про випадки СНПК у зонах конфліктів; підготовка щорічних доповідей Генерального

секретаря ООН для Ради Безпеки);

2) адвокація та дипломатія: ведення переговорів зі сторонами конфліктів щодо припинення практик СНПК. Включення сторін до так званого списку ганьби та надання рекомендацій щодо їх виключення за умови виконання зобов'язань;

3) підтримка жертв: сприяння створенню систем репарацій, медичної, психологічної та правової допомоги постраждалим;

4) координація з іншими органами ООН: Співпраця з UN Women, ЮНФПА, ЮНІСЕФ, ВООЗ, Управлінням Верховного комісара з прав людини тощо;

5) підтримка національних урядів: Допомога у розробці та впровадженні національних стратегій, законодавства та інституцій для протидії СНПК [230].

Крім того, у листопаді 2022 року за ініціативи Великої Британії для об'єднання зусиль щодо запобігання та реагування на випадки СПК у світі, покращення координації дій, обміну досвідом і забезпечення правосуддя для постраждалих від сексуального насильства під час конфліктів було створено Глобальний альянс з попередження сексуального насильства під час війни. Державами-учасниками альянсу була підписана політична декларація. У 2025 р. Україна вперше стала головою альянсу. Станом на травень 2025 р. до складу альянсу входять 26 членів, зокрема Україна, США, Австралія, Велика Британія, Колумбія, ОАЕ, Демократична Республіка Конго, Франція, Японія, Йорданія, Косово, Ліберія, Люксембург, Мальта, Нігерія, Республіка Корея, Японія, Іспанія, Швейцарія та ін. [230].

Україною визначені такі пріоритети щодо запобігання СНПК:

1. Забезпечення виплат репарацій постраждалим;

2. Забезпечення відповідальності. Посилення законодавчої бази та співпраці з міжнародними партнерами для притягнення винних до відповідальності у майбутньому;

3. Правосуддя. Забезпечення підтримки, яка відповідає потребам постраждалих. Створення нових та вдосконалення наявних служб підтримки

[230].

Отже, аналіз міжнародних конвенцій та інституцій свідчить про важливість вивчення та аналізу досвіду різних країн, які були учасниками збройних конфліктів та протидіяли масовому поширенню СНПК як тактики війни.

Звернемося до досвіду запобігання СНПК у Руандській Республіці.

Внутрішній конфлікт (громадянська війна) в Руанді розпочався у 1990 р. між прихильниками президента Жувеналю Габ'ярімана і повстанцями Руандійського патріотичного фронту. Офіційно закінчився 04 серпня 1993 р. підписанням Аруських угод. Для здійснення правосуддя та притягнення до відповідальності винних у вчиненні геноциду та інших злочинів було створено Міжнародний трибунал щодо Руанди, який працював з 1994 р. до 2015 р. МТР став першим в історії міжнародним трибуналом, який визнав особу винною у вчиненні геноциду, першим інтерпретував визначення геноциду, викладені в Женевських конвенціях 1949 р. Також МТР інтерпретував поняття «зґвалтування» в міжнародному кримінальному праві і надав визначення зґвалтування як форми вчинення геноциду [231].

З моменту початку своєї роботи МТР виніс обвинувальні висновки щодо 93 осіб, яких вважав відповідальними за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені в Руанді в 1994 р. З-поміж обвинувачених були високопоставлені військові командири, урядовці, політики, бізнесмени, члени релігійних груп, керівництво та співробітники поліції, засоби масової інформації.

Після геноциду в Руанді було сформовано кримінальне законодавство для забезпечення відповідальності за сексуальні злочини. Так, у Руанді було прийнято Закон № 59/2008 «Про запобігання та покарання гендерно обумовленого насильства», яким передбачено відповідальність за гендерне насильство [232]. Закон містить норму, котра визначає, що гендерне насильство є підставою для розлучення. Однак варто наголосити, що покарання за гендерне насильство поширюється лише на офіційно зареєстровані шлюби, тоді як 33 %

сімейних союзів у Руанді не є офіційно зареєстрованими [233]. Також жінки в сільських регіонах Руанди є стигматизованими, відмічається й високий рівень віктимізації. Жінки бояться повідомляти про насильство боку чоловіків через фінансову та економічну залежність від останніх. Тому жінки і наразі стикаються з проблемами застосування нових гендерночутливих законів у контексті традиційно усталеної патріархальної культури та владних структур [233].

Крім того, 01 вересня 1996 р. в Руанді було прийнято Органічний закон щодо організації кримінального переслідування за злочини, що становлять злочин геноциду або злочини проти людяності, скоєні з 01 жовтня 1990 р. [234]. Для забезпечення розгляду великої кількості справ про зґвалтування в Руанді були створені Гачача суди (Gacaca courts). Метою діяльності таких судів було визначено встановлення істини щодо подій геноциду; прискорення судових процесів; викорінення культури безкарності; сприяння примиренню та зміцнення єдності населення Руанди тощо. Ці суди розглядали справи на рівні місцевих громад, що дозволило розглянути близько 1,2 млн справ [235].

Отже, досвід Руанди у розслідуванні та запобіганні СНПК є позитивним у таких аспектах:

1. Визнання СНПК як серйозного злочину проти людяності, а зґвалтування як форми геноциду. Наявність у КК Руанди окремої норми, яка встановлює відповідальність за зґвалтування, вчинене в умовах збройного конфлікту. Як зазначалося в попередніх підрозділах роботи, в Україні в жовтні 2024 р. КК України було доповнено ст. 442-1 «Злочини проти людяності», яка передбачає відповідальність за різні форми СНПК;

2. Створення на всій території мережі спрощених судів, які розглядали справи щодо СНПК. Цей досвід здійснення правосуддя може бути адаптований Україною з урахуванням особливостей вітчизняного законодавства, що дозволить розглянути велику кількість справ, у тому числі про СНПК;

3. Запровадження підходу, орієнтованого на потерпілих, зокрема надання психосоціальної, медичної, психологічної допомоги, запровадження

програм реінтеграції тощо.

В Україні система підтримки постраждалих діє через роботу мобільних бригад, кризових центрів, притулків, розроблення програм відновлення та підтримання ментального здоров'я;

4. Участь жінок у післяконфліктному відновленні та у політичному житті країни. Станом на 2024 р. жінки займають 63,8 % місць у нижній палаті парламенту Руанди. Цей показник жіночого представництва в парламенті є найвищим у світі. Відсоток жінок у Сенаті Руанди складає 53,8 %. Таким чином, досвід Руанди демонструє відповідальний підхід до боротьби з сексуальним насильством та є позитивним щодо прагнення влади до збільшення жіночого представництва в органах управління державою;

5. Запровадження національних ініціатив у боротьбі з гендерно обумовленим насильством, у тому числі з СНПК. Так, у Руанді в 2011 р. було прийнято Національну політику проти гендерно обумовленого насильства, яка передбачає створення міжвідомчих, міжнародних механізмів взаємодії та реагування на СНПК [236]. Крім того, в Руанді налагоджений процес постійного навчання поліцейських для забезпечення ефективного розслідування випадків сексуального насильства. Всі ці заходи є важливими як для розслідування випадків СНПК, так і для подолання дискримінації як структурного явища;

6. Систему органів, які залучені до запобігання СНПК в Руанді, складають: Міністерство гендерної рівності та сім'ї, поліція, Міністерство охорони здоров'я, міжконфесійна рада з охорони здоров'я та різні міжнародні організації. Міністерство гендерної рівності та сім'ї – основний орган, який є відповідальним за реалізацію політики запобігання СНПК, також це міністерство координує міжвідомчі ініціативи, проводить просвітницькі кампанії тощо;

7. Створення меморіалів пам'яті та освіти про геноцид. Така практика є корисною для освіти наступних поколінь та недопущення вчинення жорстоких злочинів у майбутньому. Позитивний досвід створення меморіалів пам'яті є

прийнятним і для України.

На нашу думку, цікавим для вивчення є і досвід Республіки Колумбія щодо запобігання СНПК.

Збройний конфлікт у Республіці Колумбія триває вже понад півстоліття. Загинуло більш ніж 200 тис. людей. Це протистояння об'єднало в собі багато негативних явищ: політичний екстремізм, соціальний розкол і ненависть, бандитські та повстанські угруповання, трафік наркотиків і зброї тощо [237]. Офіційно у 2016 р. між основними сторонами протистояння було підписано мирну угоду, але фактично конфлікт не завершено. Революційні збройні сили Колумбії офіційно роззброєні, але частина колишніх бойовиків не визнали мирну угоду, ліва повстанська група досі активна, незважаючи на періодичні переговори з урядом, воєнні дії тривають, окремі кримінальні угруповання займаються наркоторгівлею, рекетом та збройним насильством [237].

В ООН та міжнародних організаціях ситуацію в Колумбії кваліфікують як внутрішній збройний конфлікт, що має риси незавершеної нестабільності. Така ситуація викликає вимушене переміщення населення та сексуальне насильство як форму контролю та репресій. Крім того, в прикордонних районах жінки та дівчата стають жертвами торгівлі людьми в умовах конфлікту з метою сексуальної експлуатації, яку використовують озброєні суб'єкти та організовані злочинні групи для фінансування своїх операцій [12].

Генеральний секретар ООН відмічає як позитивне зрушення те, що в Колумбії протоколи про припинення вогню між урядом і Армією національного визволення та Центральним генеральним штабом містять положення, що закликають до захисту цивільного населення і дотримання передбаченої конкретної заборони на сексуальне насильство.

Міжнародні експерти переконані, що шляхами вирішення цієї проблеми можуть бути такі: врахування гендерних аспектів програми роззброєння; демобілізація; реінтеграція; управління запасами озброєнь та скорочення масштабів насильства в громадах; комплексна перевірка благонадійності колишніх комбатантів, які бажають вступити до лав національних збройних сил

і сил безпеки, з метою виключення осіб, які обґрунтовано підозрюються у скоєнні злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, або засуджених за такі злочини [12].

В Колумбії проблема сексуального насильства в умовах конфлікту є актуальною, в країні діють адміністративні, організаційні та правові механізми запобігання цьому явищу. Хоча в Колумбії внутрішній збройний конфлікт, і він має інший, ніж в Україні, контекст, однак вважаємо за доцільне дослідити досвід Колумбії щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, та основні засади відновлення жертв насильства, надання їм допомоги тощо.

Так, Кримінальний кодекс Колумбії містить Розділ II, в якому розміщені статті, що встановлюють відповідальність за злочини проти особи та власності, які знаходяться під захистом міжнародного права.

Щодо норм, які стосуються сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, то ст. 139 «Насильницькі статеві дії щодо особи, яка перебуває під захистом» передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від чотирьох до дев'яти років і штрафу від ста до п'ятисот чинних мінімальних розмірів заробітної плати тому, хто в умовах збройного конфлікту вчинить насильницький статевий акт з особою, яка перебуває під захистом відповідно до положень Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них [238].

У ст. 141 Кримінального кодексу Колумбії закріплена кримінальна відповідальність за примус до проституції або сексуального рабства. Покаранню підлягає особа, яка шляхом застосування сили та під час збройного конфлікту змушує захищену нормами міжнародного права особу забезпечити послуги сексуального характеру.

Також, у ст. 146 передбачено покарання за нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження та біологічні дослідження над особою в умовах збройного конфлікту. Ст. 147 встановлює відповідальність за акти расової дискримінації, тобто здійснення під час збройного конфлікту практики расової сегрегації або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження,

заснованого на інших відмінностях несприятливого характеру, які викликають обурення проти особистої гідності стосовно будь-якої особи, яка перебуває під захистом [238].

Отже, у Кримінальному кодексі Колумбії криміналізовано окремі види злочинів, які вчиняються в умовах збройного конфлікту, зокрема сексуальне насильство, примус до проституції, сексуальне рабство, поведження, яке принижує людську гідність, тощо.

Крім того, у 2011 р. в Колумбії прийнято Закон про жертв та відшкодування (*Ley de Víctimas y Restitución de Tierras*) [239]. Закон визначає процедури та механізми для надання компенсації жертвам конфлікту, в тому числі тим, хто став жертвою сексуального насильства.

Водночас у Колумбії працює система реєстрації потерпілих від насильства. Тобто формується Єдиний реєстр потерпілих, що забезпечує ефективне документування та моніторинг випадків насильства, зокрема сексуального насильства. Також реєстр потерпілих від насильства є ефективним інструментом, що забезпечує доступ постраждалих до підтримки та компенсацій.

Закон про жертв та відшкодування встановлює обов'язок жертв зареєструватися в реєстрі потерпілих від насильства, і тільки за таких умов вони матимуть право на отримання компенсації. Система дозволяє визначити потреби кожної жертви та призначити відповідні програми підтримки, такі як медична допомога, психосоціальна підтримка, юридична допомога, а також економічна компенсація.

У контексті чутливості інформації про випадки сексуального насильства система функціонує з дотриманням принципів конфіденційності та захисту особистих даних. Крім того, вона постійно самомоніториться та оновлюється для підвищення ефективності та адаптації до змінних потреб жертв [240].

Досвід Колумбії є важливим та цінним для України. Зокрема, як позитивний досвід можемо відмітити наявність спеціальних норм у Кримінальному кодексі Колумбії, які передбачають відповідальність

безпосередньо за сексуальне насильство, вчинене в умовах конфлікту (ст. 139), а також примус до проституції чи сексуального рабства (ст. 141). Також вважаємо прогресивним та таким, що може бути запозиченим, досвід щодо розробки та прийняття Закону про жертв та відшкодування, а також запровадження реєстру постраждалих від насильства.

Ключову роль у запобіганні сексуальному насильству в умовах збройного конфлікту в Колумбії відіграє Високий комісар ООН з прав людини (OHCHR). У своєму щорічному звіті за 2024 р. OHCHR висвітлює ситуацію з правами людини в країні, зокрема вплив територіального насильства та внутрішнього збройного конфлікту на права людини та громадянський простір. У звіті наголошується, що насильство продовжує руйнувати життя людей, та міститься заклик до держави захищати цивільне населення та їхні права на тлі триваючого насильства з боку збройних груп. Крім того, OHCHR співпрацює з іншими органами ООН, такими як Спеціальний представник Генерального секретаря з питань сексуального насильства в конфлікті, для моніторингу, аналізу та звітності про ситуацію в Колумбії. Ця співпраця спрямована на забезпечення захисту жертв сексуального насильства та притягнення винних до відповідальності [241].

Також важливу роль у запобіганні та боротьбі з сексуальним насильством в умовах конфлікту відіграють неурядові організації та групи, такі як жіночі організації, громадські організації та міжнародні неурядові організації, що працюють у сфері прав людини та захисту жінок.. Робота громадських та міжнародних організацій спрямована на недопущенні безкарності, зменшення імунітету та підтримку жертв сексуального насильства.

Окрім нормативно-правових заходів, у країні реалізується потенціал правоохоронних органів. Так, поліція в Колумбії бере активну участь у запобіганні сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. Зокрема, поліцейські вживають таких заходів:

- здійснюють патрулювання в зонах конфлікту для виявлення можливих загроз сексуального насильства та інших форм насильства;

- забезпечують безпеку в громадах, особливо тих, які знаходяться в зоні конфлікту, для зменшення загроз сексуального насильства та інших форм насильства;
- проводять моніторинг ситуації в зоні конфлікту та можливих загроз;
- реагують на сигнали та повідомлення від громадян про можливі випадки сексуального насильства;
- проводять розслідування випадків сексуального насильства;
- підвищують власний рівень обізнаності та ефективності реагування на сексуальне насильство шляхом постійного навчання, відвідування тренінгів;
- забезпечують захист та підтримку жертв сексуального насильства, включно з доступом до служб медичної допомоги, психологічної підтримки та інших соціальних служб;
- взаємодіють з іншими правоохоронними органами, громадськими, гуманітарним організаціями з метою забезпечення інтегрованого підходу до запобігання сексуальному насильству та ін.

Отже, ефективна робота поліції у запобіганні сексуальному насильству в умовах конфлікту в Колумбії інтегрує, з одного боку, діяльність із реагування на конкретні випадки насильства, а з іншого – навчання персоналу, співпрацю з громадою та іншими секторами суспільства для створення безпечного та справедливого середовища.

Окрім Національної поліції Колумбії (Policía Nacional), до процесу запобігання СНПК долучені Генеральна прокуратура (Fiscalía General de la Nación) та інші агентства сектору безпеки. Ці органи спільно з іншими правоохоронними та гуманітарними організаціями залучаються до реалізації таких заходів запобігання СНПК:

1. Інформаційні кампанії. Національна поліція може проводити інформаційні кампанії та навчальні заходи для населення, спрямовані на усвідомлення проблеми сексуального насильства, розпізнавання його ознак, а також на те, як звертатися за допомогою;
2. Підвищення обізнаності серед свого персоналу. Поліція може

проводити тренінги та семінари для свого особового складу з питань виявлення, обробки і розслідування сексуального насильства;

3. Співпраця з гуманітарними організаціями. Поліція може співпрацювати з гуманітарними та правозахисними організаціями для забезпечення захисту жертв сексуального насильства та надання їм необхідної допомоги;

4. Створення безпечних просторів. Поліція може докладати зусиль до створення безпечних просторів для населення, особливо для жінок і дітей, де ризик сексуального насильства може бути зменшений;

5. Ефективне реагування на випадки сексуального насильства. Поліція має забезпечити ефективне реагування на випадки сексуального насильства, здійснюючи розслідування, арешти та притягнення винних до відповідальності [239].

Отже, досвід Республіки Колумбія є позитивним для України в частині встановлення кримінальної відповідальності за конкретні різновиди та форми СНПК, розробки закону про захист постраждалих від СНПК, ведення реєстру та налагодженого механізму надання допомоги, а також роботи правоохоронного сектору щодо запобігання новим випадкам СНПК в умовах діючого збройного конфлікту.

Вартий уваги і досвід запобігання СНПК, що його має Демократична республіка Конго.

У ДРК протягом тривалого часу відбуваються збройні конфлікти, в яких сексуальне насильство використовується як зброя війни. Як правило, жертвами сексуального насильства стають жінки та дівчата, хоча трапляються випадки вчинення насильства щодо чоловіків і хлопчиків. Так, у 2022 р. в ДРК задокументовано 701 випадок СНПК, у яких постраждали 503 жінки, 187 дівчаток та 11 чоловіків. Підвищує ризики вчинення СНПК в ДРК наближеність озброєних груп до населених пунктів, вимушене переселення населення, незаконний обіг зброї та боєприпасів тощо. Крім того, в ДРК відмічається високий рівень безкарності за СНПК, що призводить до

стигматизації та відсутності ефективного захисту постраждалих та відшкодування шкоди [99].

Викликом сьогодення в ДРК є той факт, що на законодавчому рівні передбачено заборону приймати до Збройних сил ДРК осіб, засуджених за серйозні порушення норм міжнародного права та прав людини. Однак, в країні спостерігається один із найнижчих показників засудження за ці злочини, та існує висока ймовірність потрапляння в лави збройних сил осіб, які вже вчиняли СНПК. Водночас вперше у світі національному суду ДРК вдалося успішно притягнути до відповідальності винного у скоєнні злочину у вигляді примусової вагітності: у травні 2023 р. – за злочини проти людяності було засуджено до довічного ув'язнення колишнього лідера однієї з фракцій збройної групи «майі-майі» [99].

У цілому ситуація в ДРК вимагає посилення національного правосуддя, залучення міжнародних механізмів допомоги, захисту жертв та свідків, а також проведення освітніх та інформаційних кампаній у громадах. Адже в юридичному полі ДРК передбачено право постраждалих вимагати компенсацію через цивільний позов, але фактично репарації присуджують досить рідко і майже ніколи не виплачують.

Щодо правових меж урегулювання відносин, які виникають у випадку вчинення СНПК, то Кримінальним кодексом ДРК передбачена кримінальна відповідальність за зґвалтування (ст. 170), сексуальне рабство (ст. 174е) та примушування до проституції (ст. 174с) [242].

На національному рівні в ДРК, окрім Кримінального кодексу, діє Військовий кримінальний кодекс (2002), який у ст. 169 передбачає: «Будь-яке з наступних діянь, скоєне в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, свідомо спрямованого проти Республіки або цивільного населення, однаково є злочином проти людяності та карається смертю, незалежно від того, чи скоєне воно в мирний чи воєнний час». Цією статтею передбачено, що злочинами проти людяності є: зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація та інші форми

сексуального насильства порівнянної тяжкості (п. 7) [242].

У ДРК сформована законодавча база для захисту жінок від насильства, проте через триваючий збройний конфлікт, недостатнє фінансування наразі її ефективність знижена. Конституція ДРК гарантує рівність чоловіків і жінок та зобов'язує державу боротися з усіма формами насильства щодо жінок у публічному та приватному житті. Законом 06/018 від 20 липня 2006 року було встановлено кримінальну відповідальність за зґвалтування, сексуальні домагання та інші форми насильства. Цей закон є ключовим нормативним актом, спрямованим на боротьбу з СНПК. ДРК є учасницею міжнародних зобов'язань та стороною міжнародних договорів, таких як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), що зобов'язує країну вживати заходів для захисту жінок від насильства. Однак, незважаючи на наявність законодавства, його впровадження стикається з численними перешкодами, як-от:

- системна безкарність; значна кількість випадків насильства залишається без розслідування та покарання винних, особливо в регіонах, охоплених конфліктами;
- обмежений доступ до правосуддя; жінки часто не мають можливості звернутися до суду через страх перед репресіями, стигматизацію, відсутність ресурсів тощо;
- вплив триваючого збройного конфлікту; у східних провінціях ДРК сексуальне насильство використовується як зброя війни, що ускладнює захист жінок та дівчат.

З іншого боку, позитивним досвідом ДРК є холістична модель надання допомоги постраждалим від СНПК. В Панзі з 1999 р. функціонує заснований доктором Дені Муквеге госпіталь. Цей медичний заклад надає допомогу жертвам сексуального насильства та активно виступає за права жінок. Госпіталь функціонує як притулок для жертв сексуального насильства, де постраждалі отримують чотирьохкомпоненту комплексну допомогу: медичну допомогу, психологічну підтримку; юридичну допомогу та соціально-

економічну реінтеграцію. Робота цього госпіталю забезпечує цілісний підхід до лікування та підтримки постраждалих осіб.

Проаналізуємо і досвід запобігання СНПК у колишній Югославії.

Під час війн у Югославії сексуальне насильство характеризувалося систематичністю та цілеспрямованістю. За даними ООН, під час війни 1992–1995 років у Боснії та Герцеговині було зґвалтовано від 20 тис. до 50 тис. жінок та дівчат. Під час війни в Косові щонайменше 20 тис. людей стали жертвами зґвалтування та інших форм сексуального насильства [120].

Досвід колишньої Югославії у боротьбі з сексуальним насильством під час збройного конфлікту став визначальним у міжнародному праві та юриспруденції. Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії здійснив низку новаторських кроків у переслідуванні сексуального насильства як воєнного злочину, злочину проти людяності та геноциду. Судова практика сприяла тому, що зґвалтування перестало сприйматися як нестримна сексуальна поведінка осіб і було визнано інструментом війни, що використовується для залякування, переслідування та тероризування ворога.

Прогресивні рішення МКТЮ у справах про СНПК:

1. Визнання зґвалтування як форми тортур. У справі *Čelebići* (1998) МКТЮ вперше кваліфікував зґвалтування як форму тортур, що є грубим порушенням Женевських конвенцій. Це стало прецедентом у міжнародному праві [243];

2. Визнання сексуального рабства як злочину проти людяності. У справі *Kunarac et al.* (2001), відомій як «справа Фоча», три боснійські сербські офіцери були засуджені за організацію систематичного сексуального рабства мусульманських жінок. Це стало першим в історії визнанням сексуального рабства як злочину проти людяності [244];

3. Зґвалтування як інструмент етнічного очищення. У справі *Krstić* (2004) трибунал встановив зв'язок між сексуальним насильством та етнічним очищенням під час геноциду в Сребрениці, визнавши зґвалтування частиною стратегії терору та вигнання [243].

МКТЮ впровадив передові механізми захисту жертв сексуального насильства: а) забезпечення анонімності та конфіденційності свідків – вони могли давати показання під псевдонімами, з використанням технічних засобів для приховування обличчя та голосу; б) забезпечення психологічної підтримки постраждалим від СНПК – створено відділ для жертв і свідків, який надавав психологічну допомогу до, під час та після свідчень; в) розроблено етичні стандарти допиту постраждалих, які мінімізують ризик повторної травматизації під час допитів [243].

Слід зазначити, що в липні 2023 р. Федерація Боснії та Герцеговини прийняла новий закон про жертв війни серед цивільного населення, згідно з яким діти, народжені внаслідок зґвалтування в ході конфлікту, визнаються окремою категорією жертв та наділяються особливими правами, зокрема у сферах освіти та охорони здоров'я. У Республіці Сербській на жертв, які програли цивільні процеси щодо виплати компенсації, як і раніше, накладається тягар судових витрат, що призводить до повторної віктимізації, погіршує їхнє фінансове становище і стримує зусилля щодо відправлення правосуддя [202].

Отже, досвід колишньої Югославії яскраво свідчить, що ефективна боротьба з СНПК можлива за умови політичної волі, міжнародної підтримки та активної участі громадянського суспільства.

Досвід Югославії є цікавим для України та може бути врахований під час реалізації заходів запобігання у таких аспектах:

- правова кваліфікація СНПК в умовах триваючого конфлікту як злочину проти людяності, правильно організоване документування та переслідування осіб, винних у вчиненні СНПК. Можливість використання ресурсу національних судів та міжнародних судових інституцій для притягнення винних до відповідальності;
- тісна співпраця та взаємодія національних правоохоронних інституцій і міжнародних організацій;
- розвиток громадянського суспільства, зокрема сприяння діяльності

громадських організацій, які відіграють ключову роль у допомозі та підтримці постраждалих від СНПК (наразі це такі ГО, як «ЮрФем», «Ла Страда – Україна» та ін.);

- забезпечення безпечного середовища для постраждалих (кризова підтримка, достатня мережа притулків, конфіденційність персональних даних, етично організоване досудове розслідування, впровадження міжнародних стандартів опитування постраждалих тощо);

- наділення особливими правами дітей, народжених унаслідок зґвалтування під час збройного конфлікту (пільги в медичному обслуговуванні, отриманні освітніх послуг тощо).

Розглянемо ситуацію щодо запобігання СНПК в Афганістані.

Стан протидії СНПК в Афганістані значно сповільнився після повернення до влади Талібану у 2021 р. Раніше існувала національна система захисту жінок, яка охоплювала притулки, юридичну допомогу та психологічну підтримку. Однак після зміни влади більшість цих структур було зруйновано або заборонено.

У 2022 р. Талібан продовжував поступово викреслювати жінок і дівчат із громадського життя; дівчат змушують виходити за членів руху «Талібан», щоб забезпечити безпеку їхнім сім'ям. Крайня бідність посилює механізми подолання труднощів, включно з примусовими шлюбами, оскільки жінки та дівчата позбавлені освітніх та економічних можливостей через дискримінаційні обмеження на їхню зайнятість та мобільність. Жінки та дівчата з етнічних меншин, жінки-інваліди, вдови і жінки – голови домогосподарств наражаються на особливий ризик. Жінкам заборонено займатися юридичною практикою чи працювати у системі правосуддя, а чинні судді відмовляються розглядати скарги жінок, пропонуючи їм вирішувати «сімейні проблеми» за допомогою традиційних механізмів вирішення спорів. Більшість постраждалих не звертаються з заявами до правоохоронних органів, при цьому використовують традиційні механізми вирішення спорів, в яких честь родини вище за права постраждалої особи [97].

Система захисту постраждалих не працює. Після захоплення влади Талібаном було закрито спеціальні суди для здійснення правосуддя, жодного з випадків СНПК не було розслідувано, закрито притулки для жінок, звільнено засуджених за насильство та ліквідовано Міністерство у справах жінок [245]. Жінки, які пережили насильство, а також працівники притулків, юристи та правозахисники опинилися під загрозою переслідувань і насильства.

Таким чином, ситуація з протидією СНПК в Афганістані залишається критичною. Міжнародна спільнота продовжує надавати підтримку, однак обмеження, запроваджені Талібаном, значно ускладнюють відновлення прав через структурну гендерну нерівність та страх відплати. Необхідні подальші зусилля міжнародної спільноти для відновлення систем захисту та забезпечення прав жінок і дівчат в країні.

У Центральньоафриканській республіці також спостерігається критична ситуація з протидією СНПК. Так, за 2022 р. багатопрофільна комплексна місія ООН у Центральньоафриканській Республіці задокументувала 191 випадок сексуального насильства в умовах конфлікту щодо 83 жінок, 105 дівчаток та 3 чоловіків. Ще 92 заяви перебувають на стадії розслідування, що свідчить про набагато більшу кількість таких злочинів. Крім того, сторони, які підписали у 2019 р. Політичну угоду про мир і примирення в Центральньоафриканській Республіці, продовжували використовувати сексуальне насильство як тактику тероризування та переміщення населення на порушення умов цієї угоди [97].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що протягом існування людства в різних країнах та на різних континентах відбувалися збройні конфлікти, які завжди супроводжувалися сексуальним насильством та знущанням над цивільним населенням.

Після завершення Другої Світової війни зроблено багато прогресивних кроків у подоланні СНПК, однак подолати його не вдалося ще жодній країні. Однак, незважаючи на це, важливо вивчати з метою запозичення позитивний досвід інших країн щодо протидії СНПК.

Слід зазначити, що дослідження міжнародного досвіду свідчить про актуальність для України низки пріоритетних напрямів державної політики у сфері протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом. Зокрема, до таких напрямів належать: запровадження підходу, орієнтованого на потерпілих, у роботі з особами, постраждалими від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом; забезпечення доступу до правосуддя та накопичення доказової бази щодо вчинених випадків сексуального насильства; створення єдиного реєстру постраждалих із дотриманням вимог конфіденційності; упровадження холістичної моделі допомоги, виплата репарацій, а також удосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Висновки до розділу 2

Отже, резюмуючи, зазначимо:

1. Підґрунтя правового регулювання СНПК складають: 1) норми міжнародного права у галузі прав людини (Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), Пекінська декларація та Платформа дій до неї та ін.); 2) норми міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них); 3) норми міжнародного кримінального права (Римський статут МКС); 4) рішення міжнародних трибуналів стосовно військових злочинів (щодо Руанди, колишньої Югославії, Сьєрра-Леоне, Камбоджі та ін.); 5) норми національного законодавства.

2. Основні міжнародні стандарти запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, спрямовані на максимальну гуманізацію поведінки військових щодо цивільного населення та військовополонених. Ключові міжнародні стандарти запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, передбачені в Гаазьких та Женевських конвенціях та Додаткових

протоколах до них, а також Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

3. Сексуальне насильство є грубим порушенням Женевських конвенцій та Римського статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 8), учасниками якого є і Україна, і рф.

4. Потребує напрацювання практика правильної кваліфікації фактів СНПК. Навіть після доповнення КК України ст. 442-1 відсутні чіткі та зрозумілі критерії відмежування від ст. 438 КК України.

5. Аналіз нормативної бази свідчить про відсутність дієвого механізму ідентифікації та моніторингу потенційних загроз суспільній безпеці з урахуванням гендерних аспектів у розрізі національної безпеки в загальнодержавному масштабі, а також інформування населення про них.

6. Повною мірою питання нормативного врегулювання відповідальності та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, на сьогодні в Україні не вирішено. Доцільно розробити порядок взаємодії між різними суб'єктами, які задіяні до процесу запобігання СНПК.

7. Доцільно передбачити в чинному законодавстві таку підставу для захисту персональних даних – повторна та вторинна віктимізації або стигматизація.

8. Назріла необхідність прийняття законодавчих пропозицій щодо запровадження розгляду кримінальних проваджень за фактами СНПК у закритому судовому засіданні, а також здійснення судових проваджень в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення; передбачення альтернативної підслідності СНПК.

9. Основні загальносоціальні заходи запобігання СНПК повинні бути спрямовані на підвищення інформованості населення. Доцільним вважаємо проведення широких інформаційно-просвітницьких кампаній, орієнтованих на постраждалих осіб та свідків, у тому числі для тих, хто знаходиться на тимчасово окупованих територіях України. Необхідно наголошувати на важливості звернення до правоохоронних органів, інформувати про зміст та

механізм отримання репарації та гуманітарної допомоги, про такі ресурси, як психологічна, соціальна, медична, правова підтримка, про безпечні канали комунікації із правоохоронними органами, а також про алгоритм дії у разі, коли особа стала свідком або постраждала від сексуального насильства під час збройної агресії рф в Україні.

10. Необхідно активізувати взаємодію з міжнародними правозахисними та неурядовими організаціями щодо надання допомоги постраждалим особам та членам їхніх сімей; збір інформації про порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у галузі прав людини з боку військовослужбовців рф та афілійованих з рф осіб; притягнення винних до кримінальної відповідальності; надання комплексної невідкладної допомоги та відшкодування заподіяної шкоди постраждалим особам.

11. Проблемами, які на сьогодні ускладнюють діяльність задіяних суб'єктів, є обмежений доступ правоохоронних органів до тимчасово окупованих територій, до зони ведення активних бойових дій, неготовність постраждалих осіб повідомляти про пережите насильство з боку окупантів. Проблемним питанням є й ідентифікація форм сексуального насильства в умовах збройної агресії рф. Іноді навіть постраждалі особи не можуть ідентифікувати як злочинне діяння та прояв сексуального насильства, наприклад, погрози зґвалтуванням, сексуалізоване катування, примусове оголення тощо.

12. Основними напрямками (формами) взаємодії між спеціальними суб'єктами щодо запобігання СНПК є: створення спільних робочих груп; розробка алгоритмів дій; спільне відпрацювання деокупованих територій у складі мобільних груп (прокурор, слідчий, медик, психолог); сумісне проведення слідчих дій за фактами вчинення СНПК; обмін оперативною інформацією про факти вчинення СНПК; розробка спільних планів заходів для відпрацювання деокупованих територій та вжиття запобіжних заходів; проведення спільних проміжних та підсумкових нарад, колегій, під час яких озвучуються та аналізуються проблемні питання розслідування фактів

СНПК; виконання вказівок прокуратури під час досудового розслідування СНПК та ін.

13. Вивчення міжнародного досвіду свідчить про те, що наразі для України пріоритетними є такі напрями: запровадження підходу, орієнтованого на потерпілих, в роботі з постраждалими від СНПК; забезпечення правосуддя та накопичення доказової бази щодо вчинених випадків СНПК; забезпечення потреб потерпілих осіб, зокрема виплати репарацій, надання комплексної цільової допомоги, а також удосконалення чинного законодавства.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання конкретного наукового завдання, що виявляється у з'ясуванні кримінологічної характеристики сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, та формулюванні обґрунтованих пропозицій стосовно вдосконалення сучасної моделі системи заходів запобігання та протидії цьому феномену правоохоронними органами, а також виробленні науково-обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення окремих положень законодавства та превентивної діяльності.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети, з яких найсуттєвішими є:

1. З'ясовано стан наукової розробки проблематики кримінологічної характеристики та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, встановлено, що тема є малодослідженою, кримінологічних досліджень із цих питань в Україні не проводилось. Аргументовано, що сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, залежно від обставин може бути кваліфіковане як воєнний злочин, злочин проти людяності або акт геноциду.

2. Обґрунтовано, що сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, є грубим порушенням прав людини; є проявом дискримінаційного ставлення; є формою гендерно обумовленого насильства; характеризується обстановкою примусу; використовується як військова стратегія з метою приниження, залякування; посягає на сексуальну автономію, сексуальну недоторканість особи, її репродуктивну функцію тощо.

3. Встановлено, що соціальна природа сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, характеризується такими елементами: 1) вчиняється в умовах збройного конфлікту та пов'язане з ним; 2) постраждалою є особа, яка знаходиться під захистом міжнародного

гуманітарного права; 3) постраждала особа позбавлена можливості вільно виражати свою волю через наявність обстановки збройного конфлікту; 4) винний застосовує силу або примус; 5) посягання здійснюється на тіло постраждалої особи, її фізичну недоторканість.

Встановлено, що найбільш поширеними формами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом в Україні, є зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація, примусове оголення.

4. З'ясовано, що сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, обумовлене широким спектром факторів, із-поміж яких домінуючий вплив здійснюють морально-психологічні, адміністративно-організаційні, соціально-правові, соціально-культурні та правові. Першопричиною такого насильства є гендерна нерівність та толерування насильства щодо жінок в країнах пострадянського простору.

Встановлено, що значний вплив на поширення СНПК чинять такі фактори: зростання мілітаризації країн; поширення зброї, неконтрольований її обіг; безкарність СНПК; гендерна дезінформація; політична економія війни тощо.

5. Обґрунтовано, що проблемами сьогодення щодо спрямованого впливу на фактори СНПК є: 1) відсутність дієвого механізму ідентифікації та моніторингу потенційних викликів безпеці як у масштабах держави, так і стосовно конкретної особи; 2) недостатність знань і навичок щодо проблематики сексуального насильства у представників соціальної сфери та сектору безпеки та оборони; 3) обмеженість людських і матеріальних ресурсів, технічного забезпечення; 4) відсутність повних та реальних статистичних даних про рівень СНПК, що не тільки унеможливорює дослідження поширення явища, але й ускладнює процес розробки превентивних заходів; 5) обмежені можливості розслідування та відсутність досвіду розслідування СНПК у правоохоронних органів; непрофесіоналізм, відсутність етичного ставлення до потерпілих, що спричиняє небажання потерпілих повідомляти про випадки

СНПК; 6) відсутність законодавчих механізмів і процедур захисту та відновлення прав потерпілих осіб.

6. З'ясовано кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє СНПК. Визначено проблеми, які наразі ускладнюють процес більш ґрунтовного дослідження особи злочинця СНПК: а) значна територія України знаходиться під окупацією; б) тривалий процес досудового розслідування, що обумовлено складністю та специфічністю злочину; в) відсутність свідків, що ускладнює процес ідентифікації особи; складний процес накопичення доказової бази щодо дій військового керівництва країни-агресора.

7. Встановлено, що підґрунтя правового регулювання СНПК складають: 1) норми міжнародного права у галузі прав людини (Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), Пекінська декларація та Платформа дій до неї та ін.); 2) норми міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них); 3) норми міжнародного кримінального права (Римський статут МКС); 4) рішення міжнародних трибуналів стосовно військових злочинів (щодо Руанди, колишньої Югославії, ДРК та ін.); 5) норми національного законодавства.

Аргументовано необхідність прийняття законодавчих пропозицій щодо запровадження розгляду кримінальних проваджень за фактами СНПК у закритому судовому засіданні, а також здійснення судових проваджень у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення; передбачення альтернативної підслідності СНПК.

8. Встановлено, що основні загальносоціальні заходи запобігання СНПК повинні бути спрямовані на підвищення інформованості населення. Доцільним вважаємо проведення широких інформаційно-просвітницьких кампаній, орієнтованих на постраждалих осіб та свідків, у тому числі для тих, хто знаходиться на тимчасово окупованих територіях України. Необхідно наголошувати на важливості звернення до правоохоронних органів,

інформувати про зміст та механізм отримання репарації та гуманітарної допомоги, про такі ресурси, як психологічна, соціальна, медична, правова підтримка, про безпечні канали комунікації із правоохоронними органами, а також про алгоритм дії у разі, коли особа стала свідком або постраждала від сексуального насильства під час збройної агресії РФ в Україні.

9. Основними напрямками (формами) взаємодії між спеціальними суб'єктами щодо запобігання СНПК є: створення спільних робочих груп; розробка алгоритмів дій; спільне відпрацювання деокупованих територій у складі мобільних груп (прокурор, слідчий, медик, психолог); сумісне проведення слідчих дій за фактами вчинення СНПК; обмін оперативною інформацією про факти вчинення СНПК; розробка спільних планів заходів для відпрацювання деокупованих територій та вжиття запобіжних заходів; проведення спільних проміжних та підсумкових нарад, колегій, під час яких озвучуються та аналізуються проблемні питання розслідування фактів СНПК; виконання вказівок прокуратури під час досудового розслідування СНПК та ін.

10. Вивчення міжнародного досвіду свідчить про те, що наразі для України пріоритетними є такі напрями: запровадження підходу, орієнтованого на потерпілих, у роботі з постраждалими від СНПК; забезпечення правосуддя та накопичення доказової бази щодо вчинених випадків СНПК; забезпечення потреб потерпілих осіб, зокрема виплати репарацій, надання комплексної цільової допомоги; супровід постраждалих від СНПК.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chills, by Lauren Wolfe. URL : <https://chills.substack.com/about>.
2. Bitenga Alexandre A., Moke Mutondo K. Behind the weapon of war: sexual violence in wartime as a reflection of social attitudes towards women in peacetime. *Journal of Sexual Aggression*. 2021. No. 28 (2.) P. 149–163. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13552600.2021.1949500>.
3. Allen C. K. Law in the Making. Oxford : Clarendon Press, 1939. xxxii and 542 p. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/cambridge-law-journal/article/abs/law-in-the-making-third-edition-by-c-k-allen-mc-ma-dcl-oxford-clarendon-press-1939-xxxii-and-542-pp-21s/EB9A10E4F7C9BB7EFB9961FE2D3AFE0B>.
4. Basic Investigative Standards for Documenting International Crimes in Ukraine. URL : <https://globalrightscompliance.org/basic-investigative-standards-for-documenting-international-crimes-in-ukraine>.
5. Beringola A. M. Intersectionality: A Tool for the Gender Analysis of Sexual Violence at the ICC. *Amsterdam Law Forum*. 2017. Vol. 9. Issue 2. P. 84–109.
6. Brownmiller S. Against Our Will: Men, Women and Rape. New York : Simon & Schuster, 1975. 475 p. URL : <https://frauenkultur.co.uk/wp-content/uploads/2020/05/Against-Our-Will.pdf>.
7. Card C. Rape as a Weapon of War. *Hypatia*. 1996. November. Vol.11. Issue 4. P. 5–18. URL : <https://philpapers.org/rec/CARRAA-5>.
8. Case of Aydin v Turkey. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\"itemid\":\[\"001-58371\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\).
9. Situation in the Central African Republic. In the case of the Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo. *International Criminal court*. URL : https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_02984.PDF.
10. Buchanan C. Preventing Gender-Based Violence in Myanmar. URL : <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/preventing-gender-based->

violence-in-myanmar-CAWE3.pdf.

11. Violence in Myanmar: women targeted by the military and resistance groups. URL : <https://www.freiheit.org/violence-myanmar-women-targeted-military-and-resistance-groups>

12. Conflict-related Sexual Violence. Report of the United Nations Secretary-General. 36 p. *United Nations*. URL : <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2024/05/SG-2023-annual-reportsmallFINAL.pdf>.

13. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Istanbul, 11.V.2011. URL : <https://rm.coe.int/168008482e>.

14. Darby W. E. *International Tribunals*. London : J.M. Dent, 1904. 927 p.

15. Prosecutor v. Vlastimir Đorđević. URL : <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf>.

16. Case of Opuz v Turkey. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-118510%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-118510%22]}).

17. *Elements of Crimes*. International Criminal Court, 2013. 39 p. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>.

18. Framework on cooperation between the Government of Ukraine and the United Nations on the prevention and response to conflict-related sexual violence. URL: https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2022/05/20220503-FoC_Ukraine_SIGNED.pdf.

19. Gaggioli G. Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law. *International Review of the Red Cross*. 2014. No. 894. P. 503–538. URL : <https://international-review.icrc.org/articles/sexual-violence-armed-conflicts-violation-international-humanitarian-law-and-human-rights>.

20. Green L. C. *The contemporary law of armed conflict*. Manchester ; New York : Manchester University Press, 1993. 374 p. URL : <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r32529.pdf>.

21. Cameron H. *Operation Gukurahundi: A Policy of Genocidal Rape and*

Sexual Violence in Zimbabwe 1983–1984. *State Crime Journal*. 11 June 2024. URL :
URL : <https://www.scienceopen.com/hosted-document?doi=10.13169/statecrime.13.1.0004>.

22. Holster K. J. Peace and war: armed conflicts and international order: 1648–1989. Cambridge : Cambridge University Press, 1991. 379 p.

23. Grotius H. The Rights of War and Peace : 3 vols. Liberty Fund, 2005. Vol. 1 (Book I). URL : https://oll.libertyfund.org/titles/grotius-the-rights-of-war-and-peace-2005-ed-vol-1-book-i?utm_source=chatgpt.com.

24. Report on Preliminary Examination Activities (2019). The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. 78 p. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf>.

25. Situation in the Democratic Republic of the Congo in the case of The Prosecutor v. Bosco Ntaganda. ICC. URL : https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2017_00011.PDF.

26. Kant I. Zum ewigen Frieden – Ein philosophischer Entwurf. Stuttgart, 1953. 58 p.

27. Hernes H., Kuehnast K., Oudraat Ch. de J., eds. Women and War: Power and Protection in the 21st Century. Washington, D.C. : United States Institute of Peace, 2011. 172 p.

28. Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovac and Zoran Vukovic. URL : <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/acjug/en/>.

29. Lee S. Children Born of War in the 20th Century. Manchester : Manchester University Press, 2017. 312 p..

30. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863. *International Committee of the Red Cross*. URL : www.icrc.org/ihl/INTRO/110.

31. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 p.

32. Decision No. 15/05. Preventing and combating violence against women. OSCE. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/c/8/17451.pdf>.

33. McAlpine A., Hossain M., Zimmerman C. Sex trafficking and sexual exploitation in settings affected by armed conflicts in Africa, Asia and the Middle East: systematic review. *BMC International Health and Human Rights*. 2016. Vol. 16. Issue 1. URL : <https://bmcinthealthhumrights.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12914-016-0107-x>.
34. Bastick M., Grimm K., Kunz R. Sexual violence in armed conflict. Global Overview and Implications for the Security Sector. Geneva : Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2007. 217 p. URL : https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/sexualviolence_conflict_full.pdf.
35. Meron T. War Crimes Law Comes of Age: Essays. Oxford : Clarendon Press, 1999. 348 p.
36. Muraszkievicz J., Fenton T., Watson H. Human Trafficking in Conflict: Context, Causes and the Military. *Crime Prevention and Security Management. International Journal of Refugee Law*. 2021. Vol. 33. Issue 2. P. 368–371.
37. Denov M. The Shared Strengths & Challenges of Children Born of Conflict-Related Sexual Violence and Their Mothers in Post-Genocide Rwanda. *Psychiatry*, 88(3). P.207–219.
38. Nejer A. War Crimes: Brutality, Genocide, Terror, and the Struggle for Justice. New York : Random House, 1998, 260 p.
39. Niarchos C.N., Women, War, and Rape: Challenges Facing the International Tribunal for the Former Yugoslavia. *Human Rights Quarterly*. 1995. Vol. 17. No. 4. P. 649–690.
40. 29th session of the Human Rights Council: Reports. Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Christof Heyns. *United Nations Human Rights Council*. URL : <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session29/Pages/ListReports.aspx>.
41. Handbooks and Toolkits. *PILPG*. URL : <https://www.publicinternationallawandpolicygroup.org/toolkits-and-handbooks>.
42. Sexual and Gender-Based Violence against Refugees, Returnees and

Internally Displaced Persons. Guidelines for Prevention and Response. United Nations High Commissioner for Refugees, 2003. 168 p. *UNHCR*. URL : <https://www.unhcr.org/protection/women/3f696bcc4/sexualgender-based-violence-against-refugees-returnees-internally-displaced.html>.

43. Prosecutor v. Radoslav Brđanin (Trial Judgement). URL : <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2004/en/91856>.

44. Report of the Ad Hoc Committee of the Whole of the twenty-third special session of the General Assembly. *United Nations*. URL : <https://www.un.org/womenwatch/daw/followup/as2310rev1.pdf>.

45. Report by the Special Rapporteur on Torture. UN Doc. E/CN.4/1986/15. 19 February 1986. URL : https://ap.ohchr.org/documents/E/CHR/report/E-CN_4-1986-15.pdf.

46. Resolution 1820 (2008). Adopted by the Security Council at its 5916th meeting, on 19 June 2008. URL : <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/CAC%20S%20RES%201820.pdf>.

47. Resolution 2774 (2025). Adopted by the Security Council at its 9866th meeting, on 24 February 2025. URL : [https://docs.un.org/en/S/RES/2774\(2025\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2774(2025)).

48. Resolution 1960 (2010). Adopted by the Security Council at its 6453rd meeting, on 16 December 2010. URL : <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2022/08/n1069834.pdf>.

49. Robinson M. *Genocide, War Crimes, Crimes Against Humanity*. London : Fordham Int'l L.J., 1999. 275 p.

50. Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court, 2021. 89 p. *International Criminal Court*. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.

51. Rufanova V., Shablysty V., Spilnyk S., Sydorenko N., Mozol S. Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue 53. P. 220–226.

52. Seifert R. War and Rape. Analytical Approaches¹. URL :

https://wilpf.org/wp-content/uploads/2014/08/1992_War_and_Rape.pdf.

53. Seifert R. Krieg und Vergewaltigung. Ansätze zu einer Analyse // Stiglmayer A. Massenvergewaltigung: Krieg gegen die Frauen. Frankfurt a. M. : Fischer Taschenbuch, 1994. 265 p. P. 87–112.

54. SEMA Ukraine. Сема Україна. Громадська організація. URL : <http://semaukraine.org.ua/menu/view?slug=chim-mi-zaymayemos>.

55. Banwell S. Rape and sexual violence in the Democratic Republic of Congo: a case study of gender-based violence. *Journal of Gender Studies*. 2014. Vol. 23. Issue 1. P. 45–58.

56. Sylvestre Gacumbitsi v. The Prosecutor (Appeal Judgement). URL : <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ict/2006/en/62057>.

57. The Hague Principles on Sexual Violence. The Civil Society Declaration on Sexual Violence. International Criminal Law Guidelines on Sexual Violence. Key Principles for Policy Makers on Sexual Violence. 110 p. *Women's Initiatives for Gender Justice*. URL : <https://4genderjustice.org/ftp-files/publications/The-Hague-Principles-on-Sexual-Violence.pdf>.

58. Inger Skjelsbaek. Sexual Violence and War: Mapping Out a Complex Relationship. *European Journal of International Relations*. 2001. Vol. 7(2). P. 211–237. URL : https://www.researchgate.net/profile/Inger-Skjelsbaek/publication/258135147_Sexual_Violence_and_War_Mapping_Out_a_Complex_Relationship/links/5aa8e0f7a6fdcc1b59c6ad1d/Sexual-Violence-and-War-Mapping-Out-a-Complex-Relationship.pdf.

59. Vittoria F. de. The Reflections in Moral Theology of the Very Celebrated Spanish Theologian. The classics of International Law. 4-th principal question. Proposition III. Washington : Carnegie Institution, 1917. P. III–XI.

60. Tudorică A.-A. modern aspects of crime prevention. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1 (1). P. 134–139.

61. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or>

degrading.

62. Adressing Conflict-Related Sexual Violence – An Analytical Inventory of Peacekeeping Practice. *UN Women*. URL : www.unwomen.org/~media/Headquarters/Media/Publications/en/04DAnAnalyticalinventoryofPeacekeepingPracti.pdf.

63. Baaz M. E., Stern M. Sexual violence as a weapon of war? Perceptions, prescriptions, problems in the Congo and beyond. London ; New York : Zed Books Ltd, 2013. 169 p. URL : <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1148245/FULLTEXT01.pdf>.

64. Потерпілим від катування або жорстокого поводження під час війни. *Безоплатна правнича допомога*. URL : <https://legalaid.gov.ua/kliiyentam/postrazhdalym-vnaslidok-vijny/>.

65. Tuliakov V. A. Neo criminology. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права* (м. Харків, 09 груд. 2016 р.). Харків : Право, 2016. С. 17–19.

66. Rufanova V., Babanin S., Bohuslavskyi V., Savenko V., Melnychenko I. Strengthening International Law against Sexual Violence in Armed Conflicts: Insights from the Russian-Ukrainian War. *Pakistan Journal of Criminology*. 2024. Vol. 16. No. 01. P. 111–125.

67. Wölte S. Armed Conflict and Trafficking in Women. Eschborn : Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, 2004. 51 p. URL : <https://documentation.lastradainternational.org/lisidocs/armed%20conflict%20and%20trafficking%20in%20women.pdf>.

68. Wood E. J. Rape is Not Inevitable in War. *Yale Journal of International Affairs*. 2010. July 20. URL : <https://www.yalejournal.org/publications/rape-is-not-inevitable-in-war>.

69. Zwi A. B., Lozano R. World report on violence and health / ed. by E. G. Krug, L. L. Dahlberg, J. A. Mercy. Geneva : World Health Organization, 2002. 360 p. URL : <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615>

_eng.pdf;jsessionid=0F8D15DDF167F82C28CCC129FB426CAB?sequence=1/.

70. Wright Q. The role of international law in the elimination of war. Manchester : Manchester Univ. Pr., 1961, 119 p.

71. Алгоритм відпрацювання деокупованих територій. *Національна поліція України*. Київ. 2022. 18 с.

72. Аналіз результатів опитування постраждалих від насильства за ознакою статі, зокрема домашнього насильства, жінок і дівчат, які звертаються на Національну гарячу лінію з питань запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Ла Страда – Україна, 2022. 32 с. *Ла Страда – Україна*. URL : https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/la-strada-hl-analysis_gbv.pdf.

73. Туляков В.О. Криміналізація феміциду. *Вісник асоціації кримінального права*. 2025. Т.1 № 23. С. 163-179. URL : <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/329301>.

74. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту. *Верховний Суд*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154>.

75. Воєнні злочини: особливості кваліфікації за міжнародним та національним законодавством. *Верховний Суд*. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochunu_NSHSU.pdf.

76. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 22 с.

77. Як російських військових судять за сексуальне насильство в Україні та на яку допомогу можуть розраховувати вцілілі. *Zmina*. URL : <https://zmina.info/articles/yak-v-ukrayini-sudyat-rosijskyh-vijskovykh-za-seksualne-nasylstvo-ta-na-yaku-dopomogu-mozhut-rozrahovuvaty-vczilili/>.

78. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Основа, 2003. 368 с.

79. Берднік І. В. До питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 373–378.

80. Бойко А. М. Детермінуючий комплекс злочинності: поняття та структура. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права* (м. Харків, 09 груд. 2016 р.). Харків : Право, 2016. С. 32–35.

81. Бос П., Бурдс Д., Вилегала А., Гавришко М., Гарріс Е. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. праць / ред. : Г. Г. Грінченко, К. А. Кобченко, О. Р. Кісь. Київ : АРТ Кн., 2015. 335 с.

82. В «ДНР» окупанти намагалися пограбувати і зґвалтувати літню жінку – врятували сусіди. URL : <https://tsn.ua/ato/na-donbasi-rosiyani-maroderi-namagalisya-zgvaltuvati-ta-pograbuvati-pensionerku-701355.html>.

83. Взаємодія. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. URL : <http://slovopedia.org.ua/93/53394/837543.html>.

84. Велика українська енциклопедія. *Вікіпедія*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%B%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F#%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.

85. Альохін А., Кириченко С., Кориневич А. та ін. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янової. Київ : ЦП Компринт ; ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив», 2017. 216 с.

86. Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення

«Jus in bello». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 57–74.

87. Міжнародні етичні рекомендації щодо досліджень, пов'язаних із здоров'ям, за участю людей. Женева: Рада міжнародних медичних наукових організацій (CIOMS); 2016. URL : <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/cioms.pdf>.

88. Radchenko Yana. Sexual Violence During the War: What Do We Know About It and How Can We Counteract It ? URL : <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/sexual-violence-during-the-war.html>.

89. Гавришко М. І. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 89–107. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Havryshko_Marta/Choloviky_zhinky_i_nasylstvo_v_OUN_ta_UPA_v_1940_1950-kh_rr.pdf.

90. Гендерно-обумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту / Український центр соціальних реформ. Київ, 2015. 70 с. URL : https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/final_ukr_report.pdf.

91. Гінда В. Інтимні стосунки та сексуальне насильство під час німецько-радянської війни в окупації і на фронті / відп. ред. О. Є. Лисенко. Київ : Інститут історії України, 2021. 409 с.

92. Голіна В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 206–214.

93. Голіна В. В. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів (теорія і практика) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1994. 44 с.

94. Грідіна Н. Ю. Адміністративно-правові засади взаємодії Національної поліції з державними та громадськими інституціями щодо протидії гендерно обумовленому насильству : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Харків, 2022. 257 с.

95. Грідіна, Н. Ю. Сучасні проблеми у сфері забезпечення, реалізації та

захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 берез. 2024 р.): у 2-х ч. Дніпро: ДДУВС, 2024. Ч 1. С. 149-151. 2024. URL : <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13784/1/59.pdf>.

96. Андрейко В. Злочини сексуального насильства росіян на ТОТ: чи сподіватися на невідворотність покарання. *Факти*. URL : <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230605-zlochyny-seksualnogo-nasylstva-rosiyan-na-tot-chy-spodivatysya-na-nevidvorotnist-pokarannya>.

97. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

98. Доказування у справах, пов'язаних із сексуальним насильством, у Міжнародному кримінальному суді: український контекст. *Юрфем*. URL : <https://jurfem.com.ua/dokazuvannya-snpk-u-mizhnarodnomu-kryminalnomu-sudi-ukr-kontext>.

99. Conflict-related sexual violence. Report of the Secretary-General. S/2023/413. United Nations Security Council. URL : https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/S_2023_413.pdf.

100. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2016 р. Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. URL : http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report_UKRANIAN.pdf.

101. Дрозд О. Ю., Сорока Л. В. Міжнародне партнерство – основний інструмент протидії торгівлі людьми та гендерному насильству під час збройного конфлікту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 97. С. 77–82. URL : <http://apdp.in.ua/v97/10.pdf>.

102. Дрозд. О.Ю. Сорока Л.В. Вплив війни на європейський стратегічний

курс протидії торгівлі людьми. *Право і суспільство*. 2023. Т.2 № 2. С. 202-207.
URL : <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3a00e2a4-84ee-456a-94fb-f391964c23b7/content>.

103. Заворотько І. Г. Сексуальне і гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин : дис... д-ра філос. : 293 Міжнародне право / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2020. 260 с.

104. Заворотько І. Г. Сексуальне і гендерно зумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин у Нюрнберзькому процесі. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Вип. 86 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2020. С. 83-88.

105. Задоя К. П., Дудоров О. О. Сексуальне насильство як воєнний злочин: особливості криміналізації та кваліфікації за законодавством України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 90–110.

106. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1. 424 с.

107. Березняк В. С., Демичева А. В., Каторкін Р. А. та ін. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посібник / за ред. А. Є. Фоменка. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2022. 223 с.

108. Проект Постанови про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів сексуального насильства, вчинених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України № 10061 від 18.09.2023. *Верховна Рада України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1982250>.

109. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://www.gp.gov.ua>.

110. Зозуля О. В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. І. Вип. 50. С. 57–64.

111. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посібник. 2-е вид., доп. та перероб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. 292 с.

112. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.

113. Інформаційний бюлетень / Координаційне бюро з проблем кримінології ; Академія правових наук України. 2002. № 5.

114. Статистична інформація роботи системи безоплатної правничої допомоги. Інформація про звернення клієнтів до місцевих центрів за вторинною правничою допомогою. *Безоплатна правнича допомога*. URL : <https://legalaid.gov.ua/statystychna-informacziya-roboty-systemy-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy/>.

115. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Харків : Гімназія, 2003. 352 с.

116. Ілікчієва К., Левін К. Національні заходи з протидії «сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом» (СНПК) в умовах агресивної війни Росії проти України. *ULAG*. URL : <https://ulag.org.ua/uk/articles-and-publications/natsionalni-zakhody-z-protydii-seksualnomu-nasyilstvu-poviazanomu-z-konfliktom-snpk-v-umovakh-ahresyvnoi-viyny-rosii-proty-ukrainy-2/>.

117. Урядова уповноважена з гендерної політики Катерина Левченко. *Facebook*. URL : <https://www.facebook.com/GovernmentCommissionerforGenderPolicy/posts/pfbid02V3Qwhg8mL2YgZGN2hNugkEepkTa74Evh7jAK63MGZ5Rn8AezmH494aJbX1pxeiUCl>.

118. Вознюк А. А., Жук І. В., Таран О. В., Чернявський С. С. та ін. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посібник. / за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе, В. В. Чернея, А. А. Вознюка. Київ : Норма права, 2023. 322 с.

119. Kyoto Declaration on Advancing Crime Prevention, Criminal Justice and

the Rule of Law: Towards the Achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York : UNITED NATIONS, 2021. 24 p. URL : https://www.unodc.org/documents/commissions/Congress/21-02815_Kyoto_Declaration_ebook_rev_cover.pdf.

120. The Murad Code. The Global Code of Conduct for Gathering and Using Information about Systematic and Conflict-Related Sexual Violence. *Murad Code*. URL : <https://www.muradcode.com/murad-code>.

121. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text/.

122. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

123. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

124. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

125. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011. Ратифіковано із заявами Законом України від 20.06.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

126. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

127. Головкін Б. М., Голіна В. В., Лисодєд О. В. та ін. Кримінологія : підруч. / за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право. 2020. 384 с.

128. Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Право України*. 2001. № 5. С. 98–103.

129. Майстренко М. М. Факторний аналіз злочинів, причини та умови злочинів: основний зміст понять та їх співвідношення. *Науковий вісник*

Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 3. 278–285.

130. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : монографія. Івано-Франківськ, 2007. 222 с.

131. Мельниченко І. Д. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні як форма дискримінації за ознакою статі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2. С. 605–609.

132. Мельниченко І. Д. Кримінологічне забезпечення запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спец. вип. № 2. С. 316–321.

133. Мельниченко І. Д. Взаємодія спеціальних суб'єктів щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1 (19). С. 394–407.

134. Мельниченко І. Д. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом: соціальна природа, поняття та ознаки. *KELM*. 2023. № 2 (54). С. 154–159.

135. Мельниченко І. Д. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні: сучасний стан і запобігання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Вінниця, 09 груд. 2022 р.). Вінниця : ХНУВС, 2022. С. 114–116.

136. Мельниченко І. Д. Дискримінація за ознакою статі як передумова вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Протидія дискримінації в Україні та світі : тези доп. Всеукр. наук.-практ. семінару* (м. Дніпро, 20 жовт. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 90–94.

137. Мельниченко І. Д. Міжнародні стандарти у сфері запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом. *Сучасні*

виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення) : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 02 груд. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 179–183.

138. Мельниченко І. Д. Соціальна обумовленість сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Ретроспектива військової агресії РФ в Україні: злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в сучасному вимірі : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ 22-23 черв. 2023 р.). Київ : Алерта, 2023. С. 168–173.

139. Мельниченко І. Д. Погляд на сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом через оптику загроз національній безпеці України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 625–627.

140. Мельниченко І. Д. Забезпечення поліцейськими прав потерпілих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності: стан та перспективи : тези доп. Всеукр. круглого столу* (м. Дніпро, 28 бер. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 136–139.

141. Мельниченко І. Д. Сучасні проблеми дослідження сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Наука в умовах воєнного стану: пошуки, проблеми, перспективи розвитку : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених* (м. Дніпро, 03 трав. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 149–152.

142. Мельниченко І. Д. Повноваження органів Національної поліції України щодо протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Дотримання прав і свобод людини Національною поліцією України в умовах глобальних викликів сьогодення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 27 жовт. 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 92–95.

143. Мельниченко І. Д. Захист жінок від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція : матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 26-27 жовт. 2023 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 203–208.

144. Мельниченко І. Д. Деякі проблеми забезпечення прав осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Права людини і громадянина під час дії воєнного стану : зб. наук. статей за матеріалами наук.-практ. конф. з нагоди 75-ї річниці Загальної декларації прав людини* (м. Харків, 08 груд. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 231–235.

145. Мельниченко І. Д. Роль Організації Об'єднаних Націй у запобіганні сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф.* (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) : у 2 ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 545–547.

146. Миронова В. О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 21 с.

147. Мисливий В. А. Кримінологія: генеза парадигми. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права* (м. Харків, 09 груд. 2016 р.). Харків : Право, 2016. С. 55–57.

148. Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди. Прокурор проти Жан-Поля Акаєсу, Рішення Трибуналу, ICTR-96-4-T, 2 вересня 2008 р., ч. 688.

149. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту. Основні стандарти належної практики щодо документування сексуального насильства як злочину згідно міжнародного права. 2014. 146 с. *ІКЖЦ*. URL : https://www.wicc.net.ua/media/int_protokol.pdf.

150. Мінченко С. І. Основні напрями загальносоціальної профілактики

злочинності в Україні. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 5. С. 102–110.

151. Мохончук С. М. Деякі питання кримінальної відповідальності посадових осіб за скоєння злочинів проти миру і безпеки людства. *Форум права*. 2013. № 1. С. 721–728.

152. Мохончук С. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства: дослідження наукової історіографії. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 401–409.

153. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-е вид., перероб. та доп. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

154. «Жінки, мир, безпека»: основна інформація та напрацювання. 4 листопада 2025. Юрфем. URL : <https://jurfem.com.ua/1325-zhinky-myr-bezpeka/>.

155. Нацполіція документує 95% усіх воєнних злочинів: головне – притягнути до відповідальності військовослужбовців рф – Максим Цуцкірідзе. *Національна поліція України*. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/natspolitsiia-dokumentuie-95-usikh-voiennykh-zlochyniv-holovne-prytiahnuty-do-vidpovidalnosti-viiskovosluzhbovtsiv-rf-maksym-tsutskiridze>.

156. Нацполіція та КМЄС визначили напрямки співпраці на деокупованих територіях України. *Національна поліція України*. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/natspolitsiia-ta-kmies-vyznachyly-napriamky-spivpratsi-na-deokupovanykh-terytoriiakh-ukrainy>.

157. Руйнуємо міфи. Нюрнберг-1946 не засудив жодну «злочинну організацію». Історична правда. Спецпроект. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/11/5/2083/>.

158. Пекінська декларація. Прийнята на четвертий Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text.

159. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права. *Національна академія внутрішніх справ*. URL : <https://www.naiou.kiev.ua/>

naukova-diyalnist/speczializovani-vcheni-radu/perelik-tem-disertacijnih-doslidzhen-z-problem-derzhavi-i-prava/.

160. Центр політико-правових реформ. URL : <https://pravo.org.ua/>.

161. Політова А. С. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). Human rights and public governance in modern conditions : scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 952 p. P. 707–728. URL : https://www.researchgate.net/publication/372717877_Politova_AS_Kriminalna_vidpovidalnist_za_genderno_zumovlene_nasilstvo_v_umovah_zbrojnogo_konfliktu_voennogo_stanu_Human_rights_and_public_governance_in_modern_conditions_Scientific_monograph_Riga_Latv.

162. Політова А. С. Окремі питання кримінальної відповідальності за сексуальне насильство під час збройного конфлікту в Україні. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали Міжнар. наук. конф.* (м. Харків, 05 трав. 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 202–206.

163. Політова А. С. Форми гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 307–311. URL : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282226/276416/>.

164. Про Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі : наказ Міністерства соціальної політики України від 08.06.2012 № 345. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0345739-12/#Text>.

165. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 904. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/904-2025-%D0%BF#n284>.

166. Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 07 червня 2017 р. № 390. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2017-п#Text>.

167. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за

ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2019 р. № 234. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-п#Text>.

168. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. 840 с.

169. Представники Офісу Генпрокурора взяли участь у запуску оновлених підходів МКС щодо гендерно зумовленого насильства. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/predstavniki-ofisu-genprokurora-vzyali-ucast-u-zapusku-onovlenix-pidxodiv-mks-shhodo-genderno-zumovlenogo-nasilstva/> (дата звернення: 03.01.2024).

170. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02 червня 2011 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

171. Про визначення питань, що належать до компетенції Першого віце-прем'єр-міністра України та віце-прем'єр-міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 2025 р. № 915 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/915-2025-%D0%BF#Text>.

172. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. Закон України від 09 жовтня 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#n10>.

173. Про затвердження Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми : постанова Кабінету Міністрів України від 04 червня 2025 р. № 658. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2025-%D0%BF#Text>.

174. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

175. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України: покоління стійкості – 2030» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2025 р. № 840-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840-2025-%D1%80#Text>.

176. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>.

177. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

178. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

179. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>.

180. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-п#Text>.

181. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 р. № 19-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст. 147.

182. Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій : Закон України від 20 листопада 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text>.

183. Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів сексуального насильства, вчинених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : постанова Верховної Ради України від 20 вересня 2022 р. № 2602-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2602-IX#Text>.

184. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20 червня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319->

20#Text.

185. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-p#Text>.

186. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

187. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту № 9351 від 05.06.2023. *Верховна Рада України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41960>.

188. Рамкова програма партнерства між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй на 2018–2022 роки. URL : <https://ukraine.un.org/uk/49416-%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0-%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%BC%D1%96%D0%B6-%D1%83%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%BC-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%94%D1%8E-%D0%BE%D0%B1%E2%80%99%D1%94%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9-%D0%BD%D0%B0-2018%E2%80%932022>.

189. Resolution 1888 (2009). Adopted by the Security Council at its 6195th

meeting, on 30 September 2009. URL : https://www.un.org/shestandsforpeace/sites/www.un.org.shestandsforpeace/files/unscr_1888_2009.pdf.

190. Resolution 2467 (2019) Adopted by the Security Council at its 8514th meeting, on 23 April 2019. URL : https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2467.pdf.

191. Resolution 1820 (2008) Adopted by the Security Council at its 5916th meeting, on 19 June 2008. URL : <https://www.refworld.org/legal/resolution/unsc/2008/en/59523>.

192. Resolution 1325 (2000) Adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000. URL : <https://www.refworld.org/legal/resolution/unsc/2000/en/113308>.

193. Результати дослідження якості реагування під час воєнного стану відповідних суб'єктів (поліція, суди, прокуратура, соціальні служби, тощо), які надають послуги постраждалим від гендерно зумовленого насильства, зокрема домашнього. *Ла Страда – Україна*. URL : <https://la-strada.org.ua/download/rezultaty-doslidzhennia/>.

194. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. Ратифіковано із заявами Законом України від 21.08.2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

195. Річний звіт про діяльність. 2022. Державне Бюро розслідувань. 60 с. *Державне Бюро розслідувань*. URL : <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2022-rik.pdf>.

196. Розвиток потенціалу прокурорів і слідчих у розслідуванні випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. *United Nations Development Programme*. URL : <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/rozvytok-potentsialu-prokuroriv-i-slidchykh-u-rozsliduvanni-vypadkiv-seksualnoho-nasylstva-povyazano-ho-z-konfliktom/>.

197. Руфанова В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: сучасні виклики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. С. 127–131.

198. Руфанова В. М., Титаренко О. О. Запобігання органами внутрішніх

справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. 200 с.

199. Руфанова В. Соціальні та економічні детермінанти гендерно обумовленого насильства. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 6. С. 141–147.

200. Руфанова В. М. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: окремі аспекти кримінально-правового забезпечення // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. P. 584–599.

201. Результати діяльності. Статистичні дані. Сексуальне насильство в умовах конфлікту (СНПК). *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti>.

202. Сенаторова О.В. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо ситуації збройного конфлікту в Україні. *Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на Сході України*: матеріали міжкафедрального круглого столу (м. Харків, 12 лютого 2015 р.). Харків. : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2015. 132.с.

203. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посібник для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків : Лисенко І. Б., 2019. 206 с.

204. Сироїд Т. Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2000. 162 с.

205. Закони та звичаї війни які порушує Росія в Україні. За матеріалами волонтерського проекту «Ukrainianer», що реалізується за підтримки Українського культурного фонду та Fundacja Euromaidan-Warszawa / авт. кол. Б. Логвиненко, М. Ситніков, Є. Сапожникова та ін. – 3 травня 2022 року. *Інформація і право*. 2022. № 3 (42). С. 171–175.

206. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : навч. посібник. Харків :

Консум, 2000. 740 с.

207. Тематичний звіт. Гендерні аспекти моніторингу СММ: досягнення за один рік роботи. Червень 2015 року. СММ ОБСЄ. 19 с. OSCE. URL : <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/204396?download=true>.

208. Сокурєнко В. В. Кримінологічний аналіз стану воєнно-наси́льницької злочинності проти цивільного населення в контексті збройного конфлікту в Україні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідорєнка*. 2024. Т. 2. № 2 (2). С. 154–167.

209. Дослідники розказали про сексуальне насильство на окупованому Донбасі. Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2355742-doslidniki-rozkazali-pro-seksualne-nasilstvo-na-okupovanomu-donbasi.html>.

210. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#top.

211. Стратегічний план реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/specializovani-dokumenti/>.

212. Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні. 2018. 40 с. *United Nations in Ukraine*. URL : https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/crsv%20strategy%20ua_0.pdf.

213. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>.

214. Строкова І. І. Кримінальна відповідальність за геноцид (порівняльний аналіз) : авторєф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 18 с.

215. Структура Офісу Генерального прокурора (із врахуванням змін

внесених наказами Генерального прокурора № 1шц від 08.01.2020р. – №89шц від 05.11.2025 р.). Затверджено наказом Генерального прокурора від 21 грудня 2019 р. № 99-шц. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/struktura-struktura-ofisu-generalnogo-prokurora-zatverdzhena-nakazom-generalnogo-prokurora-vid-21-12-2019-no-99-shc>.

216. Несенюк Н., Чудаєва Н., Мурашкевич О. Травматичні події: психологічна підтримка та самодопомога. Довідник для фахівців і фахівчинь допоміжних професій соціальної сфери, які працюють з внутрішньо переміщеними особами та постраждалим населенням. Рада Європи, 2022. 92 с. URL : <https://rm.coe.int/traumatic-events-ukr-/1680a765d4>.

217. Стамбульський протокол : посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Нью-Йорк ; Женева, 2004. 137 с. URL : <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>.

218. «Маленькими кроками». Як психологічний супровід під час розслідування випадків СНПК допомагає постраждалим пропрацювати травми. ПРООН Україна. URL : <https://www.undp.org/uk/ukraine/stories/malenkymy-krokamy>.

219. Українська Хельсінська спілка з прав людини. URL : <https://www.helsinki.org.ua>.

220. Усманов Ю. І. Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2018. 20 с.

221. Фіалка М. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність і співвідношення понять. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d50d39ac-2b50-40fd-95a9-6ef34c80b7b0/content>.

222. Функціональний аналіз обсягу та розподілу повноважень на

загальнодержавному, регіональному та місцевому інституціональних рівнях для реалізації гендерної політики / ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив». 2019. 86 с. URL : https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/gender_final1.pdf (дата звернення : 19.07.2023).

223. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. *Центр політико-правових реформ*. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-zaporushennya-zakoniv-ta-zvy chayiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej>.

224. Харитонova О. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні РФ проти України: правові аспекти. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали Міжнар. наук. конф.* (м. Харків, 05 трав. 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 189–202.

225. Харитонova О. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні РФ проти України: можливості правового реагування. *ЮрФем*. URL : <https://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-povyazane-z-konfliktom-u-viyni-rosii-proty-ukrainy>.

226. Чому постраждалим від сексуального насилля окупантів варто заговорити. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/society/2023/09/07/573590_chomu_postrazhdalim_vid_seksualnogo.html.

227. Швед О. Роль соціальних працівників у допомозі жертвам сексуального насильства, пов'язаного з війною. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 24 бер. 2023 р.). Дніпро : ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. С. 53–59. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/45468/1/O_Shved_Konf_2023_FPSRSO.pdf.

228. Шопіна І. Проблеми протидії гендерно обумовленому насильству в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації. *Ретроспектива військової агресії РФ в Україні: злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в сучасному вимірі : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 22-23 черв. 2023 р.). Київ : Алерта, 2023. 250 с.

229. Шульженко А. В. Проблеми доказування у кримінальних провадженнях за фактами порушення законів і звичаїв війни. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 261–268.

230. About the Office. *Office of the Special Representative of the Secretary-General on Sexual Violence in Conflict*. URL : <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/about-us/about-the-office/>.

231. Сексуальне насильство під час збройних конфліктів: загальний огляд. *ЮрФем*. URL : <https://jurfem.com.ua/seksualne-nasylstvo-pid-chas-zbroinyh-konfliktiv-zagalnyi-oglyad/>.

232. Law on Prevention and Punishment of Gender-Based Violence. Law 59 of 2008. Rwanda. Assented to on 10 September 2008. URL : https://rwandalii.org/akn/rw/act/law/2008/59/eng%402008-09-10?utm_source=chatgpt.com.

233. Denov M., Saad D. Umwana w’umugore: The gendered realities of girls born of conflict-related sexual violence and their mothers in post-genocide Rwanda. *Journal of Health Psychology*. 2024. Vol. 29 (13). P. 1503–1518. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/13591053231223883>.

234. Rwanda: Organic Law No. 08/1996 of 1996 on the Organization of Prosecutions for Offenses constituting the Crime of Genocide or Crimes Against Humanity committed since 1 October 1990. URL : <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1996/en/13693>.

235. Gacaca court. Rwandan court system. *Britannica*. URL : <https://www.britannica.com/topic/gacaca-court>.

236. Directorate General of Family Promotion and Child Protection. *Migeprof*. URL : https://www.migeprof.gov.rw/family-promotion-and-child-right-protection?utm_source=chatgpt.com.

237. Громадянська війна в Колумбії: чи існує мир після миру? *Adastra*. URL : <https://adastra.org.ua/blog/gromadyanska-vijna-v-kolumbiyi-chi-isnuye-mir-pislya-miru>.

238. Código Penal Colombiano (ley 599 de 2000). URL :

https://oig.cepal.org/sites/default/files/2000_codigopenal_colombia.pdf.

239. Report says 220,000 died in Colombia conflict. *Aljazeera*. URL : <https://www.aljazeera.com/news/2013/7/25/report-says-220000-died-in-colombia-conflict/>.

240. Ley de víctimas y restitución de tierras. Bogotá, 2011. 106 p. URL : https://centrodememoriahistorica.gov.co/descargas/ley_victimas/ley_victimas_completa_web.pdf.

241. Situation of human rights in Colombia. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL : <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/report/situation-of-human-rights-in-colombia-report-of-the-united-nations-high-commissioner-for-human-rights/>.

242. Penal Code (consolidated as of November 30, 2004). Democratic Republic of the Congo. URL : <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/7510>.

243. Landmark Cases. *United Nations. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals*. URL : https://www.icty.org/en/features/crimes-sexual-violence/landmark-cases?utm_source=chatgpt.com/.

244. Haddad H. N. Mobilizing the Will to Prosecute: Crimes of Rape at the Yugoslav and Rwandan Tribunals. *Human Rights Review*. 2011. Vol. 12. P. 109–132. URL : https://link.springer.com/article/10.1007/s12142-010-0163-x?utm_source=chatgpt.com.

245. Afghanistan: Survivors of gender-based violence abandoned following Taliban takeover – new research. *Amnesty International*. URL : https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/12/afghanistan-survivors-of-gender-based-violence-abandoned-following-taliban-takeover-new-research/?utm_source=chatgpt.com.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковано основні
наукові результати дисертації*

1. Мельниченко І. Д. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні як форма дискримінації за ознакою статі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2. С. 605–609.

2. Мельниченко І. Д. Кримінологічне забезпечення запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спец. вип. № 2. С. 316–321.

3. Мельниченко І. Д. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом: соціальна природа, поняття та ознаки. *KELM*. 2023. № 2 (54). С. 154–159.

4. Мельниченко І. Д. Взаємодія спеціальних суб'єктів щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1 (19). С. 394–407.

5. Rufanova V., Babanin S., Bohuslavskyi V., Savenko V., Melnychenko I. Strengthening International Law against Sexual Violence in Armed Conflicts: Insights from the Russian-Ukrainian War. *Pakistan Journal of Criminology*. 2024. Vol. 16. No. 01. P. 111–125.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Мельниченко І. Д. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні: сучасний стан і запобігання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XI*

Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 09 груд. 2022 р.). Вінниця : ХНУВС, 2022. С. 114–116.

7. Мельниченко І. Д. Дискримінація за ознакою статі як передумова вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Протидія дискримінації в Україні та світі : тези доп. Всеукр. наук.-практ. семінару* (м. Дніпро, 20 жовт. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 90–94.

8. Мельниченко І. Д. Міжнародні стандарти у сфері запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом. *Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення) : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 02 груд. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 179–183.

9. Мельниченко І. Д. Соціальна обумовленість сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Ретроспектива військової агресії РФ в Україні: злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в сучасному вимірі : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ 22-23 черв. 2023 р.). Київ : Алерта, 2023. С. 168–173.

10. Мельниченко І. Д. Погляд на сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом через оптику загроз національній безпеці України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 625–627.

11. Мельниченко І. Д. Забезпечення поліцейськими прав потерпілих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності: стан та перспективи : тези доп. Всеукр. круглого столу* (м. Дніпро, 28 бер. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 136–139.

12. Мельниченко І. Д. Сучасні проблеми дослідження сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Наука в умовах*

воєнного стану: пошуки, проблеми, перспективи розвитку : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Дніпро, 03 трав. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 149–152.

13. Мельниченко І. Д. Повноваження органів Національної поліції України щодо протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Дотримання прав і свобод людини Національною поліцією України в умовах глобальних викликів сьогодення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 жовт. 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 92–95.*

14. Мельниченко І. Д. Захист жінок від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція : матеріали IX (XII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26-27 жовт. 2023 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 203–208.*

15. Мельниченко І. Д. Деякі проблеми забезпечення прав осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Права людини і громадянина під час дії воєнного стану : зб. наук. статей за матеріалами наук.-практ. конф. з нагоди 75-ї річниці Загальної декларації прав людини (м. Харків, 08 груд. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 231–235.*

16. Мельниченко І. Д. Роль Організації Об'єднаних Націй у запобіганні сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) : у 2 ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 545–547.*

Результати

дослідження матеріалів – повідомлень про підозру у скоєнні сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні

Таблиця 1

Рік повідомлення про підозру

	Кількість	%
2022	7	17,9
2023	32	82,1
Загалом	39	100

Таблиця 2

Область, де повідомлено про підозру

	Кількість	%
Київська	21	53,8
Херсонська	6	15,4
Харківська	4	10,3
Миколаївська	6	15,4
Чернігівська	2	5,1
Загалом	39	100

Таблиця 3

Орган, який повідомив про підозру

	Кількість	%
Служби безпеки України – 12 (30,8 %)		
Управління Служби безпеки України в Херсонській області	3	7,7
Управління Служби безпеки України в Харківській області, слідчий відділ	4	10,3
Головне управління Служби безпеки України у м. Києві та Київській області	1	2,6
Головне слідче управління Служби безпеки України	2	5,1
Головне слідче управління Служби безпеки України в Миколаївській області	2	5,1
Національна поліція України – 24 (61,5 %)		
Головне управління Національної поліції в Херсонській області, слідче управління	5	12,8
Головне слідче управління Національної поліції України	19	48,7
Державне бюро розслідувань – 1 (2,6 %)		
Державне бюро розслідувань, м. Київ	1	
Прокуратура – 2 (5,1 %)		
Чернігівська обласна прокуратура	1	2,6

Чернігівська обласна прокуратура, Ніжинська окружна прокуратура	1	2,6
Загалом	39	100

Таблиця 4

Статті КК України, за якими видано повідомлення про підозру

	Кількість	%
Ч. 2 ст. 28 КК України, ч.1 ст.438 КК України	30	76,9
Ч. 1 ст.438 КК України	8	20,5
Ч. 1ст. 28 ч.1 ст. 32 ч.1 ст. 438 КК України	1	2,6
Загалом	39	100

Таблиця 5

Населений пункт, де вчинено сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні

	Кількість	%
Селищна громада, село – 27 (69,2 %)		
Великодимерська селищна територіальна громада Київської області	3	7,7
Великоолександрівська територіальна громада Бериславського району Херсонської області	1	2,6
Високопільська територіальна громада Бериславського району Херсонської області	1	2,6
Баришівська селищна територіальна громада Броварського району Київської області	1	2,6
Населений пункт Броварського району Київської області	1	2,6
Бучанська міська територіальна громада Київської області	9	23
Селище Макарів Бучанського району Київської області	1	2,6
Савинська селищна територіальна громада Ізюмського району Харківської області	1	2,6
с. Олександрівка Горіхівської ТГ Баштанського району Миколаївської області	3	7,7
Населений пункт Чернігівського району Чернігівської області	1	2,6
с. Молодіжне Волноваського району Донецької області	2	5,1
с. Новопротокопівка Токмацької міської громади Запорізької області	2	5,1
с. Старий Биків Новобиківської ТГ, Ніжинського району Чернігівської області	1	2,6

Місто – 12 (30,8 %)		
м. Херсон	6	15,3
м. Нова Каховка	1	2,6
м. Маріуполь Донецької області	1	2,6
Ізюмська міська територіальна громада	3	7,7
Бериславська міська територіальна громада Херсонської області	1	2,6
Загалом	39	100

Таблиця 6

Об'єктивні ознаки СНПК

	Кількість	%
Насильницькі дії сексуального характеру з використанням своїх геніталій – 26 (66,6 %)		
Погрожуючи потерпілій фізичною розправою із застосуванням вогнепальної зброї, примусив жінку самотійно зняти з себе одяг, користуючись тим, що вона не могла чинити опір, вчинив акт сексуального насильства над цивільною особою, яка не мала зброї, а саме дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням в тіло жінки з використанням своїх геніталій, без її добровільної згоди на це. З метою залякування та виконання нею його бажань, постійно тримав біля її тіла пістолет.	1	2,6
По черзі заходили до кухні та вчиняли стосовно жінки акт сексуального насильства, а саме дії, пов'язані з оральним проникненням з використанням своїх геніталій в її тіло. Її цивільного чоловіка згодом завели до приміщення кухні та шляхом застосування фізичної сили примусили дивитися за сексуальним насильством його дружини.	2	5,1
Запропонував жінці добровільно вступити в статевий зв'язок, та отримавши відмову, схопив її та погрожував, що її будуть насилувати всі військовослужбовці РФ. Наступного вечора прийшов до домоволодіння, приклавши ніж до тулуба жінки, наказав пройти з ним в кімнату, зняти штани та нижню білизну, погрожуючи ножем, вчинив дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням в тіло жінки з використанням своїх геніталій, без її згоди.	1	2,6
Незаконно проникли на територію домоволодіння та шляхом демонстрації автоматичної вогнепальної зброї та погрожуючи застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я потерпілої, примусив останню слідувати за ним, протиправно привів на територію	1	2,6

домоволодіння, погрожуючи зброєю, примусив знати одяг та проти її волі вчинив дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням в її тіло з використанням геніталій, без добровільної згоди потерпілої.		
Прибули на техніці до будинку, де проживала родина з неповнолітньої дівчиною. Завдали страждань чоловіку, били в грудну клітку, одягали кайданки, залишали вночі на вулиці без верхнього одягу. До неповнолітньої застосовував фізичне насильство, ударив пістолетом по голові, погрожував вбити її та рідних, сів на ноги та намагався згвалтувати, але не довів свій замисел до кінця, оскільки неповнолітня чинила активний опір та змогла вирватися з-під тиску та почала голосно кликати на допомогу. Наступної ночі штовхнув на ліжку, розірвав блискавку на кофті та намагався роздягти, але у дівчини стався гострий нервовий зрив.	1	2,6
Прибув до домоволодіння та, погрожуючи зброєю, забрав неповнолітню, посадив до машини зі знаком «Z» та повіз до школи, у машині торкався інтимних частин тіла та цілував проти волі дівчини. Потім відвіз до магазину, наказав випити спиртне, навів у її бік пістолет, наніс по голові та тілу численні тілесні ушкодження. потім здійснив дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням у тіло неповнолітньої без добровільної згоди, використовуючи свої геніталії. Згодом прибув до іншого домоволодіння, погрожуючи зброєю, забрав жінку, посадив до машини зі знаком «Z» та повіз за межі населеного пункту, де наказав вийти з авто та роздягнутися до білизни, при цьому оглядав її. Наступного дня дії повторилися: наказав роздягнутися повністю. Через деякий час знову приїхав до вказаного домоволодіння, відвіз жінку на околицю села, наказав пересісти на заднє сидіння, роздягнутися та випити спиртне, погрожуючи пістолетом та вистреливши біля голови потерпілої, здійснив сексуальне насильство, пов'язане з оральним та вагінальним проникненням в тіло жінки з використанням своїх геніталій, без її добровільної згоди на це.	1	2,6
Зайшов у підвальне приміщення, де переховувалися мешканці, почувши від жінки, що вона не бажає евакуйовуватися до РФ, навів на неї зброю та наказав надати документи і прослідувати за ним. Привів до квартири, наказав повністю роздягнутися (хоча в приміщенні місяць було відсутнє опалення і було дуже	1	2,6

холодно), так вона перебувала хвилин 5, потім штовхнув двома руками на диван, де вчинив зґвалтування: вагінальне проникнення з використанням своїх геніталій в тіло потерпілої без її добровільної на те згоди.		
За попередньою змовою зайшли на територію домоволодіння, змусили жінку зайти в приміщення кухні, демонструючи при цьому автоматичну вогнепальну зброю та погрожуючи застосуванням, по черзі заходили до кухні, де вчиняли акт сексуального насильства, пов'язаний із оральним проникненням в її тіло з використанням геніталій, застосовуючи психологічний примус. Потім пішов до кімнати, де була малолітня дівчинка, та вчинив акт сексуального насильства: оральне проникнення в її тіло з використанням геніталій, інші насильницькі розпусні дії сексуального характеру, які полягали в оголенні статевих органів, непристойних дотиках до її сідниць та шиї, імітації статевого акту. Того дня під загрозою застосування вогнепальної зброї вчинив акт сексуального насильства – вагінальне проникнення в тіло вагітної жінки із використанням своїх геніталій без її добровільної згоди на це. Потім вчинив сексуальне насильство над неповнолітньою: вагінальне, оральне та анальне проникнення в її тіло з використанням своїх геніталій без її добровільної згоди на це.	1	2,6
Військовослужбовці РФ здійснювали обхід домоволодінь села для визначення будинків, де проживають жінки та дівчата. На початку травня 2022 року зайшли на територію домоволодіння, де проживала сім'я з двома малолітніми дітьми, та наказали чоловіку покинути будинок, погрожуючи зброєю, жінці наказали стати на коліна, замотали рот та руки скотчем, приставили до рота пістолет. Схопив її за волосся та почав наносити удари руками по різним частинам тіла. Застосовуючи силу, зняв із жінки нижню білизну. По черзі вчинили дії сексуального насильства, застосовуючи свої геніталії, орально та вагінально проникли в тіло жінки без її згоди на те.	1	2,6
Наказав військовослужбовцю РФ зачинити у підвалі домоволодіння усіх членів родини, окрім Потерпілої 1. Після того, як залишився з Потерпілою 1 наодинці у кухні, керуючись спонуканням задоволення своїх сексуальних бажань, посягаючи на статеву свободу та недоторканість іншої особи, усвідомлюючи значення та суспільно небезпечний характер своїх дій, використовуючи погрози фізичною розправою з родиною потерпілої, із	1	2,6

застосуванням вогнепальної зброї примусив Потерпілу 1 самотійно зняти з себе одяг. У подальшому, користуючись тим, що Потерпіла 1 не здатна вчиняти опір, здійснив неприродне проникнення в тіло останньої з використанням своїх геніталій без добровільної згоди потерпілої особи. Надалі, в період з 22 до 26 березня 2022 р., точного часу досудовим розслідуванням не встановлено, за попередньою змовою з невстановленими в ході досудового розслідування трьома військовослужбовцями Російської Федерації незаконно потрапили до домоволодіння Потерпілої 2, де у останніх виник умисел, направлений на вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із задоволенням статевої пристрасті неприродним шляхом без проникнення у тіло Потерпілої 2 з використанням геніталій без добровільної згоди потерпілої особи. Так, у вищевказаний період часу за попередньою змовою з невстановленими в ході досудового розслідування двома військовослужбовцями ЗС РФ, знаходячись в одній із кімнат будинку, керуючись низьким спонуканням задоволення своїх сексуальних бажань, посягаючи на статеву свободу та недоторканість іншої особи, усвідомлюючи значення та суспільно небезпечний характер своїх дій, використовуючи погрози фізичною розправою з застосуванням вогнепальної зброї, примусили Потерпілу 2 самотійно зняти з себе одяг. У подальшому, користуючись тим, що Потерпіла 2 не здатна вчиняти їм опір, разом із невстановленими в ході досудового розслідування двома військовослужбовцями ЗС РФ по черзі здійснили задоволення статевої пристрасті неприродним шляхом без проникнення у тіло Потерпілої 2 з використанням геніталій без добровільної згоди потерпілої особи, внаслідок чого принизили її честь, гідність та спричинили фізичний біль і моральні страждання, після чого покинули домоволодіння та пішли у невідомому напрямку.		
Зупинили подружжя, яке їхало на авто, завели до підвалу домоволодіння. Прикладом автомату вдарив чоловіка, який втратив свідомість, а над жінкою вчинив разом з іншими двома військовослужбовцями сексуальне насильство. Після чого жінка втекла та заховалася за авто, але її знайшов та наказав роздягтися, а сам стимулював в її присутності свій статевий орган, потім наказав іти геть та наказав нікому не розповідати.	1	2,6

Акт сексуального насильства (систематичне вчинення насильницьких дій сексуального характеру щодо однієї жінки).	7	17,9
Вивели жінку з її домоволодіння та привезли на бронетранспортері в домоволодіння, де вони проживали, здійснили акт сексуального насильства, що виразилося в оральному, вагінальному та анальному проникненні їхніх геніталій у тіло потерпілої.	3	7,7
Тримаючи за волосся та завдаючи удари по сідницям, здійснив дії сексуального насильства, пов'язані з анальним проникненням в тіло потерпілої його геніталій.	2	5,1
Зайшов на територію домоволодіння, де виник злочинний умисел на насильницькі дії сексуального характеру, ліг на потерпілу, почав погрожувати, що у випадку відмови будуть гвалтувати всі військовослужбовці РФ, та вчинив вагінальне проникнення в тіло потерпілої. з початку липня 2022 до початку серпня 2022 року майже кожного дня проживав у будинку потерпілої та вчиняв щодо неї насильницькі дії сексуального характеру.	1	2,6
Зайшов до кімнати вагітної жінки після того, як невстановлений військовослужбовець наніс їй удар прикладом автомата по обличчю, вибивши 4 зуби, облив руку невідомою рідиною, від чого утворився опік, повалив лицем на диван та наніс декілька ударів рукою по потилиці, після чого вчинив насильницькі дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням у її тіло із використанням своїх геніталій, продовжуючи наносити удари руками по потилиці, внаслідок чого вона втратила свідомість, облив її водою, щоб вона прийшла до тями, та вчинив насильницькі дії сексуального характеру, душив руками, в результаті чого жінка знову втратила свідомість.	1	2,6
Торттури сексуального характеру – 11 (28,2 %)		
Облаштували місце для нелегального ув'язнення та катування (тортур) осіб, яке полягало в завданні сильного фізичного та психологічного болю, страждань. Застосування фізичного, сексуального насилля, катування (тортур) цивільного населення Херсонської області для отримання відомостей, що цікавили окупаційну владу та військових Російської Федерації, нанесення тілесних ушкоджень, зокрема ударів руками по тілу та ударів електрошоком в шию. Катували електрострумом, прикріплюючи клєми на вуха, груди та статеві органи	5	12,8
Побиття військовополонених, жорстоке поводження, знущання та торттури сексуального характеру. Прив'язали	2	5,1

до статевого органу шнурок та протягом 40 хвилин періодично тягнули за нього		
Облили чоловіка рідиною, схожою на дизельне паливо, та намагалися підпалити його, потім застосували насильницькі дії сексуального характеру: вставили в анальний отвір держак від лопати (черенок)	4	10,3
Погрози застосування сексуального насильства – 1 (2,6 %)		
Прибули до приватного господарства з метою пограбування, погрожували вогнепальною зброєю, наказали підійти до стіни, зав'язали очі, обмотавши скотчем навколо голови, та відвезли на броньованому автомобілі до місця, де проводили допит стосовно розташування ЗС України та звинувачували у шпигунстві на користь ЗСУ. Потім помістили її до погребу, де утримували 2 доби без належних санітарних, температурних умов, без належного харчування та води, при цьому застосовуючи психологічний тиск, погрози фізичного та сексуального насильства.	1	2,6
Сприяння іншим військовослужбовцям РФ у вчиненні зґвалтування – 1 (2,6 %)		
Діючи за попередньою змовою групою осіб, сприяючи іншим військовослужбовцям РФ у вчиненні протиправних дій (зґвалтування вагітної жінки), залишився на вході в будинок, щоб не допустити всередину сторонніх осіб, у тому числі його власника.	1	2,6

Таблиця 7

Форми сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні

	Кількість	%
Вагінальне проникнення – 8 (19 %)		
Вагінальне проникнення в тіло жінки з використанням своїх геніталій без її добровільної згоди на це	7	16,7
Вагінальне проникнення в тіло жінки з використанням своїх геніталій та стимулювання свого статевого органу в присутності потерпілої	1	2,4
Анальне проникнення – 1 (2,4 %)		
Анальне проникнення	1	2,4
Вагінальне, оральне та анальне проникнення – 3 (7,1 %)		
Вагінальне, оральне та анальне проникнення в тіло потерпілої з використанням своїх геніталій	3	7,1
Оральне та анальне проникнення – 1 (2,4 %)		
Дії, пов'язані з оральним проникненням в тіло жінки з використанням своїх геніталій, без добровільної згоди,	1	2,4

потім анальне проникнення в тіло з використанням своїх геніталій		
Вагінальне та оральне проникнення – 2 (4,8 %)		
Вагінальне та оральне проникнення в тіло потерпілої з використанням своїх геніталій без її добровільної згоди на це	2	4,8
Вагінальне та анальне проникнення – 2 (4,8 %)		
Вагінальне та анальне проникнення в тіло потерпілої з використанням своїх геніталій	2	4,8
Оральне проникнення – 4 (9,5 %)		
Оральне проникнення в тіло потерпілої з використанням своїх геніталій	3	7,1
Оральне проникнення в тіло потерпілої з використанням геніталій, інші насильницькі розпусні дії сексуального характеру, які полягали в оголенні статевих органів, непристойних дотиках до її сідниць та шиї, імітації статевого акту (стосовно малолітньої особи)	1	2,4
Тортури сексуального характеру – 19 (45,2 %)		
Приєднували до статевих органів дроти, через які проходив електричний струм	14	33,3
Приєднували до статевих органів дроти, через які проходив електричний струм, та клали в спідню білизну гранату	3	7,1
Насильницькі дії сексуального характеру: вставили в анальний отвір держак від лопати (черенок)	1	2,4
Прив'язали до статевого органу шнурок та протягом 40 хвилин періодично тягнули за нього	1	2,4
Спроба зґвалтування – 1 (2,4 %)		
Намагання здійснити зґвалтування неповнолітньої. Ударив пістолетом по голові, погрожував вбити її та рідних, сів на ноги та намагався зґвалтувати, але не довів свій замисел до кінця, оскільки неповнолітня чинила активний опір та змогла вирватися з-під тиску та почала голосно кликати на допомогу. Наступної ночі штовхнув на ліжку, розірвав блискавку на кофті на намагався роздягти, але у дівчини стався гострий нервовий зрив	1	2,4
Погрози сексуального насильства – 1 (2,4 %)		
Погрози фізичного та сексуального насильства	1	2,4
Загалом	42	100

Таблиця 8

Погрози та нанесення тілесних ушкоджень, тортури

	Кількість	%
Погрози зброєю – 20 (51,4 %)		
З метою уникнення відповідальності під загрозою фізичної розправи над жінкою та її сім'єю наказав нікому не розповідати про вчинений щодо неї акт сексуального насильства. Погрози пістолетом	1	2,6
Залякування зброєю та постріли в стелю	1	2,6
Погрози зброєю	6	15,4
Погрози зброєю та застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я потерпілої	2	5,1
Погрози вогнепальною зброєю, фізичного та сексуального насильства	1	2,6
Постійно тримав вогнепальну зброю і погрожував застосувати її	8	20,5
Погрози ножем	1	2,6
Нанесення тілесних ушкоджень – 9 (23,1 %)		
Нанесення тілесних ушкоджень по голові та тілу	2	5,1
Наніс не менш ніж два удари гумовою палицею у ділянку попереку	1	2,6
Ударив пістолетом по голові, погрожував вбити її та рідних, сів на ноги та намагався зґвалтувати	1	2,6
Нанесення тілесних ушкоджень руками по тілу, таскання за волосся	2	5,1
Ударив прикладом автомата по обличчю, вибивши 4 зуби, облив руку невідомою рідиною, від чого утворився опік, повалив лицем на диван та наніс декілька ударів рукою по потилиці	1	2,6
Нанесення тілесних ушкоджень чоловікові потерпілої та примушування спостерігати за сексуальним насиллям над його дружиною	2	5,1
Тортури – 6 (15,4 %)		
Тортури, приєднання клем до тіла та підключення електричного струму, побиття прикладами автоматів, змушування тримати гранату з витягнутою чекою, побиття руками, ногами, приставлення пістолету до голови, обмеження в наданні їжі та води, ненадання належної медичної допомоги, тримання в антисанітарних умовах	3	7,7
Тортури, приєднання клем до тіла та підключення електричного струму, побиття прикладами автоматів, удари електрошоком, штовхання в спину, удари кулаками в грудну клітину	2	5,1

Побиття з використанням кастета чи приклада автомата по різним частинам тіла, душення поліетиленовою плівкою, застосування електрошокера	1	2,6
Психологічний тиск – 4 (10,1 %)		
Постійно знаходилась під психологічним та моральним тиском, побоювалась за своє життя та життя малолітнього сина, після кожного статевого акту за наказом Рубанова продовжувала знищувати його біологічні сліди	1	2,6
Наказали лягти вниз обличчям на землю, а літнім жінкам сидіти в приміщенні	1	2,6
При транспортуванні потерпілої одягли капюшон на голову	1	2,6
Інші співучасники тримали рідних, залишилися біля малолітньої дочки потерпілої	1	2,6
Загалом	39	100

Таблиця 9

Наслідки для постраждалих

	Кількість	%
Фізичні та моральні страждання – 41 (97,6 %)		
Приниження честі, гідності та спричинення фізичного болю та моральних страждань	37	88
Приниження честі, гідності та спричинення фізичного болю та моральних страждань; рубці слизової щоби, які сформовані в результаті загоєння ран	1	2,4
Фізичні, моральні страждання	2	4,8
Вибито 4 зуби, обпик руки невідомою речовиною, втрата свідомості, переривання вагітності внаслідок насильницьких дій сексуального характеру	1	2,4
Психологічна травма – 1 (2,4 %)		
Психологічна травма (малолітня дівчинка)	1	2,4
Загалом	42	100

Таблиця 10

Інформація про постраждалих осіб

	Кількість	%
Особи жіночої статі – 23 (54,8 %)		
Жінка (2 вагітні)	19	45,2
Малолітня дівчинка	1	2,4
Неповнолітня дівчинка	3	7,1
Особи чоловічої статі – 19 (45,2 %)		
Чоловіки	19	45,2
Загалом	42	100

Таблиця 11

**Місце вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним
конфліктом в Україні**

	Кількість	%
Домоволодіння постраждалих – 24 (61,5 %)		
Одне з приміщень домоволодіння	2	5,1
Будинок	7	17,9
Домоволодіння	5	12,8
Кухня	1	2,6
Кімната малолітньої дівчинки	1	2,6
Кімната в будинку	1	2,6
Кімната в квартирі	1	2,6
Гаражне приміщення	6	15,4
Місце проживання військовослужбовців (злочинців) – 5 (12,8 %)		
Будинок, де проживали військовослужбовці	5	12,8
ГУНП в Херсонській області (незаконно захоплене) – 5 (12,8 %)		
Приміщення ізолятора тимчасового тримання № 1 ГУНП в Херсонській області (яке незаконно захопили)	4	10,3
Каховський РВП ГУНП в Херсонській області	1	2,6
Колонія з військовополоненими – 2 (5,1 %)		
Колонія з військовополоненими	2	5,1
Околиця населеного пункту, громадський заклад – 3 (7,7 %)		
Територія школи, приміщення магазину	1	2,6
Машина на околиці села	1	2,6
Лісосмуга біля населеного пункту	1	2,6
Загалом	39	100

Таблиця 12

Громадянство підозрюваних

	Кількість	%
Громадянин та уродженець Російської Федерації – 21 (53,8 %)		
Громадянин та уродженець Російської Федерації	18	46,2
Уродженець Ставропольського краю, громадянин Російської Федерації	2	5,1
Уродженець Читинської області Російської Федерації, громадянин Російської Федерації	1	2,6
Громадянин Російської Федерації, уродженець республіки, що була чи є у складі РФ – 12 (30,8 %)		
Громадянин Російської Федерації	1	2,6
Уродженець Астраханської області РРФСР, громадянин Російської Федерації	1	2,6
Уродженець Республіки Дагестан, громадянин Російської Федерації	2	5,1
Уродженець Республіки Бурятія Російської Федерації, громадянин Російської Федерації	5	12,8
Уродженець м. Нефтекумськ, громадянин Російської Федерації,	1	2,6
Уродженець Республіки Татарстан, громадянин Російської Федерації	1	2,6
Уродженець Луганської області УРСР, громадянин Російської Федерації,	1	2,6
Уродженець України, громадянин Росії – 1 (2,6 %)		
Уродженець м. Донецьк, громадянин Російської Федерації	1	2,6
Громадянин України – 2 (5,1 %)		
Уродженець Павлодарської області Казахської РСР, громадянин України	1	2,6
Уродженець Азербайджанської Республіки, громадянин України	1	2,6
Уродженець та громадянин України – 3 (7,7 %)		
Уродженець та громадянин України	2	5,1
Уродженець м. Макіївка Донецької області, громадянин України	1	2,6
Загалом	39	100

Таблиця 13

**Інформація про осіб, які вчинили сексуальне насильство, пов'язане
зі збройним конфліктом в Україні**

	Кількість	%
Військовослужбовці – 32 (82 %)		
Військовослужбовець 15-ї окремої гвардійської мотострілецької бригади (миротворчих сил) 2-ї гвардійської армії Центрального військового округу (військова частина № 90600) Збройних сил Російської Федерації	1	2,6
Стрілець роти оперативного призначення 143-го полку оперативного призначення 50-ї окремої бригади оперативного призначення Управління Росгвардії у Челябінській області (в/ч 6910) молодший сержант	1	2,6
Співробітник другої служби управління захисту конституційного ладу ФСБ РФ полковник	1	2,6
Старший снайпер відділення стрілецького взводу стрілецької роти 15-ї окремої гвардійської мотострілецької бригади (миротворчих сил) 2-ї гвардійської армії Центрального військового округу (військова частина № 90600) Збройних сил Російської Федерації	2	5,1
Старший сержант, командир танка, військовослужбовець 36-ї загальновійськової армії 37-ї окремої гвардійської мотострілецької Донської Будапештської Червоного прапора ордена Червоної Зірки бригади (37 ОМСБр, в/ч 69647, Кяхта) Збройних сил Російської Федерації	1	2,6
Старший сержант, навідник оператора, заступник командира бойової машини, військовослужбовець 37-ї окремої гвардійської мотострілецької Донської Будапештської Червоного прапора ордена Червоної Зірки бригади (37 ОМСБр, в/ч 69647) Збройних сил Російської Федерації	1	2,6
Сержант, гранатометник, військовослужбовець 36-ї загальновійськової армії 37-ї окремої гвардійської мотострілецької Донської Будапештської Червоного прапора ордена Червоної Зірки бригади (37 ОМСБр, в/ч 69647, Кяхта) Збройних сил Російської Федерації	1	2,6
Сержант 80 танкового полку (військова частина № 87441), що входить до складу 90-ї гвардійської танкової дивізії Центрального військового округу Сухопутних військ Російської Федерації	1	2,6
Сержант, командир відділення мінометної батареї 3 мсб	1	2,6

(2 БТГр), військовослужбовець 36-ї загальновійськової армії 37-ї окремої гвардійської мотострілецької Донської Будапештської Червоного прапора ордена Червоної Зірки бригади (37 ОМСБр, в/ч 69647, Кяхта) Збройних сил Російської Федерації		
Рядовий, санітар 37-ї окремої гвардійської мотострілецької Донської Будапештської Червоного прапора ордена Червоної Зірки бригади (37 ОМСБр, в/ч 69647, Кяхта) Збройних сил Російської Федерації	1	2,6
Єфрейтор, військовослужбовець ЗС РФ, командир танку 8-ї танкової роти 3-го танкового батальйону 6-го танкового полку (в/ч 93992) 90-ї танкової дивізії Центрального військового округу ЗС РФ	1	2,6
Військовослужбовець строкової служби 6-го танкового полку (в/ч 93992) 90-ї танкової дивізії Центрального військового округу ЗС РФ	2	5,1
Єфрейтор, старший водій мінометної батареї 3-ї мсб (2 військовослужбовця загальновійськової армії 37 БТГр) 36-ї окремої гвардійської мотострілецької Донської Будапештської Червоного прапора ордена Червоної Зірки бригади (37 ОМСБр, в/ч 69647, Кяхта) Збройних сил Російської Федерації	1	2,6
Військовослужбовець 34-ї окремої мотострілецької бригади (гірської) 49-ї загальновійськової армії Південного військового округу (військова частина № 01485) Збройних сил Російської Федерації	1	2,6
Військовослужбовець загону спеціального радіозв'язку третьої окремої/гвардійської Варшаво-берлінської Червонопрапорної ордена Суворова бригади спеціального призначення (в/ч 21208)	1	2,6
Співробітник спеціального підрозділу Федеральної служби національної гвардії РФ «ОМОН» (військова частина 09332, Абхазія, Південного військового округу ЗС РФ)	1	2,6
Водій 752-го мотострілецького полку 3-ї мотострілецької дивізії 20-ї загальновійськової армії ЗС РФ (рядовий, прикомандирований до 99-го самохідного артилерійського полку)	1	2,6
Командир відділення командно-бойової машини 752-го мотострілецького полку 3-ї мотострілецької дивізії 20-ї загальновійськової армії ЗС РФ молодший сержант	1	2,6
Сержант, командир відділення командно-бойової машини 9-ї мотострілецької роти 37-ї окремої гвардійської мотострілецької Донської Будапештської	1	2,6

Червоного прапора ордена Червоної Зірки бригади (37 ОМСБр, в/ч 69647, Кяхта) Збройних сил Російської Федерації		
Військовослужбовець в/ч 12128 в складі 21-ї окремої гвардійської мотострілкової бригади, яка дислокується в с. Тоцьке-4 Оренбурзької області Російської Федерації	1	2,6
Учасник НФЗ, перебуваючи у складі 4-ї окремої мотострілецької бригади (4 ОМСБр, в/ч 74347)	1	2,6
Сержант, заступник командира взводу – командира міномета мінометної батареї 3-ї мсб (2 військовослужбовця загальновійськової армії 37 БТГр) 36-ї окремої гвардійської мотострілецької Донської Будапештської Червоного прапора ордена Червоної Зірки бригади (37 ОМСБр, в/ч 69647, Кяхта) Збройних сил Російської Федерації	2	5,1
Старший прапорщик, заступник командира бойової машини, військовослужбовець 36-ї загальновійськової армії 37-ї окремої гвардійської мотострілецької Донської Будапештської Червоного прапора ордена Червоної Зірки бригади (37 ОМСБр, в/ч 69647, Кяхта) Збройних сил Російської Федерації	1	2,6
Командир розрахунку ГРВ 1-го стрілецького полку мобілізаційного резерву 4-ї окремої мотострілкової бригади 2-го армійського корпусу 8-ї загальновійськової армії південного військового округу ЗС РФ (рядовий)	1	2,6
Військовослужбовець 127-го стрілецького полку мобілізаційного резерву 1-го армійського корпусу ДНР, який не є особою, щодо якої здійснюється особливий порядок кримінального провадження, передбачений ст. 480 КПК України	1	2,6
Військовослужбовець ЗС РФ, який обіймає посаду радіотелефоніста гаубичного артилерійського дивізіону 30-ї окремої мотострілецької бригади 2-ї гвардійської загальновійськової армії Центрального військового округу в/ч 45863 з постійним місцем дислокації у смт Рошинський Самарської області РФ	1	2,6
Стрілець роти оперативного призначення 143-го полку оперативного призначення (в/ч 6910) 50-ї окремої бригади оперативного призначення Федеральної служби військ національної гвардії Російської Федерації	1	2,6
Військовослужбовець 19-ї мотострілкової дивізії 503-го гвардійського мотострілецького Фастівського ордену Леніна Червонопрапорного орденів Суворова та Богдана Хмельницького полку в/ч 75394 армії за контрактом	2	5,1

старший лейтенант		
Працівник виправної колонії – 1 (2,6 %)		
Молодший інспектор відділу нагляду державної бюджетної установи «Волноваська виправна колонія Державної служби виконання покарання Міністерства юстиції Донецької народної республіки» старший прапорщик внутрішньої служби	1	2,6
Керівний склад – 6 (15,4 %)		
Заступник начальника управління Федеральної служби військ національної гвардії Російської Федерації у Ростовській області (Південний округ військ національної гвардії Росії)	1	2,6
Лейтенант Федеральної служби безпеки Російської Федерації	1	2,6
Командир розвідувального загону 127-го стрілецького полку мобілізаційного резерву 1-го армійського корпусу ДНР, який не є особою, щодо якої здійснюється особливий порядок кримінального провадження, передбачений ст. 480 КПК України	1	2,6
Командир 99-го самохідного артилерійського полку 3-ї мотострілецької дивізії 20-ї загальновійськової армії західного військового округу ЗС РФ полковник	1	2,6
Начальник державної бюджетної установи «Волноваська виправна колонія Державної служби виконання покарання Міністерства юстиції Донецької народної республіки» полковник поліції	1	2,6
Командир 127-го стрілецького полку мобілізаційного резерву 1-го армійського корпусу ДНР який не є особою, щодо якої здійснюється особливий порядок кримінального провадження, передбачений ст. 480 КПК України	1	2,6

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник Голови Національної поліції України – начальник Головного слідчого управління, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Максим ЦУЦКІРІДЗЕ

10 жовтня 2023 року

АКТ № 36904

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови:

заступника начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальника управління організації роботи та методичного забезпечення, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Артема Шевчишена

членів комісії:

начальника відділу методичної роботи та правового забезпечення управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидата юридичних наук Владислава Бурлаки

заступника начальника відділу організаційно-аналітичної роботи управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидата юридичних наук Наталії Карпенко

комісія відповідно до доручення Національної поліції України № 34684/24/4/3-2022 від 20.12.2022 «Про впорядкування процедури видання актів впровадження наукових досліджень у діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України», склала цей акт, щодо розгляду основних положень та результатів дисертаційного

дослідження ад'юнкта кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Мельниченко Інни Дмитрівни за темою «Кримінологічна характеристика та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні» на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Вказані матеріали дисертаційного дослідження можуть застосовуватися у практичній діяльності слідчих підрозділів органів Національної поліції України під час проведення занять в системі службової підготовки, а також при проведенні семінарів, нарад.

Отримані наукові результати мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, сприятимуть удосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Голова комісії:

Артем ШЕВЧИШЕН

Члени комісії:

Владислав БУРЛАКА

Наталія КАРПЕНКО